

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ESERLERİNDE EKSİLTİLİ KULLANIMLAR

Seyfullah KAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Afyonkarahisar

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2007

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ESERLERİNDE EKSİLTİLİ KULLANIMLAR

Seyfullah KAYA

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2007

Danışman: Doç. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Bu çalışmamızda Reşat Nuri Güntekin'in eserlerinde eksiltili kullanımlar üzerinde durulmuştur. "Giriş" bölümünden sonra eksilti, "Anlatım, Cümle ve Ek" düzeyinde ele alınarak, çeşitli dilbilgisi kitaplarından, terim sözlüklerinden, süreli yayınlardan ve ilgili makalelerden hareketle bu kavramların tanımı ve eksiltinin özellikleri verilmiştir. Çalışmamızda eksilti üç grupta belirlenmiştir. Bunlar; Anlatım Düzeyinde Eksilti, Cümle Düzeyinde Eksilti ve Ek Düzeyinde Eksilti'dir. Belirlenen eksiltili kullanımlar ile ilgili kaynaklardaki görüşler değerlendirilerek, Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu, Dudaktan Kalbe, Damga, Yaprak Dökümü ve Acımak adlı romanları bu doğrultuda incelenmiş ve bu bağlamda eksiltinin işlevlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca araştırmamızda tespit ettiğimiz eksiltili kullanımlar da tarafımızdan değerlendirilmiştir. Dilde çok geniş bir kullanım alanı olan, eksiltiyi incelediğimiz çalışmamız sonunda ise yararlanılan kaynaklardan oluşan bir "Kaynakça" yer almaktadır.

ABSTRACT

ELLIPTICAL USAGE IN THE WORKS OF RESAT NURI GUNTEKIN

Seyfullah KAYA

Department of Turkish Language and Literature

Afyon Kocatepe University, The Institute of Social Sciences

June, 2007

Advisor: Assoc. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

In our study, the elliptical usages in the works of Resat Nuri Guntekin were stated. After “Introduction” part, ellipsis was discussed at the level of “Expression, Sentence and Affix”, the definitions of these concepts and the features of ellipsis were given starting with various grammar books, term dictionaries, periodicals and related articles. In our study, ellipsis was determined in three groups. Ellipsis at expression level, ellipsis at sentence level and ellipsis at affix. Resat Nuri Guntekin’s *Çalığışu*, *Dudaktan Kalbe*, *Damga*, *Yaprak Dökümü* and *Acımak* novels were analyzed by evaluating the views in the sources related to determined elliptical usages and the functions of ellipsis were tried to be enlightened in this context. Also, elliptical usages that we fixed were evaluated by us. At the end of our study that we analyzed ellipsis which is widely used in language, there exists a “Bibliography” consists of used sources

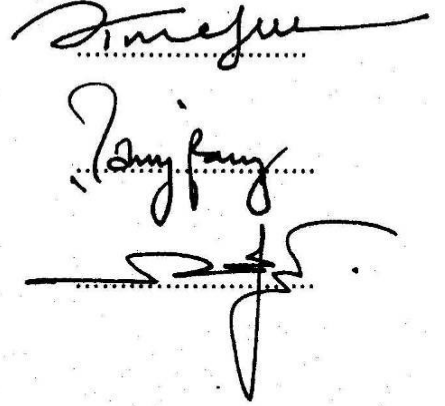
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

İmza

Danışman Üye : Doç.Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Jüri Üyeleri : Prof.Dr.A.İrfan AYPAY

: Yrd.Doç.Dr.M.Hilmi UÇAN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Seyfullah KAYA'nın "Reşat Nuri GÜNTEKİN'in Eserlerinde Eksiltili Kullanımlar" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 11.06.2007 günü saat 14:00'de Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖN SÖZ

Türkçemizin en büyük özelliklerinden birisi de, gerek konuşma gerekse yazı dilinde, bazı kelime ve eklerin kullanılmayarak, bunların var olduğunun okuyucunun/dinleyicinin anlayışına bırakılmasıdır. Günlük hayatta, çeşitli basın ve yayın organlarında eksilteli kullanımlar oldukça sık çıkmaktadır. Kısa ve öz anlatımın daha etkili olduğu konuşma ve yazı dilinde, gereksiz cümleleri, sözcükleri ve ekleri kullanarak anlatım bozukluğuna yol açmamak, tekrarlardan kaçınmak, anlatılmak istenileni en doğru ve gerçekçi yönden ifade etmek, anlatımı çekici hale getirmek için eksiltiye başvurulmaktadır. Eksilteli anlatım, dilimizde gramer olarak çok az işlenmiş olup, genellikle bu konuya üslup olarak yaklaşmıştır. Böylece söz konusu anlatım ile ilgili alanda yapılan çalışmalar daralmıştır. Gramerimizde bu konuya yer verilmemesinin sebeplerinden biri, gramercilerimizin bu konuyu inceleme alanı olarak görmemeleri denilebilir. Bu çalışma; Reşat Nuri Güntekin'in eserleri çerçevesinde, eksiltinin sadece cümlede değil, anlatımda ve eklerde de var olduğunun tespiti için hazırlanmıştır.

Bu çalışmada öncelikle konu ile ilgili makale, tez, kitap, çeşitli konferans ve sempozyum bildirimleri araştırılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu, Dudaktan Kalbe, Damga, Yaprak Dökümü, Acımak romanlarındaki eksilteli kullanımlar bilgisayar ortamında fişlenmiştir. Eksilti ile ilgili ortak noktalar ve farklılıklar belirlenmiştir. Bunun neticesinde eksiltinin; anlam, cümle ve ek düzeyinde işlevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Biz de bu çalışmalardaki bilgileri değerlendirirken araştırmacıların kullanmış olduğu bu terimleri değiştirmedik. Ancak kendi değerlendirmemizde eksilti, sıfır tekrar, eksiklik, eksik yapı, eksik tekrar terimlerini kullandık. Metnin imlâsında Türk Dil Kurumu'nun 2005 yılındaki Yazım Kılavuzu esas alınmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında karşılaştığım zorluklarda bana yardımcı olan, beni sabırla dinleyen danışman hocam Doç. Dr. Ahmet AKÇATAŞ'a, manevi destekleriyle yanımda olan aileme ve tezin yazılma safhasında yardım eden ve manevi destek veren eşim Gül Kaya'ya teşekkür ederim.

Seyfullah KAYA

ÖZGEÇMİŞ

Seyfullah KAYA

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans : 1989 Hacettepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Lise: 1985 Ankara Ticaret Lisesi

İş / İstihdam

1990-1992 Ortaköy Ortaokulu, Türkçe Öğretmeni, Çifteler-ESKİŞEHİR

1992-2002 Sarıcakaya İmam-Hatip Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Sarıcakaya/ESKİŞEHİR

2002-2004 Sarıcakaya Çok Programlı Lisesi Müdürü, Sarıcakaya-ESKİŞEHİR

2004-2006 Sarıcakaya İlçe Milli Eğitim Müdürü V. Sarıcakaya-ESKİŞEHİR

2006-.... Sarıcakaya Çok Programlı Lisesi Müdürü, Sarıcakaya-ESKİŞEHİR

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı : Ankara, 31 Ağustos 1968 Cinsiyet: Erkek

Yabancı Dil

İngilizce

KISALTMALAR**Genel Kısaltmalar**

Alm:	: Almanca
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CBB.	: Cümleden Büyük Birim
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
Lat.	: Latince
Osm.	: Osmanlıca
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

İÇİNDEKİLER	Sayfa
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ESERLERİNDE EKSİLTİLİ KULLANIMLAR

I. ANLATIM DÜZEYİNDE EKSİLTİ.....	22
A) EN AZ SÖZCÜKLE ANLATIM EKSİLTİSİ.....	22
B) YAZARIN ÜSLUBUNA BAĞLI EKSİLTİLİ KULLANIMLAR.....	29
1. Mecazlı Anlatımlarda Eksiltili Kullanımlar.....	29
2. Hatırlatmaya Dayalı anlatımlarda Eksiltili Kullanımlar.....	32
3. Benzetmeye Dayalı Anlatımlarda Eksiltili Kullanımlar.....	35
4. Kişileştirmeye Dayalı Anlatımlarda Eksiltili Kullanımlar.....	39
5. Deyimlerde, Halk Deyişlerinde Eksiltili Kullanımlar.....	41
6. Lakaplardan, Takma Adlardan, Hitaplardan Yararlanılan Anlatımlarda Eksiltili Kullanımlar.....	46
7. Simgelerden Yararlanılan Anlatımlarda Eksiltili Kullanımlar.....	49
C) SÖZCÜK ÖBEKLERİNDE EKSİLTİLİ KULLANIMLAR.....	49
1. İsim Tamlamalarının Kullanıldığı Anlatımlarda Eksiltili Kullanı.....	52
a) Belirtisiz İsim Tamlamalarında Eksilti.....	53
b) Belirtili İsim Tamlamalarında Eksilti.....	57
c) Birleşik İsim Tamlamalarında Eksilti.....	62
2. Sıfat Tamlamalarında Eksilti.....	64
3. Eksik İyelik Gurubunda Eksilti.....	69
D) PARAGRAFTA EKSİLTİ.....	74
E) EKSİK TEKRAR.....	76

F) EKSİK YAPILAR.....	80
II. CÜMLE DÜZEYİNE EKSİLTİLİ KULLANIMLAR.....	84
A) ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELERDE EKSİLTİ.....	84
1. Olumlu Cümlelerde Eksilti.....	86
2. Olumsuz Cümlelerde Eksilti.....	90
3. Soru Cümlelerinde Eksilti.....	93
4. Ünlem Cümlelerinde Eksilti.....	104
B) KURULUŞLARINA GÖRE CÜMLELERDE EKSİLTİ.....	109
1. Kurallı Cümlelerde Eksilti.....	109
2. Devrik Cümlelerde Eksilti.....	111
C) YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELERDE EKSİLTİ.....	115
1. İsim Cümlelerinde Eksilti.....	115
2. Fiil Cümlelerinde Eksilti.....	120
D) YAPILARINA GÖRE CÜMLELERDE EKSİLTİ.....	123
1. Basit Cümlelerde Eksilti.....	123
2. Birleşik Cümlelerde Eksilti.....	125
a) Girişik Birleşik Cümlelerde Eksilti.....	128
b) Ki'li Birleşik Cümlelerde Eksilti.....	131
c) Şartlı Birleşik Cümlelerde Eksilti.....	133
E) Sıralı Cümlelerde Eksilti.....	137
1. Bağımlı Sıralı Cümlelerde Eksilti.....	138
2. Bağımsız Sıralı Cümlelerde Eksilti.....	143
F) CÜMLE ÖGELERİNDE EKSİLTİ.....	147
1. Özne Eksiltili Cümleler.....	147
2. Nesne Eksiltili Cümleler.....	156
3. Yüklemi Eksiltili Cümleler.....	164
4. Zarf Tümleci Eksiltili Cümleler.....	169
5. Dolaylı Tümleci Eksiltili Cümleler.....	173
6. Edat Gurubu Eksiltili Cümleler.....	182
7. Tüm Ögelerin Düştüğü Eksiltili Cümleler.....	186
G) SORU KARŞILIĞI YANIT CÜMLELERİNDE EKSİLTİ.....	191
H) SONU OKUYUCUYA BIRAKILMIŞ CÜMLELERDE EKSİLTİ.....	197

III. EK DÜZEYİNDE EKŞİLTİLİ

KULLANIMLAR.....	206
A) Kişi Eklerinde Eksilti.....	208
B) Soru Ekinde Eksilti.....	210
C) Zaman Ekinde Eksilti.....	211
D) Ek Fiilde Eksilti.....	214
SONUÇ.....	220
KAYNAKÇA.....	222

GİRİŞ

Eksilti (Alm. Elipse, Auslassung, Fr. Elipse, İng. Ellipsis). Olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan; ama anlamayı aksatmayan dizim. Eksilti ürünü biçimler, ya durum ya da dilbilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimlerdir.¹

Eksilti genel anlamıyla cümlenin anlaşılması için zorunlu olmayan bir veya birkaç sözcüğün kaldırılmasıdır. Eksilti cümlenin mükemmel anlaşılması için gerekli olan bir veya birçok sözcüğün kaldırılmasıyla ortaya çıkar. Kaldırılan bu sözcükler, akıl yürütme yardımıyla dinleyici veya okuyucu (alıcı) tarafından anlaşılır.²

Konuşurken anlatım gereği gerekli olmayan her şeyi atarız. Anlatışta eksiklik bırakmadan, elden geldiğince az sözcük kullanmak, fazla sözcükleri cümleden atmak yararlıdır.³

Eksilti, dünya üzerindeki pek çok dilde olduğu gibi Türkçemizde de, gerek yazılı anlatımda gerekse sözlü anlatımda karşımıza sık sık çıkmaktadır. Duygu, düşünce, istek ve yargıların, cümlenin anlam bütünlüğünü bozmadan, tekrarlardan kaçınarak, anlatılmak istenileni en doğru, açık ve anlaşılır bir biçimde iletmek amacıyla bilinçli ya da bilinçsiz yapıldığını görmekteyiz.

Eksiltili anlatımlar yazı dilinde, konuşma dilinde, atasözlerinde, duyuru ve ilanlarda, gazetelerde vb. sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Konuşurken veya yazarken aynı konu etrafında dönüp dolaşan bilgileri tekrar etmenin, hem okuyucuyu hem de karşımızdaki insanı hayli sıkacağına düşünürsek, eksiltinin dilimiz açısından ne kadar önemli bir hadise olduğunu daha iyi kavramış oluruz.

Tıpkı atasözlerinde olduğu gibi yalın, kısa ve öz bir anlatımla birçok şeyin ifade edilmesi eksiltinin başlıca özelliğidir. Böyle bir anlatımda bazen bir cümle, bazen

¹ Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ABC Kitapevi, İstanbul, 1988, s. 95

² Safiye AKDENİZ, Ziya Osman Saba'nın Nefes Almak Adlı Şiir Kitabında Eksilti (Ellipsis) Sanatının (Figür) Kullanımı, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 24 2004, s. s. 155

³ Tahir Nejat GENCAN, Dilbilgisi, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001, s.166

bir sözcük, bazen de bir ek söylenmeyerek, daha önceden ifade edilen duygu ve düşüncelerle bağlantı kurulması sağlanır. İfade edilmek istenilen dinleyici / okuyucu konumundaki kişilerce yorumlanarak bulunur. Hal böyle olunca da, hem sözcük tasarrufu sağlanmış olur hem de anlatım daha etkili ve çarpıcı bir hal almış olur.

Topluluk karşısında konuşan kimselere baktığımızda, bu kişiler sürekli olarak aynı cümleleri tekrar etmezler. Konuşma gereği diğer sözcüklerle anlatımı sürdürürken, cümlenin bazı öğelerini kullanmazlar. Dinleyici konuşmayı dinliyorsa bu eksik öğeleri tamamlar. Şayet konuşmayı dinlemiyorsa, derin yapıda gizli boşlukları dolduramaz ve konuşmadan hiçbir şey anlamaz. Buradan hareketle biz, konuşmacının çoğu zaman dinleyiciyi uyanık ve aktif tutmak için konuşmasında bilinçli olarak eksiltiyeye başvurduğunu düşünmekteyiz.

Yazı dilinde de bazı cümlelerin öğeleri kullanılmaz. Özellikle yüklemi olmayan cümlelerde eksilti oldukça belirgindir. Burada önemli olan, eksilti yapılmış cümleleri ele alırken, bunların bağımsız bir cümle olarak değerlendirilmemesi, kendisinden önce ve sonraki cümlelerle de mutlaka bağlantı kurularak değerlendirilmesidir. Zira bunları bağımsız bir cümle olarak ele alır ve diğer cümlelerle olan bağlantılarını göz ardı edecek olursak, o zaman metindeki eksik olan öğeyi tamamlayamayız. Böylece eksik, yarım bir anlatım meydana gelebilir.

Eksiltili yapı kullanan bir konuşmacı ya da yazarın, dinleyici ya da okura eksik kısımları tahmin etme, tamamlama görevi verdiği görülür. Kişinin iletişim dünyasında, eksik, yarım olan ifadeleri onararak anlaşılır ve kullanılabilir hale getirme içgüdüğü bulunmaktadır.. Kişi cümlenin gelişinden, cümledeki diğer birimlerden eksik olan eki, kelimeyi, tamlamayı, cümleyi tahmin edebilir. Eksiltili cümleler çoğu zaman bir sorunun karşılığı olarak da kullanılır. Kısa ve etkili yoldan anlatım sağlamanın dışında türlü duyguları yansıtmaya özelliği de vardır.

Örnek:

“Bu yıl durumumuz çok kötü. Önümüz kış..”

Bu cümlede “önümüz kış.” derken kısa bir anlatım yapılmıştır. Dolayısıyla burada bir eksilti söz konusudur. Kış ayının gelmesiyle kötü olan mevcut durumun, daha da kötü olacağı, bir önceki cümleye yapılan göndermeyle tahmin edilmektedir.

Cümlede anlamı aksatmayacak biçimde bir kelimenin kullanılmaması, çoğu kez okuyucunun dikkatini çekmez. Okuyucu dilbilgisi açısından eksik olan bir ögenin yokluğunu pek fark etmez. Eksilti (elips) diye adlandırdığımız bu dil olayında, eksiklik bir ek de olabildiği gibi sözcük, tamlama, yan cümle, cümle de olabilir. Eksiltiye bazen istenmeyen sözcüklerden uzak durmakta diyebiliriz.

Eksiltili cümle, bir ya da birden fazla ögesi eksik olan cümle yapıları için kullanılan bir adlandırmadır. Bu cümle yapısını Vecibe Hatipoğlu “*kesik tümce*”⁴, Tahir Nejat Gencan “*sözcük düşmesi*”⁵, Fuat Bozkurt “*eksik tümce*”⁶, Oya Külebi “*Eksilti Tümceleri*”⁷, Kerime Üstünova ise “sıfır tekrar”⁸ şekillerini kullanmaktadırlar.

Dilciler arasında eksilti üzerinde tam bir görüş birliği bulunmadığından, terim olarak da bir kargaşa söz konusudur denilebilir. Biz çalışmamızda bu dil olayını “*eksilti/sıfır tekrar*” terimi olarak ele aldık.

Eksiltili konusunda şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalara baktığımızda, bu konuda yapılan çalışmaların azlığı ve birbirinden farklı olmadığını görmekteyiz. Çalışmaların büyük çoğunluğu, konuyu belli açılardan ve yüzeysel olarak ele almaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalardan en kapsamlı olanlarının Oya Külebi ile Kerime Üstünova’ya ait olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu alanda Işık Çokuğurluel’in yüksek lisans tezi olarak hazırladığı “Türkçede Eksiltili Anlatım ve Eksiltili Cümle” adlı çalışması da oldukça önemlidir, diyebiliriz.

Üstünova, eksiltili yapının birkaç aşamada doldurulabileceğinden söz etmektedir. Üstünova, önce dinleyicinin ya da okuyucunun, okuduklarını, dinlediklerini doğal dildeki ifade diline, mantık yapısına yaklaştıracığını belirtir. Daha sonra

⁴ Vecibe HATİPOĞLU, Türkçenin Sözdizimi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1982, s. 161

⁵ GENCAN, s.166

⁶ Fuat BOZKURT, Türkiye Türkçesi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 352

⁷ Oya KÜLEBİ, Türkçenin Eksiltili Cümle Tipi Üzerine, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 7, S.1-2, Kasım 1990, s. 117

⁸ Kerime ÜSTÜNOVA, Dil Yazıları, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2002, s. 112

göndermeler yoluyla belirsizlikleri gidermeye, ardında eksiksiz önerme haline getirmeye, derin yapıyı sağlıklı bir biçimde su yüzüne çıkarmaya çalışacağını söyler. Tabii ki, bunun gerçekleşebilmesi için de eksiltinin kestirilebilir, tamamlanabilir olması gerektiği üzerinde durur. Eksiltinin giderilmesi için önceki ya da sonraki cümleden yardım alınması gerektiğini söylemektedir. Birkaç cümle önce verilen bilginin, gündeme getirildiğinde ortaya çıkan boşluğun, eski bilginin aracılığı ile belirleneceğini dile getirir. Eksikliğin, hem cümlelerin dilbilgisi yapılarından hem de eksik ögenin anlamını dikkate almak kaydıyla giderileceğini söyler. Ayrıca eksik ögenin dilbilgisi özelliği, anlamı cümleden büyük birimlerdeki önceki/sonraki cümlelere dayandığından, göndermeler yardımıyla ortaya çıkacaktır, demektedir. Böylece eksilteli cümlelerin, cümleden büyük birimlerdeki diğer cümleler sayesinde, anlamca tam bir yargı bildirdiklerinden, cümle niteliğini korumakta olduklarına işaret eder.⁹

Biz de Üstünova'nın görüşüne katılmaktayız. Zira anlatım kısalığının temeline baktığımızda, dilin tekrarlardan hoşlanmaması, yazılı ve sözlü iletişimlerde zamandan tasarruf etme alışkanlığı, en az çaba ile bir şeyler ifade etme anlayışı gibi sebepleri görmekteyiz. Konuşmacı, karşısındaki dinleyici topluluğunun kendisini dikkatlice dinlediğini görünce, onları sıkılmamak için büyük bir gayret sarf eder. Kesin, kısa ve tok bir anlatım yoluna giderek, gereksiz tekrarlardan kaçınır. Onların ilgi ve dikkatlerini en üst seviyede tutmak için, bilinçli ya da bilinçsiz olarak eksiltiyeye başvurur. Böylece konuşmayı başından sonuna dek dinleyen topluluk, önceki konuşmalara göndermeler yapmak suretiyle eksik kalan öğeleri yerli yerine koyar. Bunun sonucunda anlamca tam bir yargıya ulaşabilir.

Oya Külebi, "Türkçenin Eksilti Tümceleri" adlı makalesinde, tümce kavramını, eksiltinin tanımı ve türlerini örnekleriyle açıklamaktadır. Külebi, eksilti örneklerinin sınıflandırılmasında tümceyi oluşturan öğelerin yanı sıra, özellikle eksilti türü ile ilgili dil düzeyini göz önüne alarak, söz konusu düzeyleri şöyle belirlemiştir:

A.Tümce Düzeyinde Eksilti: Tümce bir bütün olarak ele alındığında, tümcenin kendi yapısı eksiltiyi belirleyebilecek nitelikte olduğunda, tümce düzeyinde eksiltiden söz edilebilmektedir. Bu tür eksiltileri şöyle sıralar:

⁹ ÜSTÜNOVA, s.112

1. Öznede Eksilti
2. Nesnede Eksilti
3. Eylemde Eksilti
4. Sıfatların Sıralanması Nedeniyle Nitelenen İsimde Eksilti
5. Tamlamalarda Tamlayan Ya Da Tamamlananda Eksilti
6. İlgeç Tümlenin İlgecinde Eksilti,

7.Yantümcelerde Eksilti olmak üzere örnekleriyle birlikte yedi bölümde inceler.

B.Metin Düzeyinde Eksilti: Cümlenin içerdiği eksik öğelerin metin kapsamı içindeki önceki cümlelerde bulunması özelliğidir. Metin düzeyinde eksiltiyi dokuz bölüme ayırmıştır:

- 1.Öznede Eksilti
2. Nesnede eksilti
3. Eylemde Eksilti
4. Edilgen Eylemin Gerçek Öznesinde Eksilti
- 5.Tamlamalarda Eksilti
- 6.Belirteç Tümlerinde Eksilti
- 7.Yantümcede Eksilti
- 8.Tümcenin Bütününde Eksilti
- 9.Yankılama Nedeniyle Eksilti

C) Kullanımbilim Düzeyinde Eksilti: Cümle ve metin düzeyinde eksilti dilbilgisi verileriyle çözümlenebilen eksiltilerdir. Tümce ve metin içinde dil yapıları

yoluyla verilen bilgileri yinelememe ilkesine dayanır. Kullanımbilim düzeyinde eksiltiyi üç bölüme ayırır:

1. Birinci ve İkinci Kişi Özne ve Nesnelere Eksilti
2. Tümceenin Değişik Öğelerinde Eksilti
3. Ünlem Tümcelerinde Eksilti

D) Üslup Özelliğine Bağlı Eksilti: Metin düzeyinde incelemelerde bağımsız tümcelerden söz edilemeyeceğinden ve tümcelerin metin oluşturmak için dizilip düzenlenmesi yazarın üslubuna bağlı olduğundan, bazı eksilti tümcelerinin üslup özellikleri ile ilgili olduğunu söyler. Kimi yazarlarca vurgulanmak istenen, önemli bilgilerin cümleden çıkarılıp, kendi başlarına eksilteli yapılar biçiminde sunulduğuna işaret eder.¹⁰

Akdeniz, cümle düzeyinde yapılan bu eksilti sınıflandırma türünün yetersiz olduğunu söyleyerek, Günümüzde eksilteli ifadeleri

- a. Ses düzeyinde eksilteler
- b. Cümle düzeyinde eksilteler
- c. Metin düzeyinde eksilteler
- d. Pragmatik düzeyinde eksilteler
- e. Üslup bilim düzeyinde eksilteler

diye sınıflandırır. Eksiltinin kelime, cümle ve metin düzeyinde daha geniş bir şekilde ortaya çıktığını söyler.

Külebi'nin sınıflandırmasının detaylı olmasına rağmen elverişsiz olduğunu, çünkü bu sınıflandırmanın bütün cümle tiplerini kapsayacak biçimde geliştirilebilecek durumda olmadığını ileri sürer.¹¹

¹⁰ KÜLEBİ, s. 117-130

¹¹ AKDENİZ, s. 150-153

Külebi de, cümlenin bazı zorunlu öğelerinin bazen cümleden düştüğünü, yapı yönünden eksiltiye (ellipsis) başvurulduğu; fakat anlam bütünlüğü bozulmadan iletişimin sağlanabildiğini belirtmektedir. Eksilti cümlelerinin, anlam yönünden tam bir yargı anlattıklarından ya da parçası buldukları söylem içinde anlamlı bir bütün oluşturduklarından, cümle niteliklerini koruduklarından bahseder. Bu nedenle de eksiltinin cümle yapılarındaki görülen sözcük ya da sözcük öbeklerinin düşmesini anlatmaya yarayan yapısal bir sorun olduğunu söyler.

Dilde yinelemelerden kaçınmak, yeni bilgileri daha etkili bir biçimde sunmak için iki yoldan yararlanıldığını belirten Külebi, birinci yolun gösterim (deixis), ya da çoğunlukla kaynaklarda değinildiği biçimiyle değiştirim (substitution); ikinci yolun ise eksilti (ellipsis) olduğunu söyler. Bunlardan birinci yolun dilbilgisi düzeyinde ele alındığında “değiştirim” ile sınırlı kalacağını söyler. Böylece cümlelerde kullanılan adillar (ben, sen, o, biz, siz, onlar), işaret sıfatları (bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar), yer ve zaman belirteçleri (burada, orada; şimdi, o zaman) daha önce metin ya da cümle içinde belirtilen bazı kavramların yerine geçerek kısaltma yoluyla değiştirim sağlanmış olduğunu dile getirir. İkinci yol olan eksilti de ise, cümle içinde bulunması gereken bazı öğelerin tümüyle cümleden çıkarıldığını söyler. Bu eksik öğelerin yorumunu, cümle ya da metin bağlamı içinde daha önceden değinilen yapılar ya da konuşma ortamını oluşturan kullanımbilim öğelerinin sağladığını belirtir. Eğer eksiltinin değindiği yapı ya da anlam önyinelem yoluyla tümce ya da metin içinde öncüller (antecedents) yardımıyla belirtilmiş ise önyinelemeli eksiltiden söz edileceğini belirtir. Bazı durumlarda ise eksiltinin yorumu, dinleyici/okuyucu konumundaki kişilere bağlı kaldığını söylemektedir.¹²

Üstünova, eksiltiye aynı zamanda “sıfır tekrar “ da demektedir. Kişi zamirlerinin (ben, sen, o vb), işaret zamirlerinin (bu, şu, o vb) zarfların (şimdi, burada, oralardan vb) iletişimde zaman tasarrufu, anlatımda duruluk, yalınlık, açıklık sağlamak amacıyla kullanıldığını söyler. Bu tür sözcükleri, işaret ettikleri birimlerin yerini tuttukları için bir çeşit tekrar sayar.¹³ Bizler bu tür sözcüklere yazı veya konuşma dilinde rastladığımızda, daha önceki cümlelerden veya cümleden büyük birimlerden

¹² KÜLEBİ, s.118-119

¹³ ÜSTÜNOVA, s. 112

hareket ederek, işaret ettikleri, yerine geçtikleri birimleri rahatlıkla bulabiliriz. Dolayısıyla bu durumda olan sözcükleri, gönderimde buldukları, işaret ettikleri sözcüklerin yerlerini tuttukları için, bir tür tekrar saymaktayız.

Mehmet Özmen, eksiltiyi, dilde en az çaba kuralına bağlı olarak, bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin, herhangi bir ögesinin, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak şekilde düşürülmesi, eksiltilmesi olayı olarak ele alır. Eksiltiyi, oluş yerleri bakımından kelimelerde eksilti, birleşik kelimelerde ve kelime gruplarında eksilti, cümlelerde eksilti olmak üzere üç öbekte inceler.¹⁴

Sadettin Özçelik ve Münir Erten, eksiltiyi cümle düzeyinde kesik cümle olarak ele almış ve genellikle yüklemi, bazen de diğer öğeleri belirtilmeden kurulan cümlelere “kesik cümle” demiştir. Anlamı daha etkili kılmak, dikkat çekmek amacıyla yapılan kesik cümleleri şöyle sıralamıştır:

a. Yüklemi Kesik Cümle: Yüklemi bulunmakla birlikte, yargı, cevap veya yüklem şeklinde tek kelimeye dayalı olan cümleler:

“Evet, Bilmiyorum, Önce annesi girdi, sonra kardeşi. (girdi) “

b. Yüklemsiz Kesik Cümle: Daha çok tasvirlerde rastlanan bir cümle türüdür. Bu tür cümlelerin tamamlanması, dinleyicinin hayal gücüne bırakılır:

“Kurumaya yüz tutmuş birkaç yaşlı ağaç, orda burada sararmış ot öbekleri ve çıplak kayalar...”

c. Ki’li Kesik Cümle: “ki” edatının sonda kullanılması yoluyla cümlenin kesildiği, anlamın kuvvetlendirildiği ve devamının okuyucuya bırakıldığı cümledir:

“Bu işi o kadar istiyorum ki...”

d. Açıklamalı Kesik Cümle: Yüklemi olan bir cümle ile yüklemsiz bir açıklama cümlesinden oluşur. Yüklemi olmayan açıklayıcı durumdaki kesik cümlenin çözümlenmesi yapılmaz:

¹⁴ Mehmet ÖZMEN, Bir Eksiltili Cümle Tipi Üzerine, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi Journal Of Social Sciences, Cilt: 4, Sayı: 4, 1996, s.71-82

“Kapının aralığında koyu renkli bir kütle görünüyordu: Birbirinin üzerine abanmış, uyuyor gibi duran iki gölge...”

e. Şart Çekimi ve “mi” soru eki ile Yapılan Kesik Cümle: Genel olarak bir istek, dilek anlamı taşıyan, sonu şart çekimi veya “mi” soru eki ile kesilen cümlelerdir:

“Şu okul bir bitse..., Bir de panayır mevsimi geldi mi?”

Demir, eksilti olayını sadece cümleden sözcük düşmesi, kesik cümle olarak ele alır. Anlatımda duruluğu sağlamak, yinelemelerden kaçınmak için cümlelerden bazı öğelerin çıkarılmasına “cümleden sözcük düşmesi” demektedir. Buna göre de sözcük kısaltmak, anlatımı kuvvetlendirmek amacıyla öğelerden en az birinin düştüğü cümleye de kesik (eksiltili) cümle demektedir. Kesik cümlelerin oluşumunu şöyle sıralamaktadır:

- a. Özne düşer
- b. Yüklem düşer
- c. Yüklemin ekeylemi düşer
- d. Özne ve yüklem düşer, bu durumda “nesne” öznenin yerini alır
- e. Cümlenin tüm öğeleri düşer, bir tümleç kalır
- f. Kimi kez cümlenin tüm öğeleri düşer, geriye evet hayır, belki gibi bir sözcük kalır; bu sözcükler tam bir yargı belirttikleri için cümle sayılırlar.

Ayrıca düşük(kısa) anlatımlardan bahsederek anlatımı, iletişimi daha güçlü duruma getirmek için duyurularda, tabloları, afişlerde, reklamlarda kısa anlatıma oldukça fazla yer verildiğini dile getirir.¹⁵

Bozkurt, konuşurken bildirişim için gerekli olmayan her şeyi attığımızı söyleyerek, ana öğelerinden biri eksik olan cümlelere eksiltili cümle demektedir.¹⁶

¹⁵ Tufan DEMİR, Türkçe Dilbilgisi, Kurmay Yayınevi, Ankara, 2004, s. 258-260

¹⁶ BOZKURT, s.352

Koç, genellikle yüklemi, bazen de başka öğeleri kullanılmadığı halde yargı bildiren cümleye kesik tümce demektedir.¹⁷

Hengirmen, anlatımda tekrardan kaçınmak için bazen cümleden özne, yüklem, tümleç gibi öğelerin çıkarıldığını söyleyerek, bu hadiseye de “cümlede sözcük düşmesi” demektedir. Bu gibi durumlarda anlatımda bir eksikliğin olmadığını ifade eden Hengirmen, öğelerden bazılarının eksik olmasının, cümlenin anlatım gücüne zarar vermeyeceğini belirtir. “Sözcük düşmesi” ya da “kesik cümle” olarak ele aldığı bu hadiseyi, cümlede öznenin düşmesi, yüklem düşmesi, özne ve yüklem düşmesi ve kısa anlatımlar olarak ele alır.¹⁸

Bülent Özkan. Türkçede eksilteli yapıların metin oluşumunda metne çeşitli anlam özellikleriyle katıldıklarını söyler. Bu durumun metinlerde bütün yapı göz önüne alındığında, metin üreticilerinin tercihleri ve özel kullanımlarıyla ilgili olarak ortaya çıktığına işaret eder.

Özkan, Türkçede eksilteli yapıların şu şekillerde oluştuklarını söyler:

- a. Yüklem, yani yüklemi kuracak eylem ya da eylemsinin özne gerektirmesi.
- b. İyelik Ögesi, tamlayan öge gerektirir.
- c. Özne ve tamlayan ögenin sözcüksel olarak gerçekleşmediği yapılarda yüklem kişi, sayı belirtecileriyle özneyi, iyelik ögesi de iyelik belirleyicileri ile tamlayan ögeyi belirler.
- d. Geçişli çatıdaki yüklem nesne gerektirir.
- e. Belirteç yüklem gerektirir.
- f. Nesne ya da yüklem sözcüksel olarak gerçekleşmediği yapılarda sırasıyla yüklem ve belirtecin kendisi, her ikisini de sözdizimsel olarak belirler.

¹⁷ Nurettin KOÇ, Yeni Dilbilgisi, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1996, s.558

¹⁸ Mehmet HENGİR MEN, Türkçe Dilbilgisi, Engin Kitapevi, Ankara, 2002, s. 360-362

belirtilen kullanımlarda ortaya çıkan eksiltili yapıların, metinlerde özne ve tamlayan eksiltili kullanımlarla karşımıza çıktığını ifade eder.¹⁹

“Ziya Osman Saba’nın Nefes Almak Adlı Şiir Kitabında Eksilti (Ellipsis) Sanatının (Figür) Kullanımı” adlı incelemesinde Akdeniz, eksiltiyi hem dilbilgisi hem de üslup bilimini yakından ilgilendirdiğini belirtir. Bu durumun hem Doğu belagati hem de Batı retorığı için geçerli olduğunu söyler. Eksiltinin kendini, cümle düzeyinde, metin düzeyinde, pragmatik düzeyinde ve üslup bilimi düzeyinde gösterdiğini söyler. Batı retorığına ait bir terim olan “ellipsis”in bizim belagâtımızdaki karşılığının “icaz” olduğunu söyler. Akdeniz, günümüzde ise eksiltiyi:

- a. Ses düzeyinde eksiltiler
- b. Cümle düzeyinde eksiltiler
- c. Metin düzeyinde eksiltiler
- d. Pragmatik düzeyinde eksiltiler
- e. Üslup bilim düzeyinde eksiltiler olmak üzere beşe ayırmaktadır.²⁰

Çeşitli dilbilgisi kitaplarında cümlenin tanımına bakıldığında, yargıların eksiksiz önerme sayılabilmeleri için, mutlaka yargı bildirmeleri gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Üstünova, eksiltili yapıların da cümle sayılabilmeleri için bağımsız olmaları ve yargı bildirmeleri gerektiğini söyler. Ayrıca cümle tanımlarının birleştiği ikinci nokta olarak da anlam bütünlüğü sağlayan, yargı bildiren kurallı dizgiler olduğunu söyler.²¹ Eksiltili cümlelerde mutlak bir yargı bulunması gerekmektedir. Bağımsız olmayan, yargı bildirmeyen eksiltili cümlelerde, eksik olan birimin yerine gelecek olan birimi bulmamız söz konusu olamayacaktır. Bu tür sözcüklerin işaret ettikleri birimleri daha önce geçen cümlelerden hareketle çıkaramıyorsak, bulunamayan, tamamlanamayan, doldurulamayan bu yapılar eksik yapılar olarak karşımıza çıkar.

¹⁹ Bülent ÖZKAN, Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in “Onikiye Bir Var” Adlı Öyküsünde Metin Dilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004, 180

²⁰ AKDENİZ, s.145- 156

²¹ ÜSTÜNOVA, s.115

Türkçemiz zengin, işlek, canlı bir dildir. Bu yüzden anlatımda tekrarlardan kaçınmak, cümlede az sözcük kullanmak, anlatımı daha kısa ve öz bir hale getirmek için; özne, yüklem, nesne, tümleçler ile çeşitli sözcükler, sözcük öbekleri gibi pek çok türde birim cümleden çıkarılabilir. Burada önemli olan çıkarılan bu birimlerin okuyucu ya da dinleyici tarafından doğru olarak tamamlanıp, tamamlanmamasıdır. Anlam bütünlüğü bozulmadan iletişimin sağlanabilmesi için, eksilti yapılan birimin ne olduğu, herkes tarafından aynı biçimde bilinmelidir. Bu konuda eksilti yapılmış birim yerine, farklı kavramlar, olaylar, kişiler, eylemler vb. düşünülmemelidir. Nasıl ki bir bulmacada doldurulması gereken boşluğun tek bir cevabı varsa, konuşma ve yazı dilinde yapılan eksiltilerin de tek bir gönderimi, tek bir karşılığı bulunması gereklidir diye düşünmekteyiz..

Yüzey yapıda bulunmayan, gizli bir şekilde derin yapıda bulunan ögelerin ne olduğu, bu birimlerin yorumu cümledeki diğer ögelerden ya da bir önceki cümlelerden bulunabilir.

Son zamanlarda eksik tümcelerin belli bir bağlamda kullanıldıklarında iyice anlaşılabilir olduklarını ve bu açıdan bunlara hiç de eksik denemeyeceğini belirten dilbilimciler epey eleştirilmiştir. Bağlam yönünden tam olmakla, dilbilgisel yönden tam olmak birbirinden ayrılmalıdır. Olağan gündelik konuşmada, iç biçimleri yönünden aynı konuşucunun ya da konuştuğu kimsenin daha önceki cümlelerine bağlı birçok cümle vardır:

“Sözünde durursa, Mehmet’le.” cümlesi örnek olarak alınabilir. Bu cümle geleneksel olarak tam bir cümle olabilmesi için gerekli sözcükleri sağlayan bir sorudan hemen sonra bulunabilir ancak. Örneğin, “Kiminle sinemaya gidiyorsunuz?” sorusundan sonra kullanılabilir. Ama “Ne zaman sinemaya gidiyorsunuz? sorusundan sonra kullanılamaz. Bu bakımdan, “Sözünde durursa Mehmet’le.” cümlesi, kendi başına bir cümle olmadığından (dağıtımsal olarak bağımsız değildir) dilbilgisel yönden eksiktir. Ama yine de bağlamda verilmiş olan çeşitli ögeler eklenerek kurulan bir cümleden türetilir.²²

²² John LYONS, Kuramsal Dilbilimine Giriş, (Çev: A. KOCAMAN), İstanbul, 2000, s. 162

Üstünova'nın da belirttiği gibi, derin yapılarda gizli bulunan ögelerin yorumu, Türkçemizin yapı kuralları doğrultusunda, cümle ya da cümleden büyük birim içinde, daha önceden sözü edilen yapılar veya konuşma ortamını oluşturan birimlerce sağlanmaktadır. Eksiltinin yer aldığı yapı, ön tekrar yoluyla cümle ya da cümleden büyük birim düzeyinde gönderme aracılığıyla belirtilmişse, ön tekrarlı eksiltiden söz etmek mümkün olacaktır.²³

İletişim, toplumsal yaşamın vazgeçilmez koşuludur. Ama iletişimin uygun bir şekilde sağlanabilmesi için, bir toplumda yaşayan herkesin, iletişim mekanizmaları üstünde bir uzlaşmaya varmış olması gerekir. Başka bir deyişle herkesin aynı dili kullanması, birbirlerini anlaması gerekir. Birbirini anlama için, zihnimiz iki yarı düzlemde işlem yapar. Bu düzlemlerden birincisi, düşüncelerin zihinde oluşması, ikincisi ise anlaşılabilir ve uygun bir biçimde dışa vurulabilmeleridir. Dilin buradaki işlevi açıktır. Dil bir yandan kendi zihnimizde geliştireceğimiz düşünceler için taşıyıcı bir kılıf oluşturur, bir yandan da bu düşünceleri dolaşıma sokmamızı, yani başkalarına aktarabilmemizi sağlar. Tuhafır; ama kendi kendimize düşünürken de dilin bize sunduğu, toplumun üstünde uzlaştığı birimleri, yani kavramları kullanırız. Kavramları kullanmadan düşünmek hemen hemen olanaksızdır. Öte yandan, düşünceyi oluşturmaya kavramlar tek başına yetmez, zihnimizde bu kavramlarla oynarız, onları bir araya getiririz, aralarında ilişkiler kurarız, çıkarmalar yaparız, neden-sonuç ilişkileri kurarız. Yani başka bir deyişle dilbilgisinin olanaklarından yararlanırız.²⁴

Yapılan bu çıkartmaların bulunduğu yazılı ve sözlü anlatımlarda eksiltinin doldurulması okuyucu ya da dinleyiciye bırakılmaktadır. Burada önemli olan eksik olan birimin yerine doğru olarak konmasıdır. Ancak bu sayede eksiksiz, doğru bir anlatıma ulaşılmış olur. Üstünova'nın da dile getirdiği gibi, kestirilebilir, tamamlanabilir olma koşuluyla eksiltinin giderilebilmesini sağlayan zihin faaliyeti, şu kaynaklardan beslenmektedir:

a. Dilin temel yapı kurallarından

b. Söz konusu cümleden önceki cümlelerde yer alan eski bilgilerden

²³ ÜSTÜNOVA, s. 119

²⁴ Fatma ERKMAN-AKERSON, Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış, Multilingual, İstanbul, 2000, s. 60

c. Dil dışı göndermelerden, ansiklopedik bilgilerden,

d. Okurun bilgi, görgü dünyasından

Eksikliklerin giderilmesinde Türkçenin temel kuralları hareket noktamız olmalıdır. Kısaca özetlersek;

a. Yüklem özne gerektirir.

b. Özne, yüklem varlığında saklıdır; cümlede yer almasa bile var sayılır.

c. Edilgen-geçişli çatıdaki eylemlerin kurdukları cümlelerde gerçek özne bulunmaz; ancak sözde özne görevini üstlenen belirtisiz nesne gerekir

d. Tamlanan (iyelikli öge), tamlayan gerektirir.

e. Tamlayan, tamlanan gerektir.

f. Geçişli çatıdaki yüklem, nesne gerektirir.

g. Zarf yüklem gerektirir.

h. Aralarında anlam bağı olan cümlelerde bir cümlede bulunan öge, diğerlerinde de var sayılır.

ı. Birleşik zaman eki, aralarında anlam bağı olan cümlelerin birini yüklemde genellikle sondakinde- verilir, diğerleriyle ilişkili kılınır.

i. Bir cümlede, yan cümle, cümlemsi, iç cümle terimleriyle anılan yan yargıların aynı yapıda olanlarından yalnız bir tane bulunur. Birden fazla bulunması birden fazla cümleyi-temel cümleyi- gerektirir.

j. Aynı yapıdaki ögeden bir cümlede bir tane bulunur. Birden fazla oluşu birden fazla cümleyi gerektirir.

Yüzey yapıda yer almayan, ama örtük biçimde derin yapıda yer alan eksik öğelerin yorumu bu yapı kuralları doğrultusunda cümle ya da cümleden büyük birim içinde daha önceden sözü edilen yapılar veya konuşma ortamını oluşturan birimlerce sağlanmaktadır.²⁵

Bazen yüzey yapıdan atılan eksik birimler okuyucu ya da dinleyici tarafından ya eksik tamamlanır ya da hiç tamamlanamaz. Okuyucu ya da dinleyici eksik birimi bulmada zorlanır ve tereddüde düşer. Onu yerine koyamaz. O zaman burada eksiltiden bahsetmemiz mümkün değildir. Şayet eksilti yapılan birim yukarıda belirttiğimiz

²⁵ ÜSTÜNOVA, s.119, 169-170

yollarla tamamlanmıyorsa, tahmin edilemiyorsa, o zaman burada eksik bir anlatım söz konusudur. Bu tür eksik anlatımlarda eksik olan birime ya anlam, mana verilemez ya da eksik birim birden fazla anlama geldiğinden, burada bir anlam bulanıklılığı söz konusudur.

Günlük hayatta karşılıklı konuşmalarda, konuşmacı ile karşısında konuştuğu kişi, kendi aralarında daha önceden geçen konuşmalara bağlı olarak, birçok cümle kurabilir. Bu konuşmaya tanık olan diğer üçüncü kişiler, yapılan eksilteli birimleri yerine koyamamaktan dolayı, bunların arasında geçen konuşmaları anlayamazlar. Tabii ki bizler de ilk bakışta yerine koyulmayan bu eksik birimler yüzünden bu cümleye eksik cümle, eksik bir anlatım deriz. Ancak dilbilgisel yönden eksik olan, ama daha önceki geçen konuşmalarla bağlantısı olan bu cümlelerde aslında “eksilti ya da sıfır tekrar” yapılmıştır. Bu cümleler ile daha önceden kişilerin arasında geçen konuşmalara gönderimde bulunmaktadır. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak:

“- Ali için her şey yaptım. Ona para yardımı da yaptım. İyi ve kötü gününde hep yanında oldum.

- *Şimdi seni hiç aramıyor mu?*
- *Aramıyor? Canı sağ olsun.*
- *Bir gün anlar bu yaptığın iyilikleri.*
- *Belki...”*

Bu karşılıklı konuşmaların iki kişi arasında iki ay önce geçtiğini kabul edelim. Bu kişiler iki ay sonra bir araya geldiklerinde yanlarında da bir arkadaşları olsun. Burada aralarında geçen konuşmalara dikkat edelim:

- “- Nasılsın?*
- *İyiyim ya sen?*
- *Ali anladı mı?*
- *Anlasaydı yanımızda olurdu.”*

Şimdi bu geçen konuşmalarda “Ali anladı mı?” cümlesinde eksik bir birim bulunmaktadır.. Bu konuşan kişilerin yanında bulunan üçüncü kişi, daha önceden bu kişilerin arasında geçen konuşmaya şahit olmadığından, bu eksik olan birimi yerine koyamayacaktır. Yerine koyulmayan bu birimden dolayı ilk bakışta eksik bir anlatım olarak görünen bu cümle, aslında kişilerin arasında iki ay önce geçen konuşmalara

gönderimde bulunmaktadır. Onlar bunu bildiklerinden kurulan bu cümlede herhangi bir eksiklik bulamazlar Eksik olan birimi, daha önceki geçen konuşmaları hatırlayarak hemen yerine koyarlar. Bu cümle o zaman şöyle olurdu.

“- *Nasılsın?*

- *İyiyim. Sen nasılsın?*

- *Sağ ol. Ali en sonunda / onun için her türlü yardım yaptığundan dolayı senin kıymetini /anladı mı?*

- */ Benim kıymetimi / Anlasaydı yanımızda olurdu. “*

Bu cümlelerde görüldüğü gibi eksik olan birimler geçmişteki konuşmalara bağlanılarak tamamlanmıştır. Biz de çalışmamızda eksiltiyi tahmin etmede romanın bütününe düşündük.

Eksiksiz önermeye ulaşmada kestirilebilirlik oldukça önemlidir. O zaman biz, konuşmaları duyan üçüncü kişilerin, eksik olan bu birimleri yerine koyamadığından dolayı bu cümlelerde eksiklik var diyemeyiz. Bu eksiklik ancak konuşmaya şahit olmayan kişiler için geçerlidir. Çünkü onlar için bu eksik birimler kestirilebilir olmaktan uzaktır. Ancak kendilerine, daha önceden geçen konuşmalar anlatılırsa, o zaman bu anlatımlarda eksik birimleri yerli yerine koyarlar. Böylece ilkönce eksik anlatım olarak karşılına çıkan bu durum, yüzey yapıdan atılan birimlerin kendilerince tamamlanmasından dolayı eksilti ya da sıfır tekrara dönüşür. Aynı şekilde, bir konuşmacının konuşmasına sonradan katılan bir dinleyici, konuşmacının yapmış olduğu eksiltili anlatımları tamamlayamayacaktır. Haliyle konuşmacı tekrara düşmemek, sıkıcı olmamak amacıyla bazı birimleri cümleden çıkaracaktır. Konuşmayı baştan sona dinleyenler için herhangi bir sorun yoktur. Zaten konuşmacının eksiltili anlatıma sık sık başvurmasının bir sebebi de dinleyici devamlı aktif tutma çabasıdır. Konuşmanın ortasında veya sonunda bulunan dinleyici, konuşmada geçen eksik birimlerin gönderimde bulunduğu kelimeleri, cümleleri, olayları ya da kısaca önceki konuşmalarda geçen bilgileri bilemez. Eksik olan birimler için herhangi bir tahminde bulunamayacak ve onu tamamlayamayacaktır. O zaman bu kişi için bu konuşmada bir eksiklik sözü konusu olacaktır. Eğer bu kişi konuşmaya en başından katılsaydı, o zaman eksik olan birimleri kestirebilecek ve tahmin edebilecekti. Üstünova'nın da belirttiği gibi eksiklik ile eksilti ya da sıfır tekrarı birbirinden ayırmak, bunları birbiriyle karıştırmamak

gerekir.²⁶ Eksiltili anlatımlar verilirken, bunun kesinlikle tek bir cümle ile anlatılması uygun değildir. Eksiltili anlatımlarda eksik olan birimin tahmini herkes tarafından aynı olması gerekir. Kestirilemeyen, herkes tarafından farklı tahmin edilen veya hiçbir şekilde tahminde bulunulamayan anlatımlarda eksilti değil bir eksiklik söz konusudur. Bilhassa yazılı anlatımlarda eksiltiye örnek teşkil eden cümleler tek başına alınmamalıdır. Cümle içerisindeki eksik birimlerin gönderimde bulunduğu cümleler ne kadar uzun olursa olsun, mutlaka birlikte alınmalıdır. Bu sayede okuyucu eksik birimi tahmin edebilecek ve kestirimde bulunabilecektir. Böylece bu tür cümlelerde bir eksiklik değil, eksilti ya da sıfır tekrar söz konusu olacaktır. Yüzey yapıda olmayan ama derin yapıda bulunan eksik birimler çok rahat tamamlanacaktır.

Uzun, eksiltide gönderim olayını ele alarak, gönderimi, “Bağlama Kuramı”nın merkezi kavramı olarak tarif eder.. Gönderimi geniş anlamda, bir ad ile bu adın sözlüksel içeriğinin ait olduğu kişi, nesne, varlık vb. arasındaki “özdeşlik” ilişkisidir, der. Doğal konuşucular, bu ilişkinin dayandığı gönderimsel bilgilerden hareketle ad ile gönderimde bulunduğu ögeyi özdeş olarak yorumlar.

“Ali öğretmeni seviyor.” cümlesinde olayı söyleyen kişi de dinleyen kişi de, Ali ve öğretmen sözcükleri ile kastedilen kişilerin kimler olduğunu bilir. En azından, konuşucu, dinleyicinin bildiğini varsayar. Her adın bir gönderimi bulunmaktadır; ama bu gönderimler, kaynaklarının cümle dışında veya cümle içinde olması bakımlarından farklılaşmaktadır.²⁷

Yapıların eksiksiz önerme sayılabilmelerinin en önemli şartı yargı bildirmeleridir. Birçok dilbilgisi kitabında cümle için verilen tanımlarda ortak olan bu görüştür. Dolayısıyla eksiltili yapıların cümle sayılabilmeleri için eksiksiz anlatıma ulaştırılmaları, yani bağımsız olmaları ve yargı bildirmeleri gerekmektedir. Ondan sonra da birimlerin ait olduğu dilin kurallarına uygun olarak dizilmeleri gerekmektedir. Cümle, tanımlarının birleştiği kinci nokta ise anlam bütünlüğü sağlayan, yargı bildiren-kurallı dizgiler olduğudur. Bazı birimlerin cümleden atılması, cümlelerin anlam bütünlüğü bozmamaktadır. Cümlelerde, cümle öğelerinde, eklerde, sözcük öbeklerinde,

²⁶ ÜSTÜNOVA, s.120-121

²⁷ Nadir Engin UZUN, “Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları”, Türk Dilleri Araştırma Dizisi 39, Pandora Kitapevi, İstanbul, 2004, s. 235-236

tamlamalarda, anlatımlarda eksilti görülebilir. Türkçenin temel yapı kuralları içerisinde bu tür yapısal eksilteler, dilimizin verdiği imkânlar doğrultusunda doldurulabilir.

Eksilteli yapı kullanan bir konuşmacı ya da yazarın, dinleyici ya da okura eksik kısımları tahmin etme, tamamlama görevi verdiği görülür. Bunun yanı sıra, iletişim halindeki taraflarda karşılıklı olarak kabul gören ortak inanışlar söz konusudur. Bu ortak inanışların adı ister din olsun, ister görgü ve ahlak kuralları olsun, kişiler karşılıklı konuşmalarda bu ortak inanışlara uymayan kelimeleri veya cümleleri kullanmazlar ve eksilteli anlatıma başvururlar

Sahip olunan ortak değerler ve aynı deneyimleri paylaşma nedeniyle, metin yazarı, okuyucudan bıraktığı boşlukları doldurmasını beklemektedir. Okurla paylaştığına inandığı değer yargılarına dayalı, ortak zemin fikriyle, kapalı bir söylem geliştirmektedir. . Burada önemli olan doldurulan eksik birimlerin herkes tarafından aynı algılanmasıdır. Zira kişiler tarafından farklı algılanan eksik birimlerde bir eksiklik söz konusudur. Bu tür anlatımlarda yüzey yapıda bulunmayan, ancak cümlenin derin yapısında bulunan eksik birimler, kabul görülen ortak inanışlara gönderimlerde bulunmak suretiyle okur ya da dinleyici tarafından tamamlanır. Böylece açıkça konuşmanın, toplumsal ve kültürel olarak uygun olmadığına ilişkin durumlarda, ortak zemin dışında kalan, bu konuda bilgi ve deneyimi olmayan kişiler için de, burada bir eksilti değil, eksiklik söz konusudur, diyebiliriz:

Bazen istenmeyen sözcüklerden uzak durmak amacıyla, farklı anlamlara gelebilecek sözcükler söylenerek, yorum okura ya da dinleyiciye bırakılır. Bilhassa kişilerin kötü huy ve davranışlarının söylenilmesinin istenilmediği durumlarda, bu eksilti olayı karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Bu durumu örneklendirecek olursak:

“ - *Bugün arabam bozuldu.*

- *Geçmiş olsun*

- *Hiç tamirci tanıdığım yok. Bana Ahmet Usta'yı önerdiler. Ne dersin?*

- *Bırak şu uyuzu.”*

Burada arabası bozulan şahıs, arabasını tamir ettirmeyi istediğini, ancak herhangi bir tamirci tanıdığı olmadığını söyler. Kendisine birilerinin Ahmet Usta'yı önerdiğini; ama Ahmet Usta hakkında hiçbir bilgisi olmadığını söyleyerek, arkadaşına

bu konuyla ilgili görüş sorar. Arkadaşı da “bırak şu uyuzu.” diyerek, Ahmet Usta’ya “uyuz” sıfatını verir. Bu cümlede bir eksilti söz konusudur, diyebiliriz. Bu konuşmayı duyan herkes gibi, arabası bozulan şahıs da buradan, Ahmet Usta’nın iyi bir tamirci olmadığını rahatlıkla tahmin edebilmektedir.. Böylece konuşmacı “uyuz” kelimesiyle Ahmet Usta’nın geçmişte yapmış olduğu olumsuz davranışları, uygulamaları karşısındakine aktarmış olmaktadır.

Zamandan tasarruf, estetik gibi kaygılardan dolayı bazı birimlerin anlaşmayı bozmayacak tarzda yazılı ve sözlü anlatımlardan düşürüldüğünü görmekteyiz. Anlatımın kısaldığı durumlarda sağlıklı iletişime ulaşmak, eksilteli yapıların derin yapıdan yüzey yapıyla taşınmasıyla gerçekleşir. Bu, iletişimde dilin anlam yönünün biçim yönünden daha aktif olmasıyla ve Türkçenin biçime değil, anlama dayanan bir dil olduğuyula, sözcük kategorilerinin biçime göre yapıldığı, ancak gramer yazarken de kavramları belirtirken de biçim yanında fonksiyonu da muhakkak dikkate almak zorunda olduğumuzla ilgili bir durumdur.²⁸

Çalışmamızda Üstünova gibi biz de, iletişimde zaman tasarrufu, anlatımda duruluk, yalınlık, açıklık sağlamak amacıyla kullanılan kişi zamirleri (ben, sen, o vb.), işaret zamirleri, sıfatlar ve zarfları (bu, şu , o, burada, oralardan, şimdi vb.) işaret ettikleri birimlerin yerini tuttukları için bir çeşit tekrar -eksik tekrar- olarak ele aldık. Biz bu tür sözcüklerin işaret ettikleri birimleri, daha önce geçen cümlelerden hareketle çıkartmaktayız. Bu birimler, daha önceki cümlelerde geçen eski bilgilerin dolaylı yoldan cümleye girmesine yol açarak, adeta onları tekrar etmektedir.

Eksiltinin, anlatım, cümle ve ek düzeyinde incelenmesi sırasında Reşat Nuri’nin; Çalığışu, Yaprak Dökümü, Dudaktan Kalbe, Damga ve Acımak romanlarını taradık. Reşat Nuri’nin sadece bir eserini seçmek yerine birden fazla eser üzerinde çalışılmak suretiyle, eksilti (sıfır tekrar) hakkında daha fazla örnek ve bilgi verilmeye çalışıldı. Çalışmamızda Reşat Nuri Güntekin’in romanlarında eksiltiyi anlatımda, cümlede, eklerde olmak üzere üç bölümde inceledik. Eksilteli anlatım konusunda yapılan çalışmaların azlığı, mevcut olanların da ya genel anlam ya da cümle düzeyinde eksilti olarak verilmesi, bizi böyle bir konuda çalışma yapmaya yöneltti. Her ne kadar çalışmamız Reşat Nuri Güntekin romanları ile sınırlı olsa da, bu romanlarda geçen eksik

²⁸ ÜSTÜNOVA, s.173

birimlerin tespiti ve açıklanmasında, şimdiye kadar genelde cümle düzeyinde ele alınan eksilti olayına farklı bir çehre, farklı bir soluk kazandırmak istedik. Romanlarda benzer eksiltili kullanım örnekleri bir hayli fazla olduğundan, aynı eksilti türüne gereğinden fazla örnek verilmemiştir.

Eksiltili anlatımlarda eksik olan herhangi bir dil ögesinin bulunmasında, eksik ögenin metin içinde kazandığı anlamın tespitinde metnin tamamı göz önünde bulundurulması gerekir. Eksik olan birimin tamamlanmasında cümle değil, cümleden daha büyük birimlerin alınması gerektiğinden, biz de çalışmamızda eksik olan birimleri kendisinden önceki veya sonraki cümleler ile birlikte aldık.

Çalışmamızın ilk aşamasında eksiltili birimler belirlenip bilgisayarda fişleme yöntemiyle belirlendi. Eksik olan birimlerin tespiti ve tamamlanmasında, romanın bütünü düşünülerek hareket edildi. Eksilti yapılan cümleler örnek olarak verilirken, konunun daha iyi anlaşılması için, gerekli yerlerde kendisinden önceki veya sonraki cümlelerle birlikte verildi.

Eksiltili olarak kullanılan anlatımların açıklama metinleri örneklerin hemen altında verilmiştir. Konunu daha net anlaşılması ve sıkıcı olmaması için yeteri kadar açıklama metni verildikten sonra, diğer eksik olan birimler / ... / kesme işareti ile verilmiştir.

Eksik olan birimleri, farklı eksilti özellikleri doğrultusunda, ayrı ayrı madde başlıkları etrafında topladık. Oluşturulan bu bölümler ile ilgili tanımlar ve açıklamalar verilerek, eksiltinin çeşitli özellikleri vermeye çalışıldı. Benzer eksiltili kullanımların bir hayli çok olduğu görüldüğünden, romanlardan alınan eksiltili kullanımlara örnek teşkil edecek cümlelerde, abartılı olmayacak bir sınırlama yapmayı uygun gördük. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bazı eksiltili kullanımlarda örnek sayısını fazla vermeye gayret ettik.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın 1. bölümü “Eksiltili Anlatım” başlığı altında 5 madde altında toplanmıştır. Bu bölümlerde yer alan konu başlıklarının açıklamaları yapıldıktan sonra, metindeki eksik birimler kesme işareti ile gösterilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise “Eksiltili Cümle” başlığı altında 7 ana başlık oluşturduk. Bu başlıkları da kendi aralarında yan başlıklara ayırdık. Bu bölümde eksiltili birim olarak geçen cümle öğeler ve söz gruplarına örnek yapılar verilmiştir. Kesme işareti ile romanın tamamı göz önünde bulundurularak, eksik birimin tamamlanması yoluna gidilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde de “Ek Düzeyinde Eksilti” konu başlığında eklerde eksiltiyi inceledik. Özellikle romanlarda kişi, soru, zaman eklerinde yoğun olarak eksiltiyi gördük. Çalışmamızda ek fiili de bu gruba dâhil ettik.

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ESERLERİNDE EKSİLTİLİ KULLANIMLAR

I. ANLATIM DÜZEYİNDE EKSİLTİ

En etkili ve çarpıcı anlatım şekli şüphesiz kısa, tok bir anlatımdır. Konuşma ve yazı dilinin etkili kullanılmak istenmesi, duygu ve düşüncelerin daha çarpıcı ve etkili verilmek istenmesi, anlam bulanıklılığı ve çok anlamlılığı ortadan kaldırılmak istenmesi amacıyla cümlelerin yüzey yapısından sözcükler atılabilmektedir. Ancak yüzey yapıdan atılan bu sözcükler, örtük bir biçimde cümlenin derin yapısında bulunmaktadır. Zaten cümlede bulunmayan ve tamamlanamayan, okuyucu/dinleyici tarafından doldurulamayan yapılar eksik yapı olduklarından, burada herhangi bir eksilti de söz konusu değildir.

Anlatımda tekrardan kaçınmak, yeni bilgileri daha etkili bir biçimde sunmak için eksiltiden yararlanır. Eksik öğelerin oluşturduğu boşluğu, okuyucu / dinleyici iletişim yetisi aracılığıyla çok kısa süre içinde çeşitli yollarla doldurur ve ancak o zaman sağlıklı iletişim kurulabilmiş olur. Eksilti yapı birkaç aşamada doldurulabilmektedir. Önce dinleyici / okuyucu, okuduklarını, dinlediklerini doğal dildeki ifade diline, mantık yapısına yaklaştırmaya çalışacaktır sonra göndermeler yoluyla belirsizleri gidermeye, ardından eksiksiz önerme haline getirmeye, derin yapıyı sağlıklı bir biçimde su yüzüne çıkarmağa çalışacaktır. Ne var ki bunun gerçekleşebilmesi için eksiltinin kestirilebilir, tamamlanabilir olması gerekmektedir.²⁹

A) EN AZ SÖZCÜKLE ANLATIM EKSİLTİSİ

Yazılı veya sözlü anlatımlarda, yeni bilgileri daha etkili bir biçimde sunmak için, iletişimde zamandan tasarruf, dilin tekrardan hoşlanmayışı, en az çaba ilkesi gibi nedenlerle mümkün olduğu kadar en az sözcük kullanılmak yoluna gidilebilir. Okuyucu ya da dinleyici bu eksikliği, kendi mantık dünyasında süzerek, eksiltinin yapıldığı cümleden önceki ve sonraki cümlelere göndermeler yaparak, cümlenin derin yapısına inerek, tamamlama yoluna gidecektir. Tabii ki, bunun yapılabilmesi için de

²⁹ ÜSTÜNOVA, s. 112

Üstünova'nın da belirttiği gibi, eksiltinin mutlak surette kestirilebilir, tamamlanabilir olması gerekmektedir. En az sözcükle yapılan anlatımlarda bazen bir tek sözcüğün ya da ifadenin cümle niteliğinde kullanıldığını görülmektedir. Eksiklik, hem cümlelerin dilbilgisi yapılarındaki eksikliğini, hem de eksik ögenin anlamını dikkate almak kaydıyla giderilebilecektir. Eksik ögenin dilbilgisi özelliği, anlamı cümleden büyük birimlerdeki önceki ve sonraki cümlelere dayandığından göndermeler yardımıyla ortaya çıkacaktır. Demek ki, eksiltili cümleler, bu göndermeler neticesinde anlamca tam bir yargı bildirdiklerinden cümle niteliğini korumaktadırlar.³⁰ Bazen, en az çaba kuralına bağlı olarak kelimenin bir bölümü düşürülebilir: stad(<stadyum), akü(Fr.accumulateur³¹

“Vapur, üçüncü düdüğünü çalmış, yolcularını selâmetlemeğe gelenler asma merdivenin dibinde kaynaşan sandallara inmişlerdi.

Münir Bey, biraz ötede Cavidan'la konuşan Kenan'a seslendi:

*- İki dakika daha gecikirsek vapurda kalacağız. Haydi_Kenan... / **Vapurdan inelim /**”*

Dudaktan Kalbe, s.37

“Haydi Kenan...”Bu cümle bir eksilti söz konusudur. Bu eksikliğin giderilmesi de kendisinden önceki cümlelere yapılan göndermelerle mümkün olmaktadır. Biz cümlelerin derin yapısında “Haydi Kenan, vapurdan inelim, geç kaldık.” olarak cümleyi tahmin etmekteyiz.

“Fakat Kenan, fazla bir şey sormadan, sözü değiştirmişti. Lâmia onun utanması ihtimalini düşündü:

*“- Nimet ablamın ne vakit geleceğini biliyor musunuz? Dedi, / **Nimet ablamın dönüşü / yarın değil, / Nimet ablamın dönüşü / öbür gün... Cumartesi akşamı... / Nimet ablam Cumartesi akşamı dönecek /**”*

Dudaktan Kalbe, s.55

³¹ Tayyibe UÇ, “Düşüm (Elleipsis) Olayı ve Türkçe'deki Kimi Örnekler”, Ömer Asım Aksoy Armağını, Türk Dil Kurumu Yayınları:449, Ankara, 1978, s. 268

Bu konuşma cümlesi, metin düzeyinde incelendiğinde, Lâmia'nın Nimet Abla'sının dönüşünün yarın değil, öbür gün, yani cumartesi akşamı olduğu anlaşılmaktadır.. Yazar her defasında "Nimet Abla'nın dönüşü" sözcük öbeğini tekrarlamak istemediğinden, burada eksilti yapmıştır. Biz bunu soru cümlesine yapmış olduğumuz göndermelerden anlamaktayız. Buradaki eksilti tahmin edilebilir, tamamlanabilir durumdadır.

"Demek Kenan Beyi unuttun Nimet Abla?..

Nimet Hanım, gittikçe şaşırıyordu:

*- Hayır, Lâmia... Unutmadım / **Kenan Bey'i unutmadım.** / ... Kenan Bey'i daima hatırlayacağım."*

Dudaktan Kalbe, s.72

Bu konuşma metninde Nimet Hanım, "Kenan Bey'i unutmadım." diye uzun bir cümle kurmaktansa, "Unutmadım." diyerek kısa bir anlatımı tercih etmiştir. Cümlenin derin yapısında biz bu eksik birimi çok rahat bir şekilde bulabilmekte tahmin edebilmekteyiz.

"Müjgân, soluk soluğa kendini kurtarmaya çalışıyor, debeleniyordu:

- Bırak beni dedi... Üstümü başımı yırtacaksın. Yoldan görecekler rezil olacağız. Allah aşkına yapma! Diye yalvarıyordu.

- Sözünü mutlaka geri alacaksın...

- Mutlaka geri alacağım, dedi. Ne istersen yapacağım, bırak beni...

- Ama öyle hatır için değil, beni aldatmak için değil...

*- Peki, hatır için değil... seni aldatmak için değil...Sahiden... / **sözümü geri alacağım./"***

Çalığışu, s.68

Biz bu konuşma cümlelerinin tamamını göz önünde bulundurmak suretiyle "sahiden" sözcüğü ile aslında "Sahiden sözümü geri alacağım." cümlesini tahmin etmekteyiz. Yazar "sahiden" kelimesini kullanarak, "sözümü geri alacağım" söz öbeğini cümleden çıkarmasına rağmen, cümlenin anlamı bozulmamıştır. Buradaki eksik birim tamamlanabilir mahiyettedir.

“Burada bir hocanım vardı. Arife Hocanım. Ceza Reisi kendisine nikâh etti. Şimdi, bir eli yağda, bir eli balda. Darısı senin başına. Aman güzel diye mi?/**kendisine nikâh etti** / Ne gezer! İffetli diye, / **kendisine nikâh etti.**/ ağırbaşlı diye. / **kendisine nikâh etti** /”

Çalığışu, s. 149

Burada “kendisine nikâh etti.” sözcük öbeği yazar tarafından sözcük tekrarına düşmemek ve anlatımda kısalığı sağlamak amacıyla cümleden atılmıştır. Ancak cümlenin anlamı bozulmadığından, buradaki eksiltiyi derin yapıda tahmin edebilmekteyiz.

“- *Kardeşlerinden ayrılacağına üzüliyor musun?*
- / **Kardeşlerimden ayrılacağıma** / Üzülmüyorum, abacığım.”

Çalığışu, s. 225

Sözcük tasarrufu yapmak ve anlatımda tekrara kaçmamak için yazar, bu konuşmada “kardeşimden ayrılacağıma “ sözcük öbeğini cümleden çıkarmış olmasına rağmen, biz bunu derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“- *Durunuz, durunuz, dedi. Nasıl söylediniz?... Çağırılı, yoksa Çadırılı? / **mi olarak söylediniz.** /”*

Çalığışu, s. 244

Yazar burada uzun cümle kurmak yerine, kısa ve yalın bir anlatımı seçmiştir. Biz, bir önceki cümleden buradaki eksiltiyi tahmin edebilmekteyiz.

“*Ben gayri ihtiyari eğlenerek:*
- *O halde, bana görücü geldiniz?*
O, saf gözlerinde saf bir hayretle:
- / **sana görücü geldiğimizi** / Nereden bildiniz?”

Çalığışu, s. 300

Yazar “Sana görücü geldiğimizi nereden bildiniz?” diye uzun bir cümle kurmaktansa, sözcük tasarrufu yapmak ve en az sözcükle çok şey anlatmak amacıyla, kısa ve öz bir anlatımı tercih etmiştir.

“- Yok oğlum, sen kendini fena bıraktın. Bak, ben altmışıma giriyorum, günden güne daha gençleşiyorum.

- Ayşe teyzem / **günden güne daha gençleştiğini** / duymasın.

- / **günden güne daha gençleştiğini** / Duysa da umurumda değil.”

Çalikuşu, s. 385

Her iki cümlede de belirtme ekini almış olan “günden güne daha gençleştiğini” sözcük öbeği, bir önceki cümlede bulunduğundan, biz derin yapıda bunu var kabul etmekteyiz.

“Bir aralık Besime Hanım kocasıyla beraber Trabzon’da bulunan Necmiye’den bahsediyordu:

Feride, derin bir göğüs geçirdi.

- O acıyı bilirim teyze, benim küçüğüm de o hastalıktan gitti, diye cevap verdi.

Sofradakiler hayretle birbirlerine bakiştılar. Ayşe Teyze:

- Demek senin çocuğun vardı?/ **Çocuğunun olduğunu** / Bilmiyorduk, dedi.”

Çalikuşu, s. 393

“Bilmiyorduk” cümlesiyle biz derin yapıda “çocuğunun olduğunu bilmiyorduk” olarak cümleyi önceki konuşmalardan hareketle tahmin etmekteyiz.

“- Geçmiş olsun efendi ağabey... ne kadar? / **kaç aya mahkûmsunuz?** /

Biz, “ne kadar”’ın manasını anlayamamıştım. O, izah etti:

- Yani demek isterim ki, kaç aya mahkûmsunuz?”

Damga, s. 63

Biz “ne kadar” sorusu ile kendisinden sonraki cümleden hareketle, İffet’in kaç aya mahkûm olduğunun sorulmak istendiğini anlamaktayız.

“- Ben, senin yanında hiç kalırım oğlum, dedi. “Niçin?” dersin, ben yaşadığım müddetçe zaten bir şey duymadım, / **ben yaşadığım müddetçe zaten bir şey / istemedim.”**

Yaprak Dökümü, s. 48

“Ben yaşadığım müddetçe zaten bir şey” sözcük öbeği bir önceki cümlede geçtiğinden yazar, en az sözcükle anlatım çabası içinde bu sözcük öbeğini cümleden çıkarmıştır.

“*Fikret:*

- *Ah, baba... Darılma, ama kabahatin büyüğü sende... Bilirsin ya, “baba gözlerini aç! Bunların hepsi serseri... sakalını ellerine vermeye gelmez.” diye ne kadar çırpındım; dinlemedin, diye çıktığı.*

Kocası, ondan cesaret alarak daha ağır sözler sarf etmeye başladı:

- *Fikret’in hakkı var... Siz, güngörmüş, büyük mevkiler işgal etmiş bir adamsınız... Bu kadar gevşek davranmayacaktınız... “Ben böyle istiyorum, böyle olacak,” derdiniz. Kim ağzını açarsa beline vurduğunuz gibi tekmeyi kapı dışarı... Bitti, gitti... Evin efendisi, babası olayım da Fikret’in dediği gibi sakalımı çoluk çocuk eline vereyim... Olacak şey mi bu.*

Zaten yol yorgunluğundan tıkanmış olan Ali Rıza Bey’in lokmalar boğazında düğümleyeniyordu. Acı bir gülümseme ile boynunu bükerek:

- *Ne yapalım... kader.../yapacak bir şey yok. Kaderimiz böyleymiş /. Talih... / yapılacak bir şey yok. talihimiz böyleymiş / dedi “*

Yaprak Dökümü, s. 132

Yazar Ali Rıza Bey’in yaşamı boyunca başına gelenleri, yaptığı yanlışların hepsini anlatmak gibi gereksiz bir tekrara girmektense, “talih ve kader” sözcükleriyle bütün bunları dile getirmiştir. Özellikle yapılan yanlışların değerlendirilmesi sonucunda elden bir şey gelmediği durumlarda, dilimizde “kader ve talih” sözcüklerinin çok sık kullanıldığını görmekteyiz.

“*Birisi, “Gittik, ama muallim hanım bizi mektebe sokmadı... Evimize gönderdi” dedi. / Zehra Hanım’a, çocukları evlerine göndermesinin / Sebebini sordum. İkisi daima mektebe geç kalıyorlarmış. Erken gelmelerini, ders başladıktan sonra gelirlerse mektebe kabul etmeyeceğini söylemiş. Onlar yine gecikmekte devam etmişler. Zehra Hanım da dediğini, tehdidini icra etmiş...”*

Acımak, s. 13

“Sebebini sordum” cümlesi aslında derin yapıda “Zehra Hanım’a, çocukları evlerine göndermesinin sebebini sordum” olarak bulunmaktadır. Yazar, metinde en az sözcükle anlatım çabası gereği “Zehra Hanım’a çocukları evlerine göndermesinin” sözcük gurubunu cümleden çıkarmıştır.

“- Zehra Hanım yalan söylemedi ya?

Tevfik Bey dudağının ucuyla:

/ Zehra Hanım’ın yalan söyleyip söylemediği / Bilinmez, dedi.”

Acımak, s. 25

“Bilinmez” yüklemi ile yazar “Zehra Hanım’ın yalan söyleyip söylemediği bilinmez” demek istemiştir. Bu cümlede sözcük tasarrufu yapılmıştır.

“Diyarbakır’da Fâdıl Efendi isminde bir mal müdürü vardı. Halim, nazik, kibar bir adamdı. İki hafta evvel bir gün dairede üzerine bir fenalık geldi. On dakika kadar baygın kaldı. Sonra yavaş yavaş açıldı. Adamcağızı evine götürmek üzere bir araba getirmiştik. Koluma dayana dayana merdivenlerden inerken bir aralık durdu:

- *Kuzum Mürşid Efendi, dedi, kendimde bir fenalık hissediyorum. Beni yalnız bırakmayınız. Evime kadar geliniz.*

Arabaya beraber bindik. Arkaya yaslandıkça soluğu tıkanıyordu. Bir elimi belinden geçirerek hemen hemen kucağıma aldım. Başını omzuma dayadı.

Araba, bozuk kaldırımlar üzerinde sarsıldıkça, “Nasılsınız? Bir ıstırabınız var mı? diye soruyordum. Başıyla “hayır” işareti yapıyordu. Fakat gözlerinden mütemadiyen yüziine, ağarmaya başlamış kumral sakallarına yaş akıyordu.

Çarşıdan geçerken tamamıyla açıldı. Geniş bir nefes aldıktan sonra gülümseyerek:

- *Bana büyük geçmiş olsun, deyin, Mürşid Efendi, ölüyordum! Dedi. Sonra acı bir tebessümle ilave etti:*

- *Ölüm o kadar korkulacak bir şey değil... Fakat çocuklarım.../ ne olacak / Gözleri tekrar dolmaya başlıyordu.”*

Acımak, s. 88

“Fakat çocuklarım” derken, Fâdıl Efendi, kendisi öldükten sonra çocuklarının halinin ne olacağını sormaktadır. Özellikle insanları düşündürmeye ve duygulandırmaya yönelik anlatımlarda biz, bu tür eksiltiye başvurulduğunu görmekteyiz.

B)YAZARIN ÜSLUBUNA BAĞLI EKİLTİLİ KULLANIMLAR

Eksiltili yapılar, çarpıcı, kısa ve etkili anlamlar iletilmek istendiğinde kullanılmaktadır

Külebi, üslup özelliğine bağlı eksiltiden söz ederken, metin düzeyindeki incelemelerde bağımsız cümlelerden söz edilemeyeceğinden bahseder. Cümlelerin metin oluşturmak için dizilip düzenlenmesi yazarın üslubuna bağlı olduğundan, bazı eksilti cümlelerinin üslup özellikleri ile ilgili olduğunu ifade etmektedir.³²

Anlatımları daha etkili kılmak için, yazar ya da konuşmacıların eksiltiye başvurduğunu görmekteyiz. Vurgulanmak istenilen önemli bilgilerin cümleden çıkarılıp, kendi başlarına eksiltili yapı biçiminde kullanılmak istenilmesi, anlatımlarda simgelerden, kısaltmalardan, lakaplardan yararlanılması, mecaz, kişileştirme, telmih(anıştırma) gibi söz sanatlarının kullanılması, yazarın üslubuyla ilgili bir eksiltidir diyebiliriz.

Çalışmamızda, yazarın üslubuna bağlı eksiltiyi, romanlarındaki anlatımına dayanarak, kullanmış olduğu simgeler, yapmış olduğu söz sanatları ve kısaltmalara, hitaplara göre beş biçimde incelemeyi uygun gördük. İncelediğimiz romanların hepsini ele aldığımızda, yazarın bu tür eksiltiye başvurmasının sebebini, anlatımda hem sözcük tasarrufu yapmak hem de romana akıcılık ve sürükleyicilik kazandırma gayreti olarak görmekteyiz.

1. Mecazlı Anlatımlarda Eksiltili Kullanımlar

Mecaz bir ilgi ya da benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan sözdür.³³ Bazı sözcükler zamanla bir ilgi ya da benzetme sonucu, sözcük anlamlarından bütünüyle kayarak, başka sözcüklerin yerine kullanılırlar:

³² KÜLEBİ, s.132).

³³ TDE (Türk Dil Kurumu),2005, Türkçe Sözlük, 2005, s.1359.

“*Anne sobayı yaksan, çok üşüdüm.*” cümlesinde “soba” sözcüğü ısınmaya yarayan bir araç olmasına rağmen, burada kastedilen sobanın yanması değil de, sobanın içinde bulunan odun ya da kömürün yanmasıdır. Bu tür sözcüklere mecaz anlamı sözcükler denir. Bir sözcüğün mecaz anlamı ile yan anlamının karıştırılmaması gerekir. Sözcüklerin yan anlamları, temel anlamla sıkı sıkıya ilişkili iken, mecaz anlatımda bu ilişki daha zayıftır. Örneğin, “sarmak” sözcüğünü ele alalım. Temel anlamı “çevresini çevirmek, çepeçevre dolamak” olan bu sözcük “Ordu düşmanı sardı.” Cümlesinde “kuşatmak”, “Ateş her yeri sardı.” Cümlesinde “yayılmak, kaplamak.”, “Tabakasını çıkarıp sardı.” Cümlesinde “kâğıtla dürmek” anlamlarında kullanılmıştır. Bu cümlelerde “sarmak” sözcüğü kullanımına göre her ne kadar değişik anlamlara geliyorsa da, temel anlamıyla ilişkili olarak, çevirmek, dolamak kavramlarını vermektedir. Oysa “Bu iş beni sarmadı.” Cümlesinde “sarmak” sözcüğü temel kavramı karşılayan çevirmek, dolamak anlamlarından tamamıyla uzaklaşmış, “hoşa gitmek, zevk almak” anlamını yüklenerek mecazlaşmıştır.

Yazılı veya sözlü anlatımlarda genellikle sözcüklerin veya kavramların akla gelen ilk anlamları kullanılır. Böylece verilmek istenen mesaj en kestirme yoldan okuyucu ya da dinleyici iletilmiş olur. Verilmek istenen bu mesajların daha etkili ve kalıcı olması, okuyucu ya da dinleyicide merak oluşturması, kullanılan kelimede ve anlatımda tasarruf sağlanılmak istenmesi amacıyla mecazlı anlatıma başvurulmaktadır.

Şiir dışında da biz bu tür anlatımlara sıklıkla rastlamaktayız. Yer, ülke, bölge, şehir, kasaba. ilçe adları anlatılırken, oralarda yaşayan insanları kastedilerek, tamlanan durumundaki halkı, insanları gibi sözcükler söylenmez. Ayrıca parça söylenip bütün, sanatçı söylenip eserleri de verilmeye çalışılır:

“*Bursa sabaha kadar uyumadı. (Bursa halkı),” Ankara bu konuda ne yapacak? (Ankara hükümeti), “Sezen’i dinliyorum. (Sezen Aksu’nun parçalarını),” Sobayı yak.(sobanın içindeki odun ya da kömürü yak)*” örneklerinde olduğu gibi...

Okuyucu ya da dinleyici bu tür anlatımlarda sözcüklerin gerçek manalarını bilmesine rağmen bunun yanı sıra kullanımda kazanmış olduğu mecazi anlamı da, söz konusu cümleden önceki cümlelerde yer alan eski bilgilerden, kendi bilgi, görgü

dünyasından, dilin temel yapı kurallarından hareketle bulur ve eksik olan birimi yerine koyar.

“Eylül bitmek üzeriydi. / Eylül ayı /”

Dudaktan Kalbe, s.56

Burada “eylül” derken aslında “eylül ayı” denilmek istenmektedir.. Biz cümlelerin derin yapısında bu eksikliği biliyor ve çözüyoruz. Yazar sözcük tasarrufu yapmak, sözü daha etkili kullanmak adına burada mecaza başvurmuş ve bir çeşit eksilti yapmıştır.

“Ben, bu su âlemine o kadar alışmışım ki, tekrar Musul’a döndüğüm vakit denizden çıkmış balığa dönmüşüm. Durmadan huysuzluk ederek çırpınır, fırsat buldukça üzerimdeki elbiseleri atarak cıvılcıplak sokağa koşarmışım.”

Çalığışu, s.11

“Sudan çıkmış balığa dönmek”, aşırı derecede şaşırmak manasında kullanılan bir deyimdir. Burada mecazi bir anlatım vardır. Biz “sudan çıkmış balığa dönmek” deyimini eski bilgilerimize göndermeler yapmak suretiyle buradaki eksiltiyi “aşırı derecede şaşırmak” olarak tahmin etmekte ve tamamlamaktayız.

“Büyükanem, sabaha karşı uyanıp da beni yatağında göremeyince çıldırarak gibi olmuş... Birkaç dakika içinde bütün yalı ayağa kalkmış...”,

Çalığışu, s.17

“Ayağa kalkmak” deyimini anlatıma heyecan katmak için, herhangi bir durum karşısında birdenbire telaşlanmak, galeyana gelmek manasında burada kullanılmıştır.

“Çünkü gevezeydim, sakallı dayının dediği gibi ağzımda bakla ıslanmazdı.”

Çalığışu, s.31

“Ağzında bakla ıslanmamak” deyimini biz Feride’nin hiçbir sırrı tutamadığını anlamaktayız. Yazar “hiçbir sırrı tutamam, ağzım sıkı değil.” gibi uzun bir anlatım yerine, bunların hepsini karşılayan “Ağzında bakla ıslanmamak” deyimini kullanmıştır.

2. Hatırlatmaya Dayalı Anlatımlarda Eksiltili Kullanımlar

Yazılı ve sözlü anlatımlarda çoğunlukla sözcüklerin ya da kavramların akla gelen ilk anlamı esas alınır. Bu sayede herkes tarafından anlaşılır, kısa ve net bir anlatım yapılmış olur. Ancak bazen söze çarpıcılık ve estetik kazandırmak, anlatımı daha etkili ve çarpıcı bir hale getirmek için, söylenen sözlerle veya cümlelerle farklı bir şeyler hatırlatılmak istenilir. Geçmişte olan olaylarla ilgili sözcükler ya da cümleler söylenerek geçmişle bir bağ kurulmaya çalışılır.

Yazılı veya sözlü anlatımlarda dikkat çekme, ilginç olma amacıyla, genellikle sözcükler ya da sözcük grupları gerçek anlamlarının dışında kullanılarak, onlara geçmişte olan olaylar ya da kişileri hatırlatma görevi verilir. Hal böyle olunca da okuyucu ya da dinleyici üzerinde bir merak oluşturulmuş olmakta, anlatım da daha etkili ve ilginç bir hal almaktadır. Divan edebiyatımızda ise telmih(anıştırma) adı verilen bu söz sanatında şair; herhangi tarihi olayı, yeri, kişiyi hatırlatmak amacıyla, bunlarla ilgili çağrışımlarda bulunacak, onları hatırlatacak kelimeleri titizlikle seçerek amacına ulaşır.

Dinleyici ya da okuyucu, bu hatırlatma görevi verilen sözcükleri ya da sözcük öbekleri ile eksik olan birimleri tamamlar. Onları yerine koyar. Üstünovanın da belirttiği gibi, söz konusu cümleden önceki cümlelerde yer alan eski bilgilerden, dil dışı göndermelerden, ansiklopedik bilgilerden ve kendi bilgi, görgü dünyasından yapacağı gönderimlerle, eksik olan birimin yerini doldurur.³⁴ Okuyucunun ya da dinleyicinin bu sözcük ya da kavramlarla verilmek istenilen çağrışımı algılayabilmesi için, bu olay, yer ya da kişileri bilmesi, hatırlaması gerekmektedir. Yer, olay ya da konuyu hatırlayan okuyucu ya da dinleyici için burada bir eksilti söz konusudur. Verilen bütün ipuçlarına rağmen çağrışım yapılmak istenilen kavramları, olayı, yeri hatırlamayanlar için de bir eksiklik söz konusu olmaktadır. Bu sebeptendir ki, bizler için tecrübe, bilgi ve görgü dünyası oldukça önemlidir. Bir türlü anlayamadığımız, bağlantı kuramadığımız, ipuçlarından yola çıkarak, eksik birimleri yerine koyamadığımız yazılı ve sözlü anlatımlarda, herhalde en büyük sorun bu olsa gerek. Çalışmamızda bu anlatımla ilgili örnekler verirken, örneklerle birlikte çağrışımlardan yararlandığımız kavramları da, olayları da birlikte vermeye çalıştık.

³⁴ ÜSTÜNOVA, s. 119

“Ev sahibi, yemek odasının terasa açılan kapısından misafirine seslendi:

“- Paşa, sen bu güzel mehtaba karşı bir hab-ı naza dalacak gibi görünüyorsun... Hele bir dakika buraya zahmet et...

Yayvan bir koltuğun içinde yemek ağırlığı ve yol yorgunluğu ile uyuşup kalan Vefik Paşa, üşene üşene gözlerini açtı, yorgun bir rica ile:

- Artık merhamet dedi, zannederim, bana bir yemek dahi yedirecek değilsin...

Münir Bey, yavaş yavaş ona doğru yürüyerek cevap verdi:

- Bu seferki başka cinsten bir ziyafet... Yeni gençlerin tabiri üzere «gözler için bir bedii ziyafet...»/ **insanın gözünü okşayacak tarzda bir ziyafet /**

- Ona bile tahammülüm kalmadı..."

Dudaktan Kalbe, s.5

“gözler için bir bedii ziyafet” Gözlere hitap eden, gözü gönü okşayan ziyafet manasında kullanılan bu sözün gönderimi, daha önce bu türden yapılan, beğenilen, güzellik ölçülerine uyan ziyafetlerdir. Cümlelerin derin yapısında bizlere, göze hoş gelen, insanın gözünü kamaştıran ziyafetler hatırlatılmaktadır.

“Artık şüphesi kalmamıştı. Kenan’la Nimet birbirlerini seviyorlardı. Bu aşk, Lâmia’ya bir «Leylâ Mecnun» masalı gibi güzel görünüyor, genç kalbinde sevinçle karışık bir rikkat uyandırıyor.”

Dudaktan Kalbe, s.51

Burada yazar bize Leylâ ile Mecnun’u anımsatmak istemektedir. Biz, dil dışı göndermelerden, ansiklopedik bilgilerden ve eski bilgilerimizden Leylâ ile Mecnun arasında geçen kuvvetli aşk hikâyesini hatırlayarak, Nimet Hanim ile Kenan arasında geçen aşkın derinliğini tahmin edebilmekteyiz. Bu cümledeki eksilti, yaptığımız bu tahmin ile giderilmektedir.

“Vakit geçiyor, keman bir türlü susmuyordu. Lâmia’nın sevincine biraz da hüznün karışmağa başlamıştı. Sevmek güzel şeydi. Fakat ne yazık ki bu masal da ötekiler gibi / **geçmişteki sonu ayrılıkla biten masallar gibi/** hicranla, ayrılıkla, belki ölümlerle

bitecekti.”

Dudaktan Kalbe, s.52

Lâmîa Kenan ile Nimet Hanım arasındaki aşkı bir masala benzeterek, bu masalın da diğer masallar gibi ayrılıkla son bulacağını söylerken, bizlere geçmişte sonu ayrılıkla biten Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin gibi aşk hikâyelerini anımsatmaktadır. Bunlar cümlenin yüzey yapısında bulunmamasına rağmen, biz ansiklopedik bilgilerden, kendi bilgilerimizden yararlanarak eksik olan bu birimi tahmin edebilmekteyiz. Böylece burada yapılan eksiltiyi tamamlamış olmaktadır.

*“Eskiden kalabalığın düşmanıydı. Şimdi onsuz yapamıyor. Kalabalık, gürültü onu açıyor, canlandırıyor. Daha küçük bir çocukken kendi ihtiyariyle bütün haklarından vazgeçmişti. Şimdi her güzel şey için kendisinde bir hak, her zevk için bir sönmez arzu buluyordu. Taze Boğaz havasının bir türlü defedemediği o yarım baş ağrısı bu sabah ona bedbin, neşesiz şeyler düşündürüyordu: «Saklamağa ne lüzum var... Arsız bir «sonradan görme» ye dönüyorum. / **fakirken birden zengin olup hal ve hareketleri değişen insana dönüyorum.**”*

Dudaktan Kalbe, s.68

“Sonradan görme” deyimi ile fakirken, sonradan zengin olan kişilerin hal ve hareketlerinde, insana yakışmayan davranışların artması anlatılmak istenilerek, bu tür basit insanlar hatırlatılmaya çalışılmıştır. Biz geçmişteki bilgilerimizden bu tür insanların özelliklerini tahmin edebiliyoruz.

“Bağda yalnız Bozyaka değil, şehirden de birçok ehemmiyetli davetliler vardı. Misafirler evvelâ, takım takım çardaklara, ağaç diplerini ayrılıyorlar, biraz fazla resmi eğleniyorlardı, fakat gece yarısına doğru Topal Hafız’ın eşeği ud ve kemanla yeni bir çiftetelli oynamağa başlayınca kahkahalar coştı; meşaleler daha kuvvetle, parlamağa başladı, teklif, tekellüf bir tarafa bırakıldı. Büyük, küçük herkes kardeş, canciğer oldu. Rakının tesiriyle büsbütün kızaran, ayanaklı bir ceza reisi bir köşede:«Sen benim birader-i canberaberim değil misin?» diye bağırarak Şem’i Dede’nin yanaklarını öpüyor, ihtiyar malmüdüri ile bir kolcubaşı karşı karşıya iktelli oynuyorlar, bir başka sarhoş:«Yaşayın bire... Topal Hâfız’ın eşeğine taş çıkarttınız.»/ Topal Hâfız’ın

eşeğinden daha güzel oynadınız. diye avaz avaz haykırıyordu.”

Dudaktan Kalbe, s.90

“Topal Hâfız’ın eşeğine taş çıkarttınız.” derken bu metinde ihtiyar malmüdüğü ile kolcubaşının kendilerinden geçercesine karşı karşıya ikitelli oynamaları, Topal Hafız’ın eşeğinin oynamasına benzetilerek, ondan daha güzel oynandığı ifade edilmektedir. Böylece okuyucunun aklına “Topal Hafız’ın eşeğinin oynaması” gelmektedir. Bizi bunu cümlelerin derin yapısında rahatlıkla bulmaktayız.

3. Benzetmeye Dayalı Anlatımlarda Eksilteli Kullanımlar

Aralarında türlü yönden ilişki bulunan iki şeyden biri; nitelikçe daha üstün, daha kuvvetli olana benzetilir: Bir çocuğa: “Aslanım benim” dediğimiz zaman bu cümlede aslana benzetilen çocuk geçmemektedir. Ancak cümlelerin derin yapısında biz bunu buluruz ve eksik olan birimi bu sayede tamamlamış oluruz.

Yazılı veya sözlü anlatımlarda anlatımı daha etkili ve çarpıcı bir hale getirmek için, insan dışındaki varlıklara insana ait özellikler verilmeye çalışılır.

Şiirimizde teşhis(kişileştirme) sanatı da adı verilen bu tür anlatımlarda, insan dışındaki varlıklar, tıpkı insan gibi düşünölmeye çalışılmış ve onlara; duymak, dinlemek, koklamak, sarılmak, ağlamak, kızmak, uyumak... gibi insana ait pek çok özellik verilmeye çalışılmıştır:

“Karşıda ağaçlar kol kola vermiş, sanki bir şeyler fısıldaşıyorlardı.” cümlesinde kol kola vermek ve fısıldaşmak insanlara ait bir özelliktir. Sadece, insanlar kol kola verirler ve kısık sesle birbirlerine bir şeyler söylerler yani fısıldaşlar. Burada insanlara ait özellik olan kolkola vermek ile fısıldaşmak eylemi ağaçlara verilerek, bir tür ağaçlar insan gibi düşünölmüştür. Ancak burada insan bulunmamaktadır. Okuyucu ya da dinleyici cümlelerin yüzey yapısında bulunmayan “insan” birimini cümlelerin derin yapısında bulacak ve yerine koyacaktır. Genellikle şiirlerde görölen benzetmeye dayalı bu tür ifadeler sayesinde, anlatım daha etkili ve çekici bir hal almaktadır. Dinleyici ya da okuyucuda merak uyandırılmak suretiyle, anlatım hem kısa hem de zengin bir anlam kazanmaktadır.

Anlatımlarda sözcük tasarrufu sağlamak, ilgiyi artırmak, dikkat çekmek için yapılan bu tür anlatımlara örnek teşkil edecek ifadelere çalışmamızda az da olsa rastladık.

“- Şuna bakınız prenses... Hangi esatir efsanesinin zümrüdünde bundan daha tatlı bir yeşillik tahayyül edilebilir?... İçlerine dikkat ediniz... Üçer, dörder şeffaf çekirdekleri var ki, elmas kırıntılarını benziyor... Sanki bu zümrütleri / **üzümler** / içlerinden aydınlatan ziyayı onlar neşrediyor... Yedi senelik emeğimin mahsulü olan bu üzüm, müsaadenizle isminizi taşıyacak... İnsaniyet onu «Prensес Cavidan» diye tanıyacak...”

Dudaktan Kalbe, s.9

“Sanki bu zümrütleri içlerinden aydınlatan ziyayı onlar neşrediyor.” cümlesinde zümrüt derken biz “üzüm” anlamaktayız. Üzüm renginin yeşil olmasından dolayı zümrüde benzetilmiştir. Cümlenin yüzey yapısında üzüm bulunmamasına rağmen derin yapıda renginden dolayı zümrüde benzeyen üzümü biz tahmin etmekteyiz. Zaten bu cümlede zümrüt kelimesinin göndermesi, kendisinden sonraki cümlede geçen üzüm kelimesinedir.

“Kenan, Nimet’in Kınalı Yapıncağı’na âdeta düşman oluştu. O, bu çocuğu hiç yanından ayırmıyor, her gittikleri yere götürüyordu.

Bir gün yine Kırkçam’lara gitmeğe hazırlanıyorlardı. Genç adam, açıktan açığı şikâyet etti:

- Ne dersiniz deyiniz, bu kızı artık çekemiyorum, dedi, aramızda mütemadiyen bir karaçalı demeyelim, fakat bir sarı diken gibi.../ **insana zarar veren dikenli kara çalı ve sarı diken gibi /**”

Dudaktan Kalbe, s.48

Bu konuşmada Kenan ve Nimet Hanım’ın yanında gezen küçük kız Lâmia, Kenan tarafından bir “karaçalı ve sarı diken” e benzetilmektedir. Biz bunu cümlenin derin yapısında hissederek tahmin edebiliyoruz.

“- İstanbul’un baharı bir şeye benzemiyor, dedi, haziran girdi, hâlâ havalar açmıyor... Duman sade benim başımda değil... Boğaz da her sabah öyle uyanıyor...”

/ Boğaz bir insan gibi her sabah öyle uyanıyor /

Dudaktan Kalbe, s.64

“Uyanmak” insana ait bir özelliktir. Burada İstanbul Boğazı her sabah uyanan bir insan gibi düşünülmektedir. Ancak kendisine benzetilen insan burada bulunmamaktadır. Biz bu cümledeki eksiltiyi derin yapıda tamamlayabilmekteyiz.

“Kenan, birdenbire teklifsizleşerek şen, oynak bir hareketle devam etti:

“- Bu kadar güzel olacağını tahmin edemezdim, kızım... Geçen sene halinde tuhaf bir cılızlık, .ir solukluk... nasıl anlatayım, hani buruşuk, tozlu bazı çiçekler vardı... Onları gibi bir solukluk vardı./ zayıf, çelimsiz, bakımsız bir kızdın./ Bu sene pırl pırl bir şey olmuşsun... Bahar şenliği gibi bir şey.../ **büyümüş ve güzelleşmişsin** /”

Dudaktan Kalbe, s.76

Kenan Lâmia’daki değişiklikleri görüp şaşırıyor. Geçen sene onu tozlu, cılız, soluk çiçeklere benzetererek, onun kendi halinde, ürkek, zayıf, çelimsiz, bakımsız bir kız olduğunu söylemeye çalışmaktadır. Biz cümlenin derin yapısında bunu sezmekteyiz. Yine “bu sene pırl pırl olmuşsun, bahar şenliği gibi bir şey” derken de Lâmia’daki değişikliklerin kendisini çok etkilediğini, bizlere onun büyüüp güzelleştiğini anlatmaya çalışmaktadır.

*“Bereket versin benim düşünce saatlerim çok nadirdir. Çünkü o takdirde hayatım –masallardaki meşhur Çarşamba karısı ve ocak anasının hayatı gibi-karmakarışık bir saç kümesi içinde geçecekti./ **hayatım karışık, anlaşılmaz bir şekilde geçecekti.** /”*

Çalığışu, s.9

Burada roman kahramanı Feride düşünce saatlerinin nadir olduğunu söyleyerek, böyle olmasaydı, hayatının masallardaki meşhur “Çarşamba karısı ve ocak anasının” hayatına benzeyeceğini söyleyerek, hayatını karışık bir saç kümesine benzetmektedir. Biz karmaşık saç kümesinden hayatın karışıklılığını anlamaktayız. Masallardaki Çarşamba karısı ve ocak anası benzetmesinden de yine yoğun ve karmakarışık bir hayatı tahmin etmekte ve buradaki eksiltiyi eski bilgilerimize dayanarak tahmin etmekte ve yorumlamaktayız.

*“Ne vardı ölüp de bu yaşında bu canavarı / **kurt gibi acımasız ve yaramaz Feride’yi** / benim başıma musallat edecek?” diye anneme çıkışıyordu.*

Çalığışu, s.21

“Canavar” halk arasında son derece tehlikeli olan kurtlara verilen bir addır. Roman kahramanı Feride de yaramazlığı ve çevresine verdiği zararlardan dolayı canavara benzetilmektedir. “Canavar” kelimesiyle biz cümlenin derin yapısında Feride’nin anlatılmak istendiğini anlamaktayız.

“- Zavallı Ferideciğim. Sen, Kâmran’ı sahiden seviyorsun, dedi.

Bir çığlık kopararak Müjgân’ın üstüne atıldım, onu kuru otların içine yuvarlayarak tartaklamaya başladım.

*Ne dedin abla, ne dedin? Ben, sinsi sarı çıyanı.../ **Sarı çıyan gibi zehirli Kâmran /”***

Çalığışu, s. 68

“Çıyan” çok ayaklılardan, sarımtırak renkte zehirli bir böcektir. Genellikle hain olan insanlar için bu sözcük kullanılmaktadır. Romanı bir bütün olarak incelediğimizde, Feride Kâmran’ı saçlarının sarısı ve beğenemeyişinin ifadesi olarak sarı bir çıyana benzetmektedir. Biz “sarı çıyan” denilince daha önceki cümlelere yaptığımız göndermelerden Kâmran’ın kastedildiğini anlamaktayız.

“Kar bir gün evvelki şiddetini kaybetmiş olmakla beraber hâlâ devam ediyordu...”

*Üşümek mi? İnsanın içinde güneş yanarken üşümek mi? Bu akşam, gökyüzü bana batıdan doğuya kadar dallarını uzatmış bir ağaç gibi göründü; yavaş yavaş sallandıkça, üstümüze beyaz çiçeklerini döken kocaman bir yasemin ağacı! / **gökyüzü kar yağışı yüzünden dünyaya beyaz çiçeklerini döken kocaman bir yasemin ağacı gibi /”***

,Çalığışu, s.209

Kar yağışı yüzünden Feride, gökyüzünü, dünyaya beyaz çiçeklerini döken kocaman bir yasemin ağacına benzetmektedir. Karı da yasemin ağacının beyaz çiçeklerine benzetmektedir.

“- Ah benim yapışkan kızım, evvela insanı yadırgarsın, kaçarsın; sonra çamsakızı gibi öyle bir yapışırsın ki... derdi. / **insanlara aşırı bağlanırsın** /”

Çalığışu, s. 231

“Çamsakızı gibi yapışmak” deyiminden biz, Feride’nin insanlara aşırı derecede bağlandığını, onları çok sevdiğini tahmin etmekteyiz.

“Ali Rıza bey’e gelince, o artık evinde bir bostan korkuluğu mevkiine / **hiçbir işe yaramayan** / düşmeye başladığını gayet iyi görüyordu. “

Yaprak Dökümü, s. 50

“bostan korkuluğu” sözcük öbeği, hiçbir işe yaramayan insanlar için yapılan bir benzetmedir. Alı Rıza Bey’in işi olmadığından, söze daha etkili bir anlatım kazandırmak ve az sözle çok şey anlatmak için yazar, onu, bostan korkuluğuna benzetmektedir. Biz “bostan korkuluğu” sözcük öbeğiyle, “hiçbir işe yaramayan adam” ifadesini tahmin edebilmekteyiz.

“Hayrullah Bey beni yanına çağırdı:

- Küçük, dedi. Ehemmiyetli bir terzilik / **ameliyat** / ettik. “Ameliyata terzilik diyor.”

Çalığışu, s. 344

Biz terzilik etmenin, bir sonraki cümleden “ameliyat etmek” olduğunu anlamaktayız. Böylece terzilik deyince aklımıza yapılan ameliyatlar gelmektedir.

4. Kişileştirmeye Dayalı Anlatımlarda Eksilteli Kullanımlar

Yazılı veya sözlü anlatımlarda anlatımı daha etkili ve çarpıcı bir hale getirmek için, insan dışındaki varlıklara insana ait özellikler verilmeye çalışılır.

Şiirimizde teşhis(kişileştirme) sanatı da adı verilen bu tür anlatımlarda, insan dışındaki varlıklar, tıpkı insan gibi düşünölmeye çalışılmış ve onlara; duymak, dinlemek, koklamak, sarılmak, ağlamak, kızmak, uyumak... gibi insana ait pek çok özellik verilmiştir.

“*Yağan deli yağmurlara, hırçın esen rüzgarlara seni sordum yok dediler*” Bu cümlede deli ve hırçın insanlara ait bir özelliktir. İnsanlar deli ve hırçın olurlar. . Ancak burada insanlara ait özellik olan deli olmak yağmurlara ve hırçınlaşmak ise rüzgarlara verilmiş, bunlar insan gibi düşünülmüştür. Ancak burada insan bulunmamaktadır. Okuyucu ya da dinleyici cümlenin yüzey yapısında bulunmaya bu eksik olan insan birimini derin yapıda bulacak ve yerine koyacaktır. Genellikle şiirlerde görülen bu anlatımlar sayesinde anlatım daha etkili ve çekici bir hal almaktadır. Dinleyici ya da okuyucuda merak uyandırılmak suretiyle anlatım hem kısa hem de zengin bir anlam kazanmaktadır.

Şiir dışında da biz bu tür anlatımları sıklıkla rastlamaktayız. Yer, ülke, bölge, şehir, kasaba. ilçe adları anlatılırken, oralarda yaşayan insanları kastedilerek, tamlanan durumundaki halkı, insanları gibi sözcükler söylenmez.:

“Bursa sabaha kadar uyumadı. (Bursa hakli)”, “Ankara bu konuda ne yapacak? (Ankara hükümeti)” vb.

Anlatımlarda sözcük tasarrufu sağlamak, ilgiyi artırmak, dikkat çekmek için yapılan bu tür anlatımlara örnek teşkil edecek ifadeler çalışmamızda az da olsa rastladık.

“*Ölüm, yavruma bir ay ışığı tatlılığıyla yaklaşıyor, bir ana dudağı gibi korkutup, ürkütmeden alnından, dudaklarından öpüyordu./ bir ana dudağına benzeyen, insanı ürkütmeyen ölüm / ”*

Çalığışu, s. 362

Ölüm, insanı korkutup ürkütmeden alnından ve dudaklarından öpen bir ana dudağına benzetilmektedir. Ölüm burada şefkatli bir anne gibi düşünülmüştür. Biz cümlenin derin yapısında bunu böyle tahmin etmekteyiz..

“*Konağın karşısındaki çınardan başka mazi eseri kalmamıştır. Dalları kesilmiş, kadit bir gövdeden ibaret kalmış bir ihtiyar aşnâ.../ tanidik ihtiyar bir dost gibi çınar ağacı / ”*

Damga, s.6

“ihtiyar aşnâ” derken çınar ağacı ihtiyar bir tanıdık insana benzetilmiştir. Burada benzetilen çınar ağacı bulunmasa da bir önceki cümleden hareketle biz yapılan eksiltinin yerini rahatlıkla doldurabilmekteyiz..

5. Deyimlerde Halk Deyişlerinde Eksiltili Kullanımlar

İletişimde zamandan tasarruf etme isteği, dilin tekrardan hoşlanmayışı, en az çaba ilkesi gibi nedenler, anlatım kısalığına yol açan etkenlerdendir.

Halkın günlük konuşma dilinde bazı durumları, olayları, duyguları anlatırken, kendine özgü bir anlatım tarzına başvurduğunu görürüz. Bu ifade tarzını benimseyen yazar ya da konuşmacı, konuyla ilgili olarak birçok sözcük kullanmak yerine, deyim benzer sözcükleri kullanarak hem sözcük tasarrufu yapmakta, hem de anlatıma daha yalınlık ve akıcılık kazandırmaktadır.

*“Lâmia, ağaçların arasında kaybolduğu vakit Kenan,. Yolun kenarına oturdu, bir sigara yaktı. Kendi kendine gülümseyerek düşünüyordu: «Zavallı Kınalı Yapıncak... Ah, ben bu çocuğa ne kadar acıyorum... Hâlbuki hiçbir sebep de yok... Ne söyleyen, ne istesen hep «siz birsiniz» diye cevap veriyor... Fakat ben de ne berbat adam oldum yarabbi!... Bir genç kızla... Hattâ buna geç kız bile denmez... Bir kız çocuğuyla bu kadar oynamak fena, tehlikeli bir hareket... Adam, sen de.../ **Aman boş ver, düşündüğün şeye bak./ Görülüyor ki dünya böyle.../ **dünyanın düzeni, kuralı böyle / Pislik, dünyanın kuruluşunda, bizim mayamızda.../ **Kötülük dünyanın düzeninde ve insanların yaradılışında var. / Herkesten iyi olacağım diye kendime işkence etmekte mana yok...»*******

Dudaktan Kalbe, s.83

“Adam sen de” halk ağzında sıkça rastladığımız bu deyiş ile “aman boş ver, düşündüğün şeye bak” gibi bir anlam çıkarmaktayız. Cümlenin derin yapısında bu anlam bulunmaktadır. Kenan sonraki cümlelerde dünyanın düzeninin böyle olduğunu söyleyerek bir tür kendini haklı çıkarma durumunda “aman boş ver.” demeye çalışmaktadır. Biz bu eksiltiyi sonraki cümlelerden hareketle, böyle tahmin ederek, eksikliği kestirebilmekte ve tamamlamaktayız.

“Dünya böyle” derken de dünyanın kötülüklerle dolu olduğunu, dünyadaki düzenin, kuralın böyle kurulduğunu tahmin etmekteyiz.

“Pislik, dünyanın kuruluşunda, bizim mayamızda” cümlesinde kötülüğün, dünya var olduğundan beri olduğunu, insanoğlunun yaratılışın özünde de bunun mevcut olduğunu anlamaktayız. Buradaki eksilti tahmin edilebilir niteliktedir.

- *Geçen sene bazı geceler Kurgun’la odamın önündeki çardağa gelirdiniz. Bu sene hiç gelmediniz... Bir gece yine gelsenize...*

Bunu şaka gibi söylemişti. Lâmia’nın bu olmayacak şey için telaşlanmasını unutarak gülmesini bekliyordu.

O, bilakis her zamanki mazlum itaatiyle:

- *Nasıl isterseniz efendim, dedi.*

Kenan’ın yüreği çarpmaya başladı. Söylediği şey için hemen hemen pişman olmuştu. Biraz şaşkın ve mütereddit sordu:

Ne vakit...nasıl?...

- *Ne vakit isterseniz efendim...*

Kenan, birkaç saniye düşündü. Ağır bir tavırla: «Bu doğru olmaz Lâmia Hanım» demek istiyordu» Fakat zayıf iradesi buna mani oldu. Dudaklarından hemen hemen gayriihtiyarî bir kelime düştü: «Bu gece»

Kenan, o akşam erkenden odasına çekilmişti. Çok sinirliydi. Lâmbasını yakmadı. Karanlıkta mütemadiyen gezinerek sigara içiyordu. İçinde korku, telaş ve utanma ile karışık bir heyecan vardı. Asıl korktuğu şeyi kendisinden saklarsa bir tehlikenin önü alınacakmış gibi mütemadiyen kendini atlamağa çalışıyordu.

Hayır tehlike yok... Yaşlı başlı adamım.../ bana böyle şeyler yakışmaz. / Lâmia, yine geçen seneki gibi bu çardakta biraz oturup gidecek... Fakat ya gören olursa... Asıl bundan, yalnız bundan korkuyorum...”

“Yaşlı başlı adamım...” bu deyiş halk arasında, genellikle içinde bulunulan olumsuz bir davranışı yakıştıramama manasında kullanılır. Yazar bu sözcük öbeğiyle, Kenan’ın çocuk sayılan Lâmia’yı evine çağırmasını kendisine yakıştıramadığını belirtmek için kullanmaktadır. Biz cümlelerin derin yapısında bunu böyle tahmin etmekteyiz.

“Benim babam Nizamettin isminde bir süvari binbaşısıydı. Annemle evlendiği sene Diyarbakır’a göndermişler, gidiş o gidiş. / bir daha kendisinden haber alamadık / Artık, bir daha İstanbul’a dönmemiş.”

Çalığışu, s.13

“Gidiş o gidiş” herhangi bir yere gidip kendinden bir daha haber alınamayan kişiler için kullanılan bu ifade tarzı halk arasında oldukça fazla kullanılmaktadır. Burada da Feride’nin babasının, cümlelerin devamına yapılan göndermeler ile bir daha İstanbul’a geri dönmediğini anlamaktayız.

“Birkaç dakika içinde bütün yalı /yalı sakinleri / ayağa kalkmış”

Çalığışu, s.17

“Ayağa kalkmak” bu deyimden biz yalıda oturan herkesin aşırı derecede telaşlanıp, panik halinde olduğunu anlamaktayız.

“Kocasının lakırdısı açıldıkça bu kadının. “Benim için artık hayat bitti / yaşamamanın anlamı yok / ” diye bir yalancı teessür rolü oynayışı vardı ki, beni mahvederdi.”

Çalığışu, s.37

“Hayat bitti” bu söyleyiş genellikle kişinin hayata olan küskünlüğünü, hayatın anlamsızlığını anlatmak için kullanılır. Bu cümleyi kendisinden önceki cümlelere göndermeler yaparak tahlil ettiğimizde, hayat bitti sözcükleriyle biz, kadın için hayatın anlamsızlığını ve onun yaşamak isteğinin olmayışını anlamaktayız.

“- Israrı bırakmaya can atıyordum. Fakat ne uydurup söyleyeceğini bilemiyordum. Sevecek bir hakiki insan bulanlara şaşmak lazım... Çünkü onun bir hayalini bile bulmak o kadar güç, o kadar güç ki...”

- *Haydi Feride... Bekleme... Yoksa benimle şaka ettin diyeceğim.*

Birdenbire telaşlandım. Şaka mı, Allah esirgesin... ben asma yahut sukabağı ha.../ boş ve havada kalan şeyler söylemiyorum / Öyle bir aşk hikayesi uydurayım ki sen de şaş...

Çalığışu, s.47

“Asma ya da sukabağı” boş, uydurma, dayanağı olmayan gerçekdışı sözleri anlatmak için kullanılan bu söyleyiştir. Cümlede Feride anlattıklarının boş olmadığını söylemek için bu söyleyişi kullanmıştır. “Biz asma ya da sukabağı.” derken bir önceki cümleden de hareketle anlattıklarının boş olmadığını anlamaktayız. Buradaki eksikliği tahmin edebilmekte ve yorumlayabilmekteyiz.

“Vücudumda bir şey değişmiş gibi kendi kendime karşı yenilmez bir korku ve tiksinti duyuyordum. İkide birde bir bebek hıçkırığıyla Müjgân’ın boynuna sarılıyor, “Niçin öyle söyledin, abla? Diye hıçkırıyordum.

O, besbelli yeni bir hücumu uğramaktan ürktüğü için ne “evet”, ne “hayır” diyor, sadece saçlarını okşayarak, başını kucağına alarak beni yatıştırılmaya çalışıyordu. Yalnız, sabaha karşı o da asabileşerek isyan etti, hırçın bir sesle beni azarladı:

- *Deli, sevmek ayıp mı? Kıyamet kopmadı ya... / durum o kadar da kötü değil./ Daha olmazsa evlenirsiniz, olur biter... Uyu bakayım gözüümün önünde... Ben öyle terbiyesizlik istemiyorum.”*

Çalığışu, s.69

“Kıyamet kopmadı ya” sözcük öbeği, yapılan işlerin neticesinde doğan olumsuz sonuçların değerlendirilmesinde, durumun o kadar da kötü olmadığı, bu durumun dünyanın sonu olmadığı görüşünün belirtmek istendiği durumlarda kullanılır. Burada da yazar “sevmekle dünyanın sonu gelmedi ya ne olacaksa olsun” gibi uzun bir anlatım yerine az sözcükle çok şey anlatmayı amaçlamıştır.

“Bursa bu aylarda cehennem gibi yanar./ cehennem ateşi gibi oldukça sıcak /”

Çalığışu, s.74

“Cehennem gibi yanmak” sözcük öbeği aşırı derecede sıcaklığı anlatmaktadır. Biz bu halk deyişinden Bursa şehrinin oldukça sıcak olduğunu anlamaktayız.

“Muzaffer ağabeyim, benim yalınayak, başı kabak, / üstü başı dağınık, giyimi düzensiz / ekinlerin içinde yuvarlandığımı, döven bindiğimi, ağaçlara tırmandığımı, köylü çocuklarıyla boğuştuğumu gördükçe kızar:”

Damga, s. 17

“Yalınayak, başıkabak” üstü başı dağınık, giyimine dikkat etmeyenler için kullanılan bu deyişte biz, yazarın giyimine dikkate etmediğini ve dağınık bir vaziyette olduğunu anlamaktayız.

“- Demin tellala bir şey gösteriyordun. Göreyim, dedi.

Hâlâ avucumun içinde duran küçük saati gösterdim.

- Fena değil, dedi, nereden vurdun?/ nereden çaldın?/

Evvela anlayamadım, bön bön yüzün baktım. O, gülümseyerek, sualini tekrar etti. Bedesten, başımla yıkılmış gibiydi. Kulaklarım uğulduyor, ellerim titriyordu. Mamafih, kendimi tuttum:

- Kendi saatim, dedim.

- O, bıyıklarını kıvrarak eğlendi:

- Bugün elbette kendi saatin, ama dün kimindi?”

Damga, s. 91

“vurmak” eylemi argoda bir şey çalmak manasında kullanılmakta olan bir sözdür. Biz burada “Nereden vurdun?” derken, aslında saatin nereden çalındığının sorulmak istendiğini anlamaktayız.

“On dakika geçmeden sokağın başında bir otomobil kornası öttü, biraz sonra eve telaşlı bir ayak sesi yaklaştı. Sokak kapısı aralıktı: Leyla gürültü etmekten korkuyor

gibi bir tavırla içeri girdi ve mutfaktan gelen ışığa doğru yürüdü. Basının karınlıkta oturduğu kanepeden kalktığını görünce hafif bir çığlık kopardı:

“- Sen misin baba? Ödümü kopardın! / beni çok korkuttun./

Yaprak Dökümü, s. 121

“ödümü kopardın” deyişiyle biz Leyla’nın oldukça çok korktuğunu anlamaktayız. Yazar “ Sen misin baba? Beni çok korkuttun!” demek yerine anlatıma canlılık kazandırmak ve sözcük tasarrufu yapmak için burada deyim kullanmayı tercih etmiştir diyebiliriz.

–“Hâlbuki Mürşid Efendi, onu her şeyden mahrum ediyordu. Kendi içkisine, çapkınlığına dünya kadar para sarf ettiği halde ona bir çift çorap almamak için bin dereden bin su getiriyordu. / birçok bahane uyduruyordu./

Acımak, s. 38

“bin dereden bin su getirmek” deyişi ile yazar, Mürşid Efendi’nin çorap almamak için sıraladığı bahanelerin hepsini ifade etmektedir.

1.2.6. Lakaplardan, Takma Adlardan, Hitaplardan Yararlanılan Anlatımlarda Eksilteli Kullanımlar

Gerek konuşma dilinde gerekse yazı dilinde, kavramları ya da kişi adlarını karşılayan uzun sözcükler veya sözcük öbekleri yerine kullanılan kısaltmalar, hem sözcük tasarrufu sağlamak hem de anlatılmak istenileni okuyucuya veya dinleyiciye en kestirme yoldan vermek bakımından oldukça önemlidir. Kişinin görünüşü ve davranışına uygun söylenen güzel hitaplar da o kişinin yerini tuttuğu için, bunu da biz bir çeşit eksilti saymaktayız. Bilhassa yazı dilinde yapılan kısaltmalarla, hem sözcük tasarrufu yapılmış olmakta hem de yerden tasarruf yapılmak kaydıyla okuyucunun da dikkati dağılmamış olmaktadır.

“Baba kız, birbirlerine bakarak gülüyorlardı. Münir Bey, masanın ortasından kenarları oymalı, bir billur tabak aldı. İçinde açık yeşil bir üzüm salkımı vardı... Ev sahibi, tabağı lambaya doğru kaldırdı:

- *Şuna bakınız prences.../ **prencesler gibi güzel Cavidan** /”*

Dudaktan Kalbe, s. 9

“prences” sözcüğünün göndermesi Münir Bey’in kızı Cavidan’adır. Münir Bey bu sözcüğü kullanarak kızının kendisi için bir prences kadar güzel ve değerli olduğunu ima etmektedir. Biz cümlenin derin yapısında eksik olan birimi, eski bilgi, görgü dünyamızdan ve ansiklopedik bilgilerimizden yararlanarak tamamlamaktayız.

“Nimet Hanım, daha manalı bir surette gülüyordu:

- *Benim Kınalı Yapıncağımı / **kınalı kuzu gibi ufak ve sevimli Lamia** / görürseniz söylediğimize pişman olacaksınız...*

- *Kenan, hafifçe doğruldu, başını çevirdi. Nimet Hanım’ın yanında beyaz kısa etekli, açık yakıl on dört, onbeş kaşlarında ufak tefek bir kız çocuğu vardı.”*

Dudaktan Kalbe, s.44

‘Kınalı Yapıncak’ halk ağzında küçük sevimli kuzulara verilen addır. Metnin tamamını göz önüne aldığımızda Nimet Hanım bağ komşusu Şükrü Bey’in akrabası Lamiâ’ya sevimli ve küçük olduğundan dolayı Kınalı Yapıncak demektedir. Kınalı Yapıncağın göndermesi Lamiâ’yadır. Burada güzel bir hitap söz konusudur. Yazar anlatıma estetik ve akıcılık vermek amacıyla böyle eksiltiyeye başvurmuştur.

“Sizin adınız ne bakayım?

- *Çalığışu.../ **aşırı hareketli ve yaramaz** /*

- *Bu nasıl isim böyle?*

- *Pardon, beni mektepte böyle çağırırlar da. Asıl ismim Feride... Kendim gibi yuvarlak, zarafetsiz bir isim.”*

Çalığışu, s.34

Feride’ye yaramazlığı, haşereliği yüzünden Çalığışu lakabı verilmiştir. Romanda biz “Çalığışu” denilince Feride”ye gönderme yapıldığını biliyoruz. Eksikliği tamamlayabiliyoruz.

“Bir çığlık kopararak Müjgân’ın üstüne atıldım, onu kuru otların içine yuvarlayarak tartaklamaya başladım.

- *Ne dedin abla, / Müjgân Abla / ne dedin? Ben, sinsi sarı çıyanı...*”

Çalığışu, s. 68

“Abla” kendimizden büyük bayanlar için kullanılan bu hitap sözcüğüdür. Biz cümleden hareketle bu sözcüğün Müjgân’ın yerine kullanıldığını anlamaktayız.

“- *Bir şey mi istiyorsunuz, hanım?*

- *Müdüre Hanım’ı göreceğim.*

- *Bir işiniz mi var? Müdire / Hanım / benim.”*

Çalığışu, s.144

Bir önceki konuşma cümlesinde “hanım” sözcüğü kullanıldığından, son cümlede bu unvan sıfatı eksiltiye uğramıştır. Biz cümlenin derin yapısında bunu var kabul etmekteyiz.,

- *Ne yaptın Munise? dedim.*

Çocuk, benim şiddet göstermemi omuzlarından tutup sarsmamı bekliyor, titriyordu. Başımı bileğime koyarak yavaş yavaş ağlamaya baldım.

- *Abacığım, ağlama ben onları yakmadım, sana mahsus öyle söyledim.*

Üzülmeseydin o vakit yakacaktım. Al işte.

Küçük kız, bir eliyle başımı okşuyor, ötekiyle mektupları elime tutuşturmaya çalışıyordu:

- *Al abacığım, onlar galibe, senin sevdiğin birisinden geliyor.*

- *Yumurcak, o nasıl lakırdı? diye bağırdım.*

Çalığışu, s.213

“Yumurcak” küçük çocuklara verilen bir isimdir. Yumurcak isminin göndermesi Munise’yedir. Munise yaramaz ve zeki olduğundan dolayı yumurcak olarak adlandırılmaktadır.

7. Simgelerden Yararlanılan Anlatımlarda Eksilteli Kullanımlar

Göstereniyle, gösterileni arasında belli oranda nedenlilik ilişkisi kurulabilen, çoğu kez görüntüsel nitelik taşıyan, ama yine de uzlaşımsal özelliği bulunan gösterge türüne simge denir³⁵.

Bir düşünceyi, soyut bir kavramı belirten somut nesne ya da işaret, bir özelliği tümüyle kendi üzerinde toplayan örnek anlamlarına da gelen simge(Alm. Symbol; Fr.symbole; İng, symbol) dilsel bildirişimde oldukça yaygın biçimde kullanılır.³⁶

Gerek yazı dilinde ve gerekse konuşma dilinde renk adlarını karşılayan sözcüklere simgesel anlam yüklenilmesi oldukça yaygındır. Halk arasında kara matem ve yası, beyaz mutluluğu ve yeni mutlu bir dönemi başlangıcı anlatır.

Konuşma dilinde ve yazı dilinde, kavramları ya da kişi adlarını karşılayan uzun sözcükler veya sözcük öbekleri yerine kullanılan kısaltmalar, hem sözcük tasarrufu sağlamak hem de anlatılmak istenileni okuyucuya veya dinleyiciye en kestirme yoldan vermek bakımından oldukça önemlidir. Bilhassa yazı dilinde yapılan kısaltmalarla, hem sözcük tasarrufu yapılmış olmakta hem de yerden tasarruf yapılmak kaydıyla okuyucunun da dikkati dağılmamış olmaktadır.,

“Bu sakallı amca, benim ellerime “Evliya parmaklığı” derdi./ Evliya türbelerindeki tutulan dileklerin gerçekleşmesi için bez bağlanan demir parmaklıklara benziyor. / Çünkü parmaklarım bir gün bile yarsız, beresiz olmaz ve daima kına konmuş gibi bez parçalarıyla sarılı bulunurdu.”

Çalığışu, s.19

“Evliya Parmaklığı” sözcük öbeğiyle anlatılmak istenen; roman kahramanı Feride’nin ellerinin bez parçalarıyla sarılı olması, Sakallı Amca tarafından, evliyaların bulunduğu türbelerdeki demir parmaklıklara, dileklerinin yerine gelmesi için halk tarafından asılan bezlere benzetilmektedir. Bir başka deyişle Feride’nin parmaklarındaki bezler, evliyaların türbelerinde dileklerin yerine gelmesinin simgesi olarak demir parmaklıkları asılan bezleri hatırlatmaktadır.

³⁵ VARDAR, s.185

³⁶ KOÇ, s. 156-157

“Neriman’ın çok sevdiğini söyledikleri kocası bir sene evvel ölmüştü. Bunun için daima siyah giyerdi./ onun mateminin simgesi olarak”

Çalığışu, s.37

Siyah rengi halk arasında matemi, üzüntüyü, yası simgelemektedir. Bu cümlemizde, Neriman adlı dul kadın, kocasının ölümünden dolayı siyah giyinmektedir. Biz siyah renkli giysilerden onun üzüntülü olduğunu, yas tuttuğunu anlamaktayız.

*“Ara sıra gülüşmeler arttıkça Recep Efendi, kürsüyü yumrukluyor: “Ne sırtıyorsunuz? Kalpatanı getiririm ha! / **gülenlerin dişini kerpetenler sökerim!** ” diye yarı şaka, yarı ciddi onları tehdit ediyordu.*

.....

Sınıftan çıkarken kızlarımdan biri yanıma geldi. Bana “kalpatan”ın sadece “kerpeten” demek olduğunu söyledi. Müdür Efendi fazla gülenleri “kaplatanla dişlerinizi sökerim ha!” diye zarifane tehdit edermiş. “

Çalığışu, s. 250-251

“Kalpatan” sözcüğü ile biz müdürün “gülenlerin dişini kerpetenler sökerim.” demek istediğini, sonraki cümlelerden tahmin etmekteyiz.

“Rumelili tahsildar, kahkaha ile gülmeye başladı:

*“ Amma açık söylersiniz be birader... Ama, severim açık sözlü insanı... Oldu bir şey... Çıktı elinden bir kaza... Ucunda ölüm yok ya... Herif, kitabı uydurur, alır çuval ile... kimse demez bir şey... Ama, sen alırsın beş on kuruş... Tıkarlar böyle deliğe... / **hapishaneye!** ”*

Damga, s. 64

“Delik” sözcüğü bir simge sözcüktür. Halk arasında hapishanenin yerine kullanılmaktadır. Yazar anlatıma çekicilik kazandırmak amacıyla böyle bir anlatımı yeğlemiştir diye düşünmekteyiz.

*“Leman, şirketin daktilosu idi./ şirketin **bütün yazışmalarını daktilo ile o yapardı.** / Ali Rıza Bey’in karşısına güzel bir geç kız çıkmış: “ben kızlarınızın arkadaşı*

Leman'ım bey amca," diye teklifsizce elini öpmüştü. Leman, beş sene evvel babasını kaybetmişti. Şimdi, annesiyle beraber Fındıklı'da oturuyordu. Geçinmek için çok sıkıntı çekmişlerdi. Geç kızın açıkça halini söylemesi Ali Rıza Bey'e dokundu. Geçi babasıyla pek sıkı fıkı bir ahbablığı yoktu; fakat Leman'ın kendi çocukları yaşında kimsesiz bir kız olması, ihtiyar adamda derin bir yardım arzusu uyandırmaya kâfi geldi. Leman düzgün bir tahsil görmemişti; fakat okuyup yazıyordu. Fazla olarak biraz da daktilografi öğrenmişti. Ali Rıza Bey, ne yaptı etti, onu 45 lira aylıkla şirkete aldırdı."

Yaprak Dökümü, s. 16-17

"şirketin daktilosu" sözcük öbeğinden biz Leman'ın daktiloyu iyi bildiğini ve şirketin bütün yazışmalarını daktiloyla yaptığını anlamaktayız. Yazar burada uzun cümlelerle bu durumu anlatmaktansa, "şirketin daktilosu" demek suretiyle okuyucunun tahmin etmesini istemiştir. Zaten kendisinden sonra gelen cümlelerde de bunu açıklamıştır.

"Hayriye Hanım'ın bu hareketi kadar ona dokunan bir şey yoktu. Bir gün ona:

- Yazık, hanımsan... Demek sen, bana sırf memuriyetim için, kazandığım para için ehemmiyet veriyormuşsun, dedi.

Onun kızmaya bile lüzum görmeden dudak büktüğünü görünce yalvarır gibi tavır aldı:

*- Biz hayatta iki silâh arkadaşı gibi idik. Elimdeki silâhımı/ **memuriyetimi** / aldıkları bir zamanda beni arkadan vurmak doğru mu?"*

Yaprak Dökümü, s. 39

"Silah" sözcüğü burada bir simgedir. Erkekler için son derece önemli olan silah burada Ali Rıza Bey'in memuriyetinin yerine kullanılmıştır. Yazar sözü daha kuvvetli, duygusal bir manada ifade etmek için böyle simgeli bir anlatıma başvurmuştur.

"Herkesi kızları istedikleri yerde, istedikleri insanlarla gezip eğlenirken kendiler niye bu cehennemde çile dolduruyorlardı?

Evin adı artık "cehennem" olmuştu./ ev çok sıkıcı ve çekilmez bir yerdi /

Yaprak Dökümü, s.51

“cehennem” sözcüğü evin yerine kullanılmıştır. Biz bu sözcükle herkesin gezip dolaştığı, istedikleri insanlarla eğlendiği bir ortamda evde kalmanın çok sıkıcı ve dayanılmaz bir çile olduğunu anlamaktayız. Yazar anlatıma abartı katmak amacıyla böyle bir kullanımı tercih ettiğini düşünüyoruz.

C) SÖZCÜK ÖBEKLERİNDE EKİLTİLİ KULLANIMLAR

1. İsim Tamlamalarının Kullanıldığı Anlatımlarda Eksilti

Koç, adların oluşturduğu birliği ad öbeği diyerek, adların cümle içerisinde ya kendi sınıfında bir adla ya da başka sınıftan bir sözcükle öbek oluşturduğunu söylemektedir. Ad tamlamasını da dörde ayırmaktadır.

- a. Belirtili ad tamlaması
- b. Belirtisiz ad tamlaması
- c. Eksiz (takısız) ad tamlaması
- d. Zincirleme ad tamlaması

Türkçe ad tamlamasında bir tamlayan, bir de tamlanan sözcük olduğunu belirten Koç, Türkçede tamlayan daima önce, tamlanan ise sonra gelir demektir.³⁷

Gencan, adların cümlede özne, nesne, tümleç oldukları gibi başka sözcükleri de tümler diyerek, ad, adı tümleyince ad takımı olur. Demektir. Ad takımlarını da ek alışlarına göre birinci, ikinci ve üçüncü tür ad takımı adı altında üçe ayırmaktadır.³⁸

Görüldüğü gibi isim tamlaması, birden fazla ismin iyelik, tür, nitelik vb. ilgilerle oluşturduğu kelime grubudur: *Evin kapısı, benim ödevim, sofrası bezi, kalemin ucu, ders zili* vb. Grubu oluşturan kelimelerden birincisi *tamlayan (belirten)*, ikincisi tamlanandır (*belirtilen*). Bu tamlamaların oluşumunda aitlik veya ilgili olma durumu esastır. Birinci ad ikinci adın neye ait olduğunu ya da neyle ilgili olduğunu gösterir.

Çalışmamızda özellikle belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarında eksiltiyi sıkça gördük. Özellikle yazarın sözcük tekrarından kaçınmak istemesi, kısa ve yalın bir anlatımı tercih etmesi ve anlatımda akıcılığı düşünmesi gibi sebeplerden bu tür isim tamlamalarında eksiltiyi başvurduğunu düşünmekteyiz.

³⁷ KOÇ, s. 428-429

³⁸ GENCAN, s.184

a)Belirtisiz İsim Tamlamalarında Eksilti

Demir, tamlayanın ek almadığı, tamlananın ek aldığı bu tamlamalarda tamlayanın söz söyleyen ve dinleyence bilinmeyen bir varlığı gösterdiğini söyler. Tamlayan ile tamlanan arasında türlü anlam ilgileri bulunduğunu şöyle sıralar:

- a. Tamlayan tamlananın türünü, kullanım amacını belirtir.
- b. Tamlayan, tamlananın nedenini belirtir.
- c. Tamlayan, tamlananın ya da tamlanan tamlayanın niteliğini, neden yapıldığını gösterir.
- d. Tamlayan, tamlanın ya da tamlanın tamlayanın yerini zamanını gösterir. e) Bu tamlamalar görev, kurum, kuruluş, yer adı olmaya pek uygundur.
- f. Tamlayan yer adı olan belirtisiz tamlamalar; varlıkların bulunduğu yetiştiği, çıktığı yerleri ve türlerini belirtirler.
- g. Tamlayanı özel ad, tamlananı sıfat olan belirtisiz ad tamlamalarında bir anlam söz konusudur.
- h. Belirtisiz tamlamalardaki diğer anlam özellikleri de simge-sembol, araç-gereç, ilgi-aitliktir.³⁹

İlgi eki söylenmezse (veya yazılmazsa) *belirtisiz isim tamlaması* olur: Ankara keçisi, erik kurusu, kapı kolu, dağ gülü gibi.

Koç, belirtisiz ad tamlamasında yalnız tamlanan ek alır, demektedir.: öğretmen kitabı, masa örtüsü, tebeşir kutuları vb. Tamlanan ünlüyle biterse, tamlananla ünlü arasına “s” koruma ünsüzü girer. Türkçede belirtili ad tamlamasıyla birlikte bir öbek oluşturabilir: Türk Edebiyatının Çağdaşlaşması, Batı etkisindeki Türk edebiyatının en güzel örnekleri.⁴⁰

³⁹ DEMİR, s. 279-281

⁴⁰ KOÇ, s. 431)

Tamlayanın ek almadığı, tamlananın ise ek aldığı belirtisiz isim tamlamalarında, belirtili isim tamlamalarının aksine, tamlayan ile tamlanan arasına başka sözcükler girmez: “Ankara eski valisi”, derken yanlış bir kullanım söz konusu olduğundan, sıfat olan eski sözcüğü tamlananın başına getirilmek suretiyle bu yanlışlık düzeltilebilir: “Eski Ankara valisi.”

“İstanbul’un baharı bir şeye benzemiyor, dedi, haziran girdi, hâlâ havalar açmıyor... Duman sade benim başımda değil... / İstanbul Boğazı / Boğaz da her sabah öyle uyanıyor...”

Dudaktan Kalbe, s.64

Bu metinde “Boğaz” derken aslında “İstanbul Boğazı” kastedilmektedir. “İstanbul Boğazı” belirtisiz isim tamlamasıdır. Birinci kelimesi yani tamlayanı düşmesine rağmen, buradaki eksilti tahmin edilebilir niteliktedir. Eksik olan birim bizim eski bilgilerimizden ve ansiklopedik bilgilerden İstanbul boğazı olarak tamamlanabilmektedir.

“Temmuz girmişti. / Temmuz ayı /”

Dudaktan Kalbe, s.73

“Temmuz” derken aslında “Temmuz ayı” kastedilmektedir. Cümlelerin derin yapısında biz “Temmuz ayı girmişti” olarak algılamaktayız. Temmuz ayı belirtisiz isim tamlamasıdır.

“Kenan, o gece erkenden odasına girmek, yatmak istiyordu. Fakat Saip Paşa onu rahat bırakmadı, zorla eğlentiye sürükledi: «Bu geceki fevkaledde bir âlem, diyordu, orada bütün Bozyaka.../ Bozyaka halkı / Sensiz içime sinmez»

“Bağda yalnız Bozyaka / halkı / değil, şehirden de birçok ehemmiyetli davetliler vardı.”

Dudaktan Kalbe, s.90

“Bozyaka halkı” belirtisiz isim tamlamasıdır. Bu cümlede yazar tamlanan durumundaki “halkı” sözcüğünü kullanmayarak eksilti yapmıştır. Cümlelerin derin

yapısında bunu var sayıyoruz. Biz cümlede “Bozyaka” denilince, bunu “Bozyaka halkı” olarak tahmin ediyor, eksiltiyi tamamlıyoruz.

*“Elime geçirdiğim taze bir yaprağı yanağıma, dudaklarıma sürüyor, bahçede bulduğum cılız bir kedi yavrusunu göğsüme bastırıyor, / **kedi yavrusunu** / nefesimle ısıtıyordum.”*

Çalığışu, s. 179

“kedi yavrusu” belirtisiz isim tamlamasıdır. Bir önceki cümlede geçtiğinden, biz derin yapıda bu isim tamlamasını var kabul etmekteyiz.

“- *Garipler Köyü nerede?*

- / ***Garipler Köyü** / Şu karşıdaki ağaran kayaların ardında.”*

Çalığışu, s 180-181

“Garipler Köyü” belirtisiz isim tamlamasıdır. Biz bir önceki soru cümlesinde geçtiğinden, bu sözcük öbeğini derin yapıda var kabul etmekteyiz.

*“Bu çirkin süs / **maskelerini** / ve gurur maskelerini attıktan sonra ruhlarının asıl çehresini gösterdi.”*

Çalığışu, s. 293

Belirtisiz isim tamlamasında tamlanan durumundaki “maskelerini” sözcüğü anlatımda tekrara düşmemek için ortak olarak kullanılmasına rağmen biz bunu derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“On sene evvel Feride’yi burada ilk gördüğü bağ yoluna geldikleri vakit Kâmran, onu hafifçe omuzlarından tuttu:

- *Sen burasını belki hatırlamazsın, Feride, dedi.*

Genç kız, yolun derinliklerine dikkatle bakarak gülümsüyordu.

- *Bu bakışta manalar var, demek / **bağ yolunu** / hatırlıyorsun?”*

Çalığışu, s. 430

Biz daha önceki cümlelere yaptığımız göndermelerden, belirtisiz isim tamlaması olan “bağ yolunu” sözcük öbeğini derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Çiftlikten sekiz on dakika uzakta, dere kenarında bir değirmen harabesi vardı ki, / **değirmen harabesinin** / etrafını ceviz ağaçları kuşatmıştı.,

Damga, s.18

“Değirmen harabesinin etrafı” zincirleme isim tamlamasıdır. Bu tamlamada belirtisiz isim tamlaması olan “ değirmen harabesi” eksiltisini biz bir önceki cümleden tahmin etmekte ve tamamlamaktayız.

“Pekâlâ... Tahsiline devam et!.

- *Hukuk / **mektebi** / benim için bitti.*”

Damga, s.79

Bu konuşmada “hukuk” denilirken biz aslında “hukuk mektebi” denilmek istendiğini rahatlıkla tahmin edebilmekteyiz.

“*Bu telâşlar arasında çok kere, akşam yemeği hazırlamaya ve / **akşam yemeği** / yemeye vakit kalmazdı.*”

Yaprak Dökümü, s.67

Yan cümlede bulunan ”akşam yemeği” belirtisiz isim tamlaması, yazar tarafından sözcük tekrarına düşmemek, sözcük tasarrufu yapmak amacıyla temel cümleden çıkarılmıştır.

“*Sivas vilayetine maiyet memuru oldum... / **Sivas vilayetine** / Yarın hareket ediyorum.*”

Acımak, s. 53

Belirtisiz tamlama durumundaki “Sivas vilayeti” ilk cümlemizde geçtiğinden, yazar aynı tamlamayı tekrar etmek istemeyerek cümleden çıkartmıştır. Böylece hem sözcük tasarrufu yapmış hem de anlatımda tekrara düşmemiş olmaktadır.

b)Belirtili İsim Tamlamalarında Eksilti

Türkçede tamlamanın her iki ögesinin ek almasıyla belirtili isim tamlaması oluşmaktadır. Demir, bu tamlamalarda, iki ad arasında iyelik ilgisi söz konusu olduğunu belirterek, iki adın da ek aldığını söyler. Belirtili isim tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasındaki ilgileri şöyle sıralar:

- a. Parçanın bütüne ait olduğunu gösterir.
- b. Bir niteliğin bir varlığa ait olduğunu gösterir.
- c. İşin, oluşun, durumun, özneye ya da nesneye ait olduğunu gösterir.⁴¹

Koç, konuşma ve yazı dilinde tamlayanla tamlanan her zaman yan yana gelmeyeceğini, aralarına başka sözcükler ve sözcük öbekleri de girebileceğini belirtmektedir: **Ali'nin** kısa süre içinde birçok **arkadaşı** olmuştur.⁴²

Bütün isim tamlamalarında önemli ve asıl olan tamlanandır. Bir cümlede tamlayan ile tamlanan arasına başka kelimeler girse bile, tamlanan hangi öge olmuşa, tamlayan da aynı öge olur:

“Yağmurda arabanın kapısı_zor açıldı.” cümlesindeki arabanın kapısı belirtili isim tamlamasıdır ve tamlayan ve tamlanan birlikte nesne görevindedir.

Belirtili isim tamlamalarında sıfat, tamlayan veya tamlanandan önce getirilebilir. Anlam sıfatın yerine göre değişir: eski kapının kolu (eski olan, kapıdır), kapının eski kolu (eski olan, koldur.)

Belirtili isim tamlamasının en büyük özelliği tamlayanın ve tamlananın her ikisinin de ek almasıdır: Gözlük-**ün** cam-ı, okul-**un** kapı-**sı**, cami-**nin** minare-**si** vb.

“Bu ihtiyar ağaçların iri, çatlak gövdeleri göz alıcı yüksekliklere uzuyor, / bu ihtiyar ağaçların / tepelerinde güneşe karşı yeşil şemsiyeler açılyordu.”

Dudaktan Kalbe, s.47

⁴¹ DEMİR , s. 277-278)

⁴² KOÇ, s. 430)

Tamlayan durumundaki “bu ihtiyar ağaçların” söz öbeği burada tekrara düşmemek, anlatımda kısalılığı ve canlılığı sağlamak amacıyla verilmemiştir. Biz daha önceki cümleden bu eksik birimi tahmin edebilmekteyiz. Dolayısıyla burada belirtili isim tamlamasında tamlayanın olmamasından dolayı bir eksilti söz konusudur.

*“Nimet ablasının acıları, / **Nimet ablasının** / ağrıları yavaş yavaş sükûn buluyordu.”*

Dudaktan Kalbe, s.51

Burada yazar, sözcük tekrarı yapmamak için, tamlayan durumunda olan “Nimet ablasının” sözcük öbeğini, tamlayan durumunda olan “ağrıları” sözcüğü ile birlikte kullanmak istememiştir. Biz cümlenin derin yapısında bu eksikliği tahmin edebilmekte ve eksik olan bu birimi yerine koyabilmekteyiz.

*“Onları gücendirmek, / **Kenan ile Nimet Hanım’ın** / aşklarının havasından uzak yaşamak korkusu kalbini titretiyordu.”*

Dudaktan Kalbe, s.52

Belirtili isim tamlamasında tamlanan görevinde olan “aşklarının” sözcüğü cümlenin derin yapısında “Kenan ile Nimet Hanım’ın aşkları” olarak bulunmaktadır. Tamlayan olan Kenan ile Nimet Hanım’ın sözcük öbeği yazar tarafından sözcük tasarrufa yapılmak istenmesi, anlatımda tekrara düşülmek istenmemesi gibi sebeplerden dolayı düşürülmüştür. Biz bunu romanın tamamını göz önüne aldığımız zaman çok rahat tahmin edebiliyoruz.

*“Gökyüzü tekrar sabahlara kadar maviye çalan esmer sedeflerin berrak parıltısıyla için için aydınlanıyor, kulelerin / **açık kurşuni gölgeleri** / koruların, / **açık kurşuni gölgeleri** / kayaların açık kurşuni gölgeleri, yine bütün ince hatlarıyla gökyüzüne çiziliyordu.”*

Dudaktan Kalbe, s.79

“Kayaların açık kurşuni gölgeleri”, tamlananı sıfat tamlamasıyla kurulmuş bir belirtili isim tamlamasıdır. Kulelerin ve koruların sözcükleri de bu tamlamadaki tamlanan durumunda olan açık kurşuni gölgelerine ile bağlıdır. Yazar anlatımda tekrara

düşmemek ve sözcük tasarrufu yapmak gibi sebeplerle tamlanan durumundaki “”açık kurşuni gölgeleri”ni cümleden düşürmüştür. Biz bu tamlayanların, tamlananlarını kendisinden sonra gelen sözcüklerde rahatlıkla bulmaktayız.

*“Bir akşamüstü yine bir ağaç tepesinde kiraz yiyor, / **kirazın** / çekirdeklerini fiskeyle uzaklara savurarak eğleniyordum.”*

Çalıkuşu, s.33

Cümlenin derin yapısında “kirazın çekirdekleri” belirtili isim tamlaması bulunmakta iken, yazar sözcük tekrarı yapmamak için tamlayan durumundaki “kirazın” sözcüğünü kullanmamış, cümleden çıkarmıştır.

*“Çeşmenin önüne giderek musluğu açtım, başımı / **çeşmenin** / altına uzattım”.*

Çalıkuşu, s.59

Bu sıralı cümlede yüzey yapıda olmamasına rağmen derin yapıda “çeşmenin altına” belirtili isim tamlaması bulunmaktadır. Tamlayan durumundaki “çeşmenin” sözcüğü bir önceki cümlede geçtiğinden yazar tarafından düşürülmüştür. Biz bu eksikliği rahatlıkla tahmin edebilmekteyiz.

“Teyzem ne olsa, annem demektir. Onu, son bir defa öpmeden ayrılmak istemiyordum”

*Cevabını beklemeden / teyzemin / ellerini tutum, karanlıkta / teyzemin / iki yanağından sonra / **teyzemin** / gözlerinden öptüm.”*

Çalıkuşu, s.120

İlk cümlede “teyze” sözcüğü geçmektedir. Son cümlede ise teyze tamlayan durumunda olmasına rağmen, bir önceki cümlede bulunduğundan, anlam bozukluğuna da yol açmadığı için cümleden çıkarılmıştır. Biz önceki cümleye yapmış olduğumuz göndermelerden belirtili isim tamlamasında eksik olan “teyzemin” tamlayanını çok rahat yerine koyabilmekteyiz.

*“Müdür, kâğıtları bitirdikten sonra gözlüğünü çıkardı, mendiliyle / **gözlüğün** / camlarını silerek.”*

Çalıkuşu, s. 137

“Gözlüğün camları” belirtili isim tamlamasıdır. Tamlayan durumundaki “gözlüğün” sözcüğü bir önceki cümlede bulunduğundan, cümleden atılmış olmasına rağmen biz derin yapıda bunu var saymaktayız.

“Hoca Efendi, çocukları birer birer falakaya yıktırmaya, / çocukların / çıplak ayaklarına üçer, beşer sopa atmaya başlamıştı.”

Damga, s. 12

Belirtili isim tamlamasında tamlayan durumunda olan “çocukların” sözcüğünü biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

*“- Derken, efendi, bu kadın fingirdemeye .başlar... Meğer fikri. Beni soymakmış... Biz de işte gönlümüzü kaptırırverdik. Başladık hediyelere... Kebap kestaneden iskarpine varıncaya kadar, ne isterse alırsınız... Varımızı, yoğumuzu / **kadının** / uğruna sarfederiz...”*

Damga, s.65

“kadının uğru” belirtili isim tamlamasıdır. Tamlayan durumundaki “kadının” sözcüğünün eksikliğini biz kendisinden önceki cümleden tahmin edip, yerini doldurabiliyoruz.

“Ticaret işlerinden pek anlamadığımı itiraf ettim. Hayırbah bir tavırla:

*- Zıyanı yok, dedi. Gençsiniz, / **ticaret işlerini** / öğrenirsiniz.”*

Damga, s. 84

“Öğrenme” fiil geçişli bir fiildir. Biz kendisinden önceki cümleden hareketle nesne görevinde olan “ticaret işlerini “ belirtisiz isim tamlamasını derin yapıda var kabul etmekteyiz.

Bu Ali Rıza Bey isminde altmış yaşlarında bir eski mutasarrıftı. Odanın bir köşesindeki yazıhanesinde, bir çöl ortasında gibi, daima yalnız ve unutulmuş, çalışır, kimse ile konuşmazdı.

“Çok iyi ve terbiyeli bir adam olduğu için, büyük küçük herkes, / Ali Rıza Bey’in / hatırını sayardı.”

Yaprak Dökümü, s. 10

Yüzey yapıda bulunmayan, ancak derin yapıda bulunan “Ali Rıza Bey’in hatırını” belirtili isim tamlamasında, tamlayan durumundaki, “Ali Rıza Bey’in” ismini biz var kabul etmekteyiz. Yazar uzun bir yapı kullanmaktansa, bir önceki cümleye gönderme yapılacağını bildiğinden “Ali Rıza Bey’in” ismini cümleden çıkarmış, böylece sözcük tasarrufu yapmıştır.

“Ali Rıza Bey’in teessürü bir çapkının kızı mahvetmesinden değil, / Ali Rıza Bey’in / bu işe dolayısıyla kendisinin vasıta olmasından ileri geliyordu.”

Yaprak Dökümü, s. 18

Yancümlerimizde “Ali Rıza Bey’in teessürü” belirtili isim tamlaması geçtiğinden, esas yargı bildiren temel cümlede bu tamlama eksiltiye uğramıştır. Özellikle yan cümlesi “değil” ile kurulu birleşik cümlelerde tekrara kaçmamak için özne, nesne ve tümleçlerin eksiltiye uğradığını görmekteyiz.

“Zehra, Marabet mektebinden çıktığı zaman on dört yaşındaydı. / Zehra’nın / Elinden tutacak kimsesi yoktu.”

Acımak, s. 41

Cümlenin derin yapısında “Zehra’nın elinden tutacak kimsesi yoktu.” olarak tahmin ettiğimiz cümlemizde, tamlayan durumundaki “Zehra’nın” sözcüğünün yazar tarafından cümleden çıkarıldığını görmekteyiz. Özellikle bir önceki cümlede özne durumunda olan sözcüğün, daha sonraki cümlelerdeki belirtili isim tamlamalarında tamlayan durumunda olduğu durumlarda, bu sözcüğün cümleden çıkarıldığını görmekteyiz. Aynı kişiden bahsedildiği için metinden çıkarılması hiçbir anlam kaybına yol açmamaktadır.

“Arkadaşların, nezaketimi, uysallığımı ne gözle gördüklerini anladıktan sonra / **arkadaşlarımın** / laubaliliklerine tahammül edememeye başladı.”

Acımak, s. 70

Cümlenin derin yapısında “arkadaşlarımın laubaliliklerine” belirtili isim tamlaması olan bu tamlamada tamlayan durumunda olan “arkadaşlarımın” sözcüğü düşmüştür. Bir önceki cümlede “arkadaşlar” sözcüğü bulunduğundan, yazar anlatımda tekrara düşmemek için bu sözcüğü cümleden çıkarmıştır.

c) Birleşik İsim Tamlamalarında Eksilti

Demir, tamlayan ve tamlananı ya da hem tamlayanı, hem de tamlananı kendi içinde birer ad tamlaması olan tamlamalar zincirleme ad tamlaması demektedir.⁴³

İkiden fazla isimle kurulan tamlamalara *birleşik isim tamlaması* denir: *arabanın kapısının lastiği, ağacın dalının yaprağı, evin kapısının anahtarı* vb. Bu tipteki tamlamalarda ilgi ekinin ikiden fazla kullanılması anlatım bozukluğuna yol açar: *okulun bahçesinin kapısının rengi* vb.

Birleşik isim tamlamaları üç biçimde oluşmaktadır.

a) Tamlayan (isim tamlaması)+ Tamlanan (Okul arkadaşımın dükkânı)

b) Tamlayan+ Tamlanan (isim tamlaması (Evin bahçe duvarı)

c) Tamlayan da tamlanan da isim tamlaması olur. (Osmanlı Devletinin yükselme dönemi)

Çalışmamızda çok az da olsa birleşik isim tamlamasında tamlayanın düştüğünü gördük. Bunda yazarın amacının sözcük tasarrufu yapmak ve anlatımda tekrara düşmemek için yaptığını düşünüyoruz.

⁴³ DEMİR , s. 284)

“Müjgân yorularak büyük bir kaya parçasının üstüne oturdu; ben de / Müjgân’ın ayaklarının dibine çöktüm.”

Çalığışu, s.67

Bu cümlede birleşik isim tamlamasında tamlayan durumunda bulunan “Müjgân’ın” kelimesi cümleden çıkarılmıştır. Biz buradaki eksiltiyi bir önceki cümledeki Müjgân öznesinden tahmin ederek eksiltiyi tamamlayabilmekteyiz.

“Dershanenin bahçe tarafındaki duvarın dibinde –ahir zamanından kalma- bir hayvan yemliği vardı ki, kaldırmaya lüzum görmemişler, / **hayvan yemliğinin** / üstüne bir tahta kapak çakarak bir nevi dolap haline getirmişlerdi.”

Çalığışu, s.180

Temel cümlede birleşik isim tamlaması görevinde bulunan “hayvan yemliğinin üstü” sözcük öbeğini, biz kendisinden önceki yan cümlelerde geçtiğinden, onlara yaptığımız göndermelerle tahmin edebiliyoruz.

““Hukuk-i Millet” te çalışan muharrirlerden bir kısmı açıkta kalmış, bir kısmı başka gazeteler dağılmıştı. Sezai Efendi isminde ihtiyar bir mütercim, “Telgraf” gazetesinde bana bir yer buldu.”

“Telgraf” / **gazetesinin** / sahibi Ali Rûsûhi Bey, sağlam ayakkabı değildi.”

Damga, s. 101

“Telgraf” derken aslında “Telgraf gazetesi” denilmek istenmektedir. Biz bir önceki cümleden hareketle buradaki eksiltiyi tamamlayabilmekteyiz. “Telgraf gazetesinin sahibi” birleşik isim tamlamasıdır. Ancak bu tamlamada “gazetesinin” sözcüğü, sözcük tekrarına yol açmamak için cümleden atılmış olmasına rağmen, biz derin yapıda bunu var saymaktayız.

“Şirket, ona devletten alacağını fazlasını değil, / **devletten alacağını** / eksikliğini de verse öpüp başına koyacaktı.”

Yaprak Dökümü, s. 15

Cümlenin derin yapısında “devletten alacağının eksigi” olarak gördüğümüz birleşik isim tamlamasında, yüzey yapıda “devletten alacağının” sözcük öbeğinin eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Yan cümlede aynı sözcük öbeği ile bir tamlama kurulduğundan, yazar tarafından sözcük tekrarına düşülmek istenmemesi sebebiyle “devletten alacağının” sözcük öbeği cümleden atılmıştır.

2. Sıfat Tamlamalarında Eksilti

Varlığının belirmesi, bir ada bağlı olan ve onunla aracısız-eksiz- ilişki kuran biçimbirimlere sıfat denir.⁴⁴ Sıfatların asıl görevi adları tamlamaktır. Sıfat hiçbir ek almadan nitelediği veya belirttiği adın önüne gelir ve onunla bir takım kurar. Buna sıfat takımı (sıfat tamlaması) denir. Sıfat takımları ek almadıkları için takısız ad tamlamalarına benzerler. Sıfat tamlamalarında: a) Bir sıfat, bir adı tamlar b) Bir sıfat birden çok adı tamlar c) Birden çok sıfat bir adı tamlar d) Birden çok sıfat, birden çok adı tamlar e) Niteleme ve belirtme sıfatları birlikte bir adı (adları) tamlayabilir f) Sıfat takımlarında vurgu her zaman sıfatın veya sıfatların üzerindedir.⁴⁵

Koç, sıfatların asıl görevinin adları tümlene olduğunu söyleyerek, adları ya da adları tamlamasıyla ortaya çıkan söz öbeğine sıfat takımı demektedir. Sıfat takımlarının belirtme görevinden de bahsederek, asıl sayılarla, üleştirme sayılarıyla kurulmuş olan sıfat takımları ile, niteleme ve işaret sıfatlarıyla kurulmuş tamlamaların da belirtme sıfatı olarak kullanıldığını belirtir: Bu çeşit insanlar..., sekiz düzine kalem.⁴⁶

Hengirmen, sıfatların, adları nitelemesi ya da belirtmesiyle oluşan tamlamalara sıfat tamlaması demektedir. Ayrıca sıfat tamlamalarında sıfatlar tamlayan, adlar da tamlanan durumda olduğu ifade eder.⁴⁷

Bir ismin kendisini niteleyen veya belirten bir sıfatla oluşturduğu tamlamaya *sıfat tamlaması* denir. Bu tamlamada sıfat, tamlayan; isim ise tamlanan durumundadır.

⁴⁴ Oya ADALI, Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1979, s. 36

⁴⁵ DEMİR, s. 308-309

⁴⁶ KOÇ, s. 211-213

⁴⁷ HENGİRMEN, s.141

Sıfat olarak kullanılan kelime çekim eki almaz: *küçük ev, tozlu yol, beş adım, bir adam, çalar saat, tanıdık kişi...* gibi.

İsme birden çok sıfat bağlanabilir: “*Akıllı, terbiyeli, dürüst bir çocuktur Ali.*”

“*Altın kat gümüş kolye, plâstik eldiven, pamuk mendil*” gibi tamlamalar takısız isim tamlaması değil, sıfat tamlamasıdır. Çünkü tamlayan durumunda olan sıfatlar kendilerinden sonra gelen isimlerle ilgili bir özellik, nitelik bildirmektedir.

Çalışmamızda oldukça fazla sayıda sıfat tamlamasında eksiltiye rastladık. Yazarın sözcük tasarrufu yapmak, kısa ve yalın bir anlatım sağlamak amacıyla, sıfat tamlamalarında eksiltiye gittiğini tahmin etmekteyiz.

“*O yaştaki kızların fazla saf / edâlarıyla /, savruk edâlarıyla hiçbir şeyin farkında değil gibi görüldüğü halde en küçük hareketlerini, /en küçük / sözlerini, / en küçük / bakışlarını kaçırmıyor, hayalindeki aşk romanını günden güne işleyip güzelleştiriyordu.*”

Dudaktan Kalbe, s.51

Burada yazar, tamlanan durumundaki “edalarıyla” sözcüğü ile tamlayan durumundaki “en küçük” sözcük öbeğini cümleden attığı halde, anlam bütünlüğü bozulmamıştır. Biz bu eksik birimi, dilin temel yapı kurallarından tamamlayabiliyoruz.

“*Küçük kız, bir şey belli etmemeğe çalışarak yürürken eli, ayağı titriyor, bu dudaklar kendi yüzüne dokunmuş gibi, heyecanlı isyanlar ve / heyecanlı / ürpermelerle için için sarsılıyordu.*”

Dudaktan Kalbe, s.52

Bu cümlede “heyecanlı isyanlar” sıfat tamlaması durumundadır. Bu sıfat tamlamasında “heyecanlı” sözcüğü, isyanlar ismini nitelediği için sıfattır. Yazar sözcük tasarrufu yapmak, anlatımda kısalığı ve sadeliği sağlamak amacıyla, heyecanlı isyanlardan sonra gelen “ürpermelerle” sözcüğünü de aynı sığata bağlayarak bir çeşit eksilti yapmıştır. Biz dilbilgisinin temel yapı kurallarından bunu tahmin etmekte ve eksik olan birimi yerine koymaktayız.

*“Kenan’la Nimet’in esmer güzel yüzlü / **bir oğlu** /, mavi gözlü/ **bir oğlu** /, parlak beyaz dişli bir oğlu, kendisinin Nimet Hanm’a benzeyen bir kızı oluyor, bunlar büyüdükları zaman birbirlerini seviyorlardı.”*

Dudaktan Kalbe, s.54

Bu cümlede “oğlu” tamlanan durumundadır. Sıfat tamlamaları arasında bir sözcüğü girebilmektedir. Burada esas tamlama “*parlak beyaz dişli bir oğludur.*” “Parlak beyaz diş” de kendi başına bir tamlamadır. Sıfat tamlamalarında tamlayan sıfat tamlamasından oluşabilmektedir. Esmer güzel yüz, mavi göz de kendi içlerinde bir sıfat tamlamasıdır. Ancak cümle içerisinde tamlayan görevindedirler. Kenan’ın oğlunu nitelik yönünden tamlamaktadırlar. Ancak bu tamlayan durumundaki sıfat tamlamalarıyla birlikte, tamlanan olan “oğlu” verilmemiştir. Biz bunu cümlenin derin yapısında bulmaktayız. Yazar tekrara düşmemek, okuyucuyu sıkmamak ve sözcük tasarrufa sağlamak gibi nedenlerle sıfat tamlamasındaki tamlanan görevinde olan “oğlu” sözcüğünü kullanmamıştır. Biz dilbilgisinin temel yapı kurallarından bunu çıkartmakta ve eksikliği rahatlıkla giderebilmekteyiz.

*“Bağın «kuzgun» isminde ihtiyar bir köpeği vardı. Gündüzleri «Kerem» ile beraber çocukların halim / **bir arkadaşı** /, cefakeş bir arkadaşı olan «Kuzgun», geceleri korkunç bir bekçi kesilir, bağın arkasındaki ince yoldan insan geçirmezdi.”*

Dudaktan Kalbe, s. 57

“Kerem ile beraber çocukların halim, cefakeş bir arkadaşı olan «Kuzgun» “ hep birlikte belirtili isim tamlamasıdır. “Kerem ile beraber çocukların” tamlayan “halim, cefakeş bir arkadaşı olan «Kuzgun»” tamlanan durumundadır. Bu belirtili isim tamlamasının tamlayanı, sıfat tamlamasından oluşmaktadır. Cümlenin yüzey yapısında olmamasına rağmen derin yapıda biz, “halim bir arkadaşı olan Kuzgun “olarak sıfat tamlamasını tahmin etmekteyiz. Yazar tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu yapmak ve en az sözcükle anlatım gibi nedenlerden dolayı buradaki sıfat tamlamasındaki tamlananı cümleden düşürmüştür.

*“Bu uzun bıyıklı kocaman adamın oyun icat etmekteki maharetini ben, başka kimsede görmedim. Asıl güzeli, bunların çoğunun kazalı / **şeyler** / heyecanlı şeyler*

olmasıydı.”

Çalığışu, s.12

Bu cümlede “kazalı ve heyecanlı” sözcükleri sıfat tamlamasında tamlayan durumundadır. Yazar anlatımda tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu yapmak amacıyla tamlanan durumundaki şeyler sözcüğünü ortak olarak kullanmıştır. Buradaki eksilti cümlelerin derin yapısında “kazalı şeyler” olarak tamamlanabilir niteliktedir.

Yolun bir yanında yıkık duvarlar, çitlerle çevrilmiş bahçeler, öte yanında o büyük ümitsizliğe benzeyen yelkensisiz / **deniz** / ve dumansız deniz var.

Çalığışu, s.71

“Deniz” sözcüğü cümlede tamlanan durumundadır. Yazar “yelkensisiz deniz, dumansız deniz” demektense deniz tamlananı iki kere kullanmamış, bu birimi cümleden düşürerek eksiltiyi başvurmuştur.

“- İyi ama dedim. Ortada şikâyet edilecek bir şey yok. Her gün yeni yerler, / yeni / insanlar tanyorsun.”

Çalığışu, s.76

“Yeni yerler” sıfat tamlamasıdır. Bu tamlamada tamlayan durumundaki “yeni” sözcüğü hem “yerlerin” hem de “insanların” sözcüklerinin sıfatıdır. Ortak tamlayan olduğundan tek olarak kullanılmıştır. Biz buradaki eksiltiyi cümlelerin derin yapısından tahmin edebilmekteyiz.

“O gece kendimi bir aralık, sarışın bir kadının kucağında görür gibi oluyorum. Belki / bu sarışın kadın / annemdi.”

Damga, s.5

Sıfat tamlaması olan “bu sarışın kadın” sözcük öbeğini biz bir önceki cümleden hareketle tahmin etmekteyiz.

“Cevap vermedim; sade, artık bir şey işitmiyor, / bir şey / görmüyormuşum gibi gözlerimi kapadım.”

Damga, s. 15

Belgisiz sıfatla kurulmuş sıfat tamlaması olan “bir şey” sözcük öbeğini biz derin yapıda varlığını hissetmekteyiz.

“- *Be Vâsıf Efendi.. Hıdrellese hep beraber çıkacağız... Şimdi ettik üç arkadaş... Buluruz bir tane / arkadaş / daha... “*

Sıfat tamlamasında, tamlanan durumundaki “arkadaş” sözcüğünün varlığını, biz kendisinden önceki cümleden hareketle tahmin etmekteyiz.

*“İhtiyar memur, g gün akşama kadar çalışmadı; oturduğu yerde Muzaffer’e söyleyeceği şeyleri hazırladı. Aklına öyle şeyler geliyordu ki, / **aklına gelen şeylerin** / tesirlerine kendi de dayanamayıp ağlıyor, mendilin ucuyla ikide bir gözlerini siliyordu.”*

Yaprak Dökümü, s. 20

Derin yapıda ,”Aklına öyle şeyler geliyordu ki, /**aklına gelen şeylerin** tesirlerine kendi de dayanamayıp ağlıyor, mendilin ucuyla ikide bir gözlerini siliyordu. “ olarak tamamladığımız cümlede “aklına gelen şeylerin tesirleri” belirtili isim tamlamasıdır. Bu tamlamanın tamlayanı da “aklına gelen şeyler” olan sıfat tamlamasıdır. Yazar sözcük tekrarına düşmemek ve sözcük tasarrufu sağlamak amacıyla bu birimi cümleden çıkarmışsa biz bunu tahmin edebilmekteyiz.

“- Kuzum Şevket, dedi, benimle açık konuş. Bu sözlerin doğru mu?

Genç adam hafifçe gülümseyerek başını salladı:

- Maalesef / bu sözlerim / doğru baba, dedi.”

Yaprak Dökümü, s. 103

Derin yapıda kendini gösteren “ bu sözler” sıfat tamlamasını, yazar bir önceki soru cümlesinde kullandığından, anlatımda tekrara düşmemek için cümleden çıkarmıştır. Biz eksikliği cümlenin diğer birimlerinden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

“- *Siz çok zehirli / **bir insan** / ve zalim bir insan olmuştunuz, diye güliyordu.*”

Acımak, s.16

“zalim bir insan” sıfat tamlamasında tamlanan durumundaki “bir insan”, “zehirli” tamlayanından sonra söylenmemiştir. Özellikle tamlananın özelliklerinin söylenildiği sıfat tamlamalarında, tamlayanın ortak kullanıldığını görmekteyiz.

“*Torununu bu sefil, / **baba** / sarhoş babanın yanında bırakmaya gönüü razı olmamış.*”

Acımak, s. 33

Tamlayan durumundaki “sefil” sözcüğü, “sarhoş baba” sıfat tamlamasının tamlanan durumundaki “babanın yanında” sözcüğüne bağlanmıştır. Bu sayede yazar tarafından tamlanan iki kez tekrar edilmeyerek sözcük tasarrufu yapılmıştır.

3. Eksik İyelik Gurubunda Eksilti

Zamirler, Türkiye Türkçesinde çok kullanılan sözcüklerdir. Öyle ki, bir anlatımda bir şeyin ya da kişinin adı belirtilmiyorsa onun yerine çoğunlukla onu karşılayacak bir kişi zamiri kullanılıyor demektir. Zamirler bu bakımdan sözcük türleri içinde adlardan sonra en çok özne görevi yapan sözcüklerdir. Çoğu kez cümlede zamir, özne olarak kullanılırken, yüklemdeki kişi kavramıyla pekiştirilir. Kimi zaman da cümledeki özne söylenmeden yüklemdeki kişi kavramı özneyi belirtir. Örneğin “dersimi yaptım” cümlesinde özne, ben kişi zamiridir. Bundan başka “okulum” gibi bir anlatımda benim okulum gibi bir tamlama söz konusudur. Türkçenin eskiden beri görülen bir özelliği olarak kişi zamirlerinin görevinin yüklem sonundaki ekle yerine getirildiği görülür.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi buradaki tamlanan ekinden “benim” kişi zamiri ve “benim okulum” gibi bir eksik iyelik grubu varlığı ortaya çıkmaktadır. İşaret zamirleri, belgisiz ve soru zamirleri de tamlamada tamlayan olurlar ve tamlama

için gerekli olan tamlayan durumuna girerler: bunun evi, şunun evi, köyün evlerinin hepsi, kimsenin yüzü, kimin parası, gibi.⁴⁸

Dönüşlü zamir olan “kendi” sözcüğü de kişi zamirleri gibidir. Çoğu kez kişi zamirlerinin yerine kullanılır. “Kendi” zamirinin öteki kişi zamirleriyle aynı özellikleri taşıdığı görülür. Anlamca kişi zamirlerinde farklı değildir. Ad durum eklerini alarak çekime girerler: kendimi, kendime, kendimde, kendimden, kendimizi, kendimize, kendimizde, kendimizden

“Kendi” sözcüğü tamlayan durumuna girerek tamlayan olur: kendimin işi, kendisinin işi gibi. Bununla birlikte dilimizde kendi işin, kendi işi gibi kullanılışlar yeğlenmektedir.

Kendi zamiri kimi deyimlerde sık sık kullanılır: kendine gelmek, kendini kaybetme, kendine yedirememek, kendini bilmek gibi.

Çalışmamızda, gerek kendi zamiri olsun gerekse diğer kişi zamirlerinden olsun bu sözcüklerin, kurmuş oldukları gruplarda, tamlayan pozisyonunda olmalarında rağmen, tamlanan olan isimde kişi zamir ekleri bulunduğundan, sözcük tasarrufu sağlamak, kısa ve tok bir anlatım sağlamak amacıyla kullanılmadıklarını gördük.

“Ev sahibi, yemek odasının terasa açılan kapısından /kendi / misafirine seslendi:

- Paşa, sen bu güzel mehtaba karşı bir hab-ı naza dalacak gibi görünüyorsun... Hele bir dakika buraya zahmet et...

Yayvan bir koltuğun içinde yemek ağırlığı ve yol yorgunluğu ile uyuşup kalan Vefik Paşa, üşene üşene gözlerini açtı, yorgun bir rica ile:

- Artık merhamet dedi, zannederim, bana bir yemek dah yedirecek değilsin...

Münir Bey, yavaş yavaş ona doğru yürüyerek cevap verdi:

- Bu seferki başka cinsten bir ziyafet... Yeni gençlerin tabiri üzere «özler için bir bedii ziyafet...»

⁴⁸ Neşe ATABAY, İbrahim KUTLUK, Sevgi ÖZEL, Sözcük Türleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 121-131

- *Ona bile / benim / tahammülüm kalmadı...*

Dudaktan Kalbe, s.5

“misafirine” kelimesindeki “-n-“ iyelik zamirinden biz, misafirin, Münir Bey’e ait olduğunu anlıyoruz. Göndermesi Münir Bey’dir. Dolayısıyla kişi zamiri olan kendi zamirinin kullanılmasıyla buradaki eksiklik çok rahat giderilebilir. Tabii ki, kendi kişi zamiri cümlelerin derin yapısında bulunmaktadır. Kendi misafirine derken de derin yapıda zamirle kurulmuş bir eksik iyelik grubu oluşturmaktadır. Burada da tamlayan durumunda olan kendi zamirinin eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Göndermesi de Münir Bey’e olduğundan, burada bir eksilti söz konusudur diyebiliriz

“tahammülüm” kelimesindeki “-m-“ iyelik zamirinden tahammülü kalmayan kişinin Vefik Paşa olduğunu anlamaktayız. Bu romanda konuşan Vefik Paşa olduğundan, anlatım birinci tekil kişi ağzından verilmektedir. Dolayısıyla tamlayan durumundaki “benim” zamiri burada eksiltiye uğramıştır. Biz bunu, daha önceki cümlelerden tahmin edebilmekteyiz.

“Çoban, bak / **senin** / koyunlarından birkaçı Şehit mezarlığına doğru gidiyor.”

Dudaktan Kalbe, s.49

Bu cümlede koyunlarından sözcüğündeki kişi ekinden koyunların çobana ait olduğunu anlamaktayız. Burada yazar “senin koyunlarından” demek yerine sözcük tasarrufu yapmak, tekrara düşmemek için “senin” zamirini kullanmak istememiştir. Yüzey yapıda olmamasına rağmen biz çobana yapılan gönderme ile bunu tahmin ediyor ve burada seslenen kişinin ikinci tekil kişi olduğunu ve ikinci tekil kişinin yerine geçen kişi zamirinin de ‘sen’ olduğunu bildiğimizden eksik olan birimi yerine rahatlıkla koyabiliyoruz.

“Nimet Hanım, endişeyle sordu:

- *Bir şey mi oldun, Lâmia?...*

Kıvalı Yapıncak gülümsedi:

- *Hayır, ehemmiyetli bir şey değil, dedi, / benim / eteğime çalı takıldı, düştüm...*”

Dudaktan Kalbe, s. 50

“Eteğime” derken biz eteğin Lâmia’ya ait olduğunu bir önceki cümleye yaptığımız göndermeyle anlamaktayız. Burada anlatım birinci tekil kişi ağzından yapılmıştır. Yani Lâmia kendi ağzından durumu anlatmakta olduğundan, özne birinci tekil kişi olmuştur. Yazar anlatımda kısalığı sağlamak ve tekrara düşmemek için, tamlayan durumunda olan benim sözcüğünü kullanmak istememiştir.

“Hiç unutmam,; / benim / yaramazlığımdan, / benim / gevezeliğimden bıkan öğretmenler, o sınıfta beni / benim / arkadaşlarımdan ayırmışlar, bir köşede tek kişilik bir küçük sıraya oturtmuşlardı.

Çalığışu, s.7

Bu cümlede “yaramazlığımdan, gevezeliğimden, arkadaşlarımdan” derken; aslında tamlayan durumundaki “benim” zamirini yüzey yapıda görmesek bile, derin yapıda var saymaktayız. Buradaki eksilti tamamlanabilir niteliktedir. Çalığışu romanı tamamında anlatım birinci kişi ağzından yapılmaktadır. “Benim” zamiri de roman kahramanı Feride’nin yerini geçici olarak tutmaktadır. Bu zamirin göndermesi de Feride’yedir. Biz bunu daha sonraki cümlelerden anlamaktayız.

“Çünkü, onun bir sevdiği vardı. Evin küçük beyi, o vakit Harbiye Mektebi’ne giden, bıyıkları henüz terlemiş bir genç. Gerçi bir ümidi yoktu, ne de olsa bir evlatlık parçası olduğunu biliyordu. Fakat, hafta başlarında onun yüzünü görmeyi, / onun / sesini işitmeyi şimdilik kâr sayıyordu.”

Çalığışu, s.229.

“Onun sesi” sözcük öbeği bir eksik iyelik grubudur.. Son cümlelerin derin yapısında tamlayan durumundaki onun sözcüğünü biz var kabul etmekteyiz.

“Mektebe gidip gelirken kaç kişi peşime takıldı, kaç kişi artık iki kat örtmeye başladığım peçemin altında yüzümü seçebilmek için / benim / yolumu kesti, kaç saygısızın, biraz sesini alçaltmaya bile lüzum görmeden:”

Çalığışu, s. 277

Eksik iyelik gruplarında tamlayan durumunda olan zamirin bazen düştüğünü görmekteyiz. Burada da tamlayan durumundaki “benim” sözcüğü düşmesine rağmen biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Arkadaşım:

- *Neredesin, İffet, diyordu, bir haftadır seni arıyorum. Dolaşmadığım yer kalmadı. Cihangir'deki pansiyonuna gittim. Çıktığını söylediler. Kardeşine müracaat ettim. / **senin** / Adresini bilmiyor.”*

Damga, s. 109

“Adresin” sözcüğünde bulunan iyelik ekinden biz, ikinci tekil kişi yani “senin” zamirini tahmin etmekteyiz. Bu grupta, tamlayan durumunda olan “senin” zamirinin göndermesi de cümleyi CBB düzeyinde incelediğimizde “İffet”edir.

“- *Sen misin baba? / **benim** / Ödümü kopardın!*”

Yaprak Dökümü, s. 121

Cümlelerin derin yapısından “benim ödüm” eksik iyelik grubunda, tamlayan durumunda olan “benim” zamiri, “ödüm” sözcüğünde bulunan birinci tekil kişi iyelik ekinden dolayı cümlede eksiltiye uğratılmıştır. Yazar böylece sözcük tasarrufu yapmıştır diyebiliriz.

“- *Komşumuz Mesadet Hanım / **bizim** / sefaletimize acıdı. Sana bir iş bulması için / **kendi** / kardeşine yalvarmış.”*

Acımak, s. 127

Cümlelerin derin yapısında “bizim sefaletimiz” zamir tamlamasında, tamlanan durumundaki “sefaletimize “ sözcüğünde birinci çoğul şahıs iyelik eki bulunduğundan yazar “bizim” sözcüğünü cümleden çıkarmıştır. Aynı şekilde “ kendi” kişi zamiri de öznenin birinci tekil kişi olduğu cümlelerde eksiltiye uğramaktadır. Bu durum cümlelerin anlamını bozmadığından yazarın burada sözcük tasarrufu yaptığını söyleyebiliriz.

D) PARAGRAFTA EKSİLTİ

Paragraf, bir düşünceyi tam olarak anlatabilmek için bir araya getirilen cümleler topluluğudur. Paragraftaki bütün cümleler aynı konuyu işler, aynı düşünceyi açıklar ve destekler. Türkçemizde her paragrafın tek bir konu üzerinde durduğu ve bir ana düşünce etrafında döndüğünü düşündüğümüzde, çalışmamızda sınırlı sayıda da olsa, paragraftaki cümleler arasında özne nesne gibi cümle öğelerinin de ortak olduğunu gördük.

Aynı öznenin yapmış olduğu işleri anlatan cümlelerde, bu öznelerin daha sonraki cümlelerde nesne durumuna düştüğü paragraflarda özne ve nesne eksiltilerine rastlamaktayız.

Hal böyle olunca da, bu konuyu “Paragrafta Eksilti” konu başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

*“Akşama doğru Vehbi’nin bu şüphesi büyüklere geçmeye başladı: “Çocuk, bu fırtınada başka köye gitmiş olamaz. / **Çocuk** / Ya bir yerde soğuktan donup öldü, ya / **çocuğu** / canavar parçaladı!” diyenler oluyordu.”*

Çalığışu, s.203

Birkaç cümleden oluşan bu paragrafta aynı konu işlendiğinden, cümleler arasında anlam ilişkisi bulunmaktadır. Bağımsız bir cümle olan “ Ya bir yerde soğuktan donup öldü, ya canavar parçaladı!” cümlesinde; özne görevinde olan “çocuk” sözcüğü ile geçişli fiil olan “parçaladı” yüklemine derin yapıda nesnesi olan “çocuğu” sözcüğünü, bir önceki cümleye yaptığımız göndermelerle tahmin edebilmekteyiz. Görüldüğü gibi cümlelerin kendi bünyesinde bulunmayan özne ve nesne, paragraftaki diğer cümlelere yaptığımız göndermeyle tamamlanabilmektedir. Metni cümleden büyük birim düzeyinde incelediğimizde de çocuğu sözcüğünün göndermesi de Munise’yedir.

*“Sınıfta “Sidikli Tahir” isminde bir çocuk vardı ki, sıra dayağından yalnız o muaf idi. Tahir, cılız, çarpık, hasta bir şeydi. / **Tahir** / Dayak yerken kendini zapt edemez, korkudan üstünü, başını kirletirdi.”*

Damga, s.12

Bu paragrafın son cümlesinde özne bulunmamakla birlikte, biz paragraftaki konu bütünlüğünden, öznenin bir önceki cümlede adı geçen “Tahir” olduğunu rahatlıkla bulabilmekteyiz.

“Küçük Ömer’le arkadaşlığımız burada bitti. Birkaç defa, ayağında büyük annesinin eski terlikleri, arkasında annesinin işlemeli hırkasıyla konağın etrafında dolaştığını, pencerelere baktığın gördüm. Sonra, /Küçük Ömer / bilmem ne oldu? / Küçük Ömer / Bir daha görünmedi.”

Damga, s. 15

Bu paragraftaki son iki cümlede, cümlenin temel yapısından öznenin kim olduğunu çıkarmasak da, öznenin “Küçük Ömer” olduğunu, paragraftaki diğer cümlelerden anlamaktayız.

“Leman, belki temiz bir kızdı; fakat çok hafif ve cahildi. / Leman / Kendini idare etmesini bilmiyor, / Leman / şirketteki memurlara münasebetsiz şakalar ediyordu.”

Yaprak Dökümü, s. 17

Burada özne görevinde olan “Leman” sözcüğünün eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Paragrafların tamamında yüklemelerin anlattığı işi, hareketi aynı öznenin gerçekleştirdiği durumlarda, biz öznenin sözcük tekrarına düşmek ve sıkıcı bir anlatım yapmamak için yazar tarafından eksiltiye uğratıldığını görmekteyiz.

“Hakikat şu idi:

“Müdür Muzaffer Bey, / Leman / baştan çıkarmış... Leman on gün evvel: “Adada bir arkadaşımın düğününe davetliyim, üç dört gün gelmeyeceğim, “diye annesinden izin almış... / Leman / Bir hastaneye de çocuk düşürmüş! Dün bir deri bir kemik halinde / Leman’ı /eve getirip bırakmışlar...”

Yaprak Dökümü, s. 18

Aynı öznenin yapmış olduğu işleri anlatan cümlelerle, bu öznelere nesne durumun düştüğü cümlelerle kurulu paragraflarda özne ve nesne eksiltilerine

rastlamaktayız. Bu paragrafımızda özne durumundaki “Leman” ile aynı öznenin nesne durumunda olduğu “Leman’i” sözcüğünü biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Necla ile Leyla arasında, kardeşlikten daha fazla bir şey vardı. Yaş farkları azdı. Yüzleri, ahlâkları birbirine benzerdi. / Necla ile Leyla / Bir yatakta yatmışlar, beraber büyümüşler, beraber gülüp eğlenmişlerdi.”

Yaprak Dökümü, s. 113

Bu paragraftaki cümlelerde aynı öznenin yaptığı eylemlerden bahsedildiğinden, cümlelerde sözcük tekrarına düşmemek için, cümlelerde özne olan sözcük eksiltilmiştir.

E) EKSİK TEKRAR

Üstünova, Adalı’nın tekrardan kaçınmak, yeni bilgileri daha etkili bir biçimde sunmak için iki yoldan yararlanıldığını belirterek, bunlardan birinin gösterim, diğerinin ise eksilti olduğunu söyleyerek, Adalı’nın gösterim diye adlandırdığı yolu da, eksiltiyi de tekrar olarak kabul etmiş, gösterime eksik tekrar; eksiltiyi ise sıfır tekrar demiştir.

Kişi zamirleri (ben, sen, o, vb.) işaret anlamlı zamirler, sıfatla, zarflar (bu, şu, o, burada, oralardan, şimdi vb.) iletişiminde zaman tasarrufu, anlatımda duruluk, yalınlık, açıklık, sağlamak amacıyla kullanılır. Bu tür sözcüklerin işaret ettikleri birimleri daha önce geçen cümlelerden hareketle çıkarırız. Başka bir deyişle bu tür sözcükler işaret ettikleri birimlerin yerini tuttukları için bir çeşit tekrardır.⁴⁹

Çalışmamızda biz bu tür eksik tekrarlara oldukça fazla sayıda rastladık. Önceki cümlelerde geçen eksik bilgilerin cümlelere girmesine yol açan, adeta onları tekrarlayan, kısaltma yapan bu birimleri eksik tekrar başlığı altında vermekte fayda bulduk.

“Bir ikindi vaktiydi. Çocuk, büyük, bütün ev halkı sıcaktan bağın bir köşesindeki çitlembiklerin altına kaçmıştı. Burası Kırkçamlar yolu üstünde adeta bir küçük koruydu. Yazın her yer yandıği vakit orası serin ve yeşil kalırdı.”

Dudaktan Kalbe, s.43

⁴⁹ ÜSTÜNOVA, s. 112

“Burası” sözcüğünün göndermesi Kırkçamlar yolu üstündeki küçük koruyadır. Yazar, iletişimde zaman tasarrufu sağlamak, ve tekrardan kaçınmak için, uzun bir sözcük öbeği olan Kırkçamlar yolu üstündeki küçük kuru söylenmeyerek, işaret yolu ile onun yerine geçmiştir.

“Orası” sözcüğünün göndermesi de yine “Kırkçamlar yolu üstündeki küçük kuru”yadır. Tekrardan kaçınmak, sözcük tasarrufu sağlamak amacıyla “ora” sözcüğü Kırkçamlar yolu üstündeki küçük korunun yerine kullanılmıştır. Burası ve orası sözcükleri Kırkçamlar yolu üstündeki küçük koruyu kısaltma yoluyla tekrarladıkları için Üstünova’nın da belirttiği gibi bir çeşit eksik tekrardır.

“Başka kadınlar da söze karışıyorlar, hep birden Lâmia’yı utandırıp eğleniyorlardı. Kenan, onlardan uzak duruyor, hafif bir gülümsemeye Lamiâ’ya bakıyordu.”

Dudaktan Kalbe, s.45

“Onlardan” bu üçüncü çoğul şahıs zamirinin göndermesi başka kadınlardır. Kadınların yerini geçici olarak tutmaktadır. Bu sözcük kısaltma yoluyla cümle içerisinde bir önceki cümlede geçen başka kadınların yerini alarak, onları tekrar cümleye sokmak kaydıyla bir çeşit tekrar yapmaktadır.

“- Ortalık serinledi; artık gitmiyor muyuz? Dedi.

Akşam üstleri bu saatlerde aradaki yoldan Kırkçamlar’a çıkmayı, ortalık kararınca kadar orada vakit geçirmeyi âdet etmişlerdi.”

Dudaktan Kalbe, s.47

“Orada” Göndermesi Kırkçamlar’adır. Orada derken biz Kırkçamlar’ı tahmin etmekteyiz.

“Kenan, Nimet’in Kınalı Yapıncağı’na âdeta düşman oluştı. O, bu çocuğu hiç yanından ayırmıyor, her gittikleri yere götürüyordu.”

Dudaktan Kalbe, s.48

“O” Üçüncü tekil kişi zamiri olan o sözcüğünün gönderimi Nimet Hanım’adır.

“Kalem sapını kebab şişi gibi dişlerimin arasında çevirmeye gelince, onun hikmetin doğrusu kendim de pek anlamadım.”

Çalığışu, s.9

“Onun” göndermesi kalem sapını kebab şişi gibi dişlerimin arasında çevirmeye eyleminidir.

“Vazifem sınıfta okunduğu zaman, bütün arkadaşlarım bana dönerek kahkahayla gülmüşler ve zavallı sör Aleksî onları yatıştırıp teksin etmek için hayli sıkıntı çekmişti.”

Çalığışu, s.10

“Onları” Göndermesi bütün arkadaşlarımadır.

“Yaz o kadar şiddetli olmuş ki, şehirde barınmak kabil olmamış; babam, annemle beni bu köye getirmeye mecbur kalmış. Kendisi her sabah atla Musul’a iner, akşamları güneş battıktan sonra dönermiş...”

Çalığışu, s.10

“Kendisi” kişi zamirinin göndermesi babam sözcüğüdür.

“Annemi bana benzetirler.”

Çalığışu, s.14

Bu cümlede özne gizli özne “onlar” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, benzetme eylemi yapan kişiler yüzey yapıdan atılmıştır. Ancak atılan bu birim okuyucu tarafından tamamlanamadığından, burada eksilti değil de bir eksiklik söz konusudur.

“Yalnız, ta uzaklarda, kendi haline bırakılmış bahçenin derinlerinde bir takım kırmızı benekler seçiliyor. Bunlar böğürtlendir ve muhakkak ki Allah onları çalığışları gagalasın diye yaratmıştır.”

Çalığışu, s. 71

“Onları” zamirinin göndermesi “böğürtlenlere”dir. Eksik bir tekrardır.

“- Şimdi tebrikler, el öpmeler uzun sürer. Hepsi kalsın.”

Çalığışu, s. 428

“Hepsi” belgisiz zamirinin göndermesi “tebrikler ve el öpmeler” sözcüklerinedir. Onların yerine geçmiştir. Dolayısıyla eksik bir tekrardır.

“Konağın karşısındaki çınardan başka mazi eseri kalmamıştır. Dalları kesilmiş, kadit bir gövdeden ibaret kalmış bir ihtiyar aşnâ...

Birkaç dakika onun altında durmadan geçmem.”

Damga, s.6,

“Onun” kişi zamirinin göndermesi “çınar ağacı”nadır.

“Mektepte benim gibi üç beş kibar çocuğu daha vardı ki, öteki çocukların arasına karışmaktan çekinirlerdi. Sınıfta bir araya toplanırlar, bahçede beraber gezerler, oynarlardı. Bunlar beni aralarına almak istediler. Fakat razı olmadım.”

Damga, s. 20

“Bunlar” işaret zamiri “mektepteki üç beş kibar çocuğun” yerine kullanılmıştır.

“Midilli’de birçok kitap okumuştum ama, bunlar hiçbir işe yaramayan süs kabilinden şeylerdi.”

Damga, s. 37

“Bunlar” işaret zamirinin göndermesi kitaplaradır. Cümlede kitapların yerini tutmaktadır.

“Vedia Hanım, İzmir’den hasta gelmişti. Handan’ın söylediğine göre, babasının ölümü onu çok sarsmıştı.”

Damga, s.40

“Onu” sözcüğünün göndermesi Vedia Hanım’adır. Biz onu sözcüğü ile Vedia Hanım’dan bahsedildiğini anlamaktayız.

“Celâl İstanbul’da olsa, beni az çok teselli edecekti. Aç kaldığım zaman, ona el açmak bana pek ağır gelmeyecekti.”

Damga, s.105

“Ona” sözcüğünün göndermesi kendisinden önceki cümlede geçen “Celâl” sözcüğüdür. Yazar aynı sözcüğü kullanıp, sözcük tekrarına düşmemek için “Celâl’e” yerine geçen kişi zamiri “ona” sözcüğünü kullanmıştır.

“Ali Rıza Bey, mektep çocuğu mahcupluğu ile cevap verdi.

- Bilirsiniz ki kimsenin fikrine karışmam, keyfinize ve menfaatinize uygun olan her şeyi yapmakta serbestsiniz. Ancak müsaade ederseniz size başka bir cihetten sitem edeceğim. Kendi köşesinde çalışan, belki de kendi halinden, hayatından memnun olan insanlarda olmayacak birtakım arzular ve isyanlar uyandırmak doğru mu? Vicdanınızdan eminim... Düşünürseniz bana hak vereceksiniz.

İhtiyar memurun fazla konuşmak istemediği anlaşılıyordu; fakat misafir onu bırakmadı.”

Yaprak Dökümü, s. 10

“Onu” sözcüğünün göndermesi, “ihtiyar memur”adır. “ihtiyar memur” sıfat tamlamasının göndermesi de “Ali Rıza Bey”edir. Böylece bir cümlede önceden geçen uzun bir yapının tekrarı önlenmiş olmaktadır.

“Amirlerimin sözünden çıkmayacaktım; onlara isyan ettim.”

Acımak, s. 69

“onlara” üçüncü çoğul şahıs zamirinin göndermesi amirleredir. Yazar sözcük tekrarından kaçınmak için bu sözcüğü kullanmıştır. “onlara” sözcüğü cümlede “amirlerime” sözcüğünün yerine geçmiştir.

F) EKSİK YAPILAR

Tekrardan kaçınmak, yeni bilgileri daha etkili bir biçimde sunmak için eksiltiden yararlanır. Ancak eksiltinin de sıfır tekrardan başka bir şey olmadığı açıktır. Çünkü yüzey yapıdan atılan birim, cümlenin derin yapısında varlığını korumaktadır. Yüzey yapıda bulunmayan, ama örtük bir biçimde derin yapıda yer alan eksik öğelerin yorumu, dilin yapı kuralları doğrultusunda cümle ya da cümleden büyük birim içinde daha önceden sözü edilen yapılar veya konuşma ortamının oluşturan birimlerce sağlanmaktadır. Eksiksiz önermeye ulaşmada kestirebilirlik çok önemlidir.

Kestirilebilir, tamamlanabilir yapılar yani eksilteler sıfır tekrardır. Ancak bunun eksiklikle karıştırılmaması gerekir.⁵⁰

Yüzey yapıdan çıkarılan birimlerin, okuyucu ya da dinleyici tarafından tamamlanamadığı durumlar olabilmektedir. Bu durumda burada eksilti ya da sıfır tekrar değil, bir eksiklik söz konusudur. Okuyucu ya da dinleyici tarafından tahmin edilemeyen, doldurulamayan eksik birimler de kestirilebilirlik de yoktur. Bu tür eksik yapılar herkes tarafından farklı farklı tahmin edilir, tamamlanır.

Çalışmamızda eksiltiyi ele alırken, bunun eksiklikle karıştırılmaması ve konunun daha anlaşılır olması için eksikliğı de ayrı bir konu başlığı altında, kısa da olsa incelemeyi uygun gördük.

“Kadıncağızın ne demek istediğini sonradan anladım. Hatice Hanım, kendisini imtihana çektiğimi zannetmiş. İki yüz elli kuruş aylığı kaybetmekten öyle korkuyordu ki.../ ? /”

Çalıkuşu, s.184

Bu birleşik cümlede gelmesi gereken ve esas yargıyı bildiren cümle burada okuyucunun tahminine bırakılmıştır. Biz burada eksik olan birimi, yani temel cümleyi tam olarak kestirememekteyiz. Bu yüzden burada bir eksiklik söz konusudur.

“Böyle kadınları ben, çok boyalı diye bilirdim. Halbuki yüzünde boyadan eser yoktu. En ziyade içime dokunan şey Munise’ye çok benzemesiydi. Birdenbire bana öyle geldi ki, Munise büyümüş, bu yaşa gelmiş. Sonra, sonra.../ ? /”

Çalıkuşu, s. 227

“Sonra, sonra” sözcüklerinden Feride’nin neler söylemeye çalıştığını tahmin edememekteyiz. Bu yüzden bu cümle eksik bir cümledir.

“O sırada Büyük Efendi, B’ye defterdar olmuş ve aile, yalnız Harbiyeli oğlunu İstanbul’da bırakarak tamamen buraya göç etmiş.

B’de genç mektepliği görmeden geçen dört ay, onu dört senelik bir ayrılık kadar çıldırtmış ve nihayet Küçük bey, yaz tatilini geçirmek için ailesinin yanına

⁵⁰ ÜSTÜNOVA, s. 120-121

gelince..”

Çalığışu, s. 229

Bu cümlede yer ismi olan “B” harfinden söylenmek istenen yerin neresi olduğunu tahmin edememekteyiz.

- *Peki doktor Bey, ne vakit isterseniz işe başlarım.*
- *Hemen şimdi, bak şurasını ne hale koymuşlar? El değil ki, adeta... / ? /*

Çalığışu, s. 341

Biz bu cümlede doktorun eli neye benzettiğini tahmin edememekteyiz. Eksilti tahmin edilemediğinden burada bir eksiklik söz konusudur.

“Bu fesat yangını aylardan beri için için yanıyormuş. İş Maarif Encümeni’nin, kaymakamın kulağına gitmiş, uzun uzadıya tahriratlar yazılmış, tahkikat yapılmış. Vilayet Maarif Müdürlüğü’nce tercüme-i halini tetkik etmişler, birçok karanlık noktalar varmış. Mesela İstanbul’dan B.’ye gelişin, sonra merkez mektebinden istifa ederek, ücra bir köye gelişin, şüpheli bir firara benziyormuş. Birkaç ay sonra meçhul bir yardım olmuş. Maarif hayatında misli görülmemiş bir süratle terakki etmiş, köy muallimliğinden Darülmualimat muallimliğine yükselmişsin. Sonra yine sebepsiz bir istifa. Bu defa, başka bir memlekete gidiyorsun, fakat orada da tutunamıyorsun. Ç. Maarif Encümeni’nden bir cevap gelmiş. Okurken içim, zehir kesildi, Feride. Güya sen orada... / ? / Yok, yok söylemeyeceğim. Terbiyeli, yüksek, ilim irfan adamlarının kaleminden, ağzından çıkan şeyleri, benim o patavasız asker ağzım da söylemeye cesarete edemeyecek. “

Çalığışu, s. 374

“Feride. Güya sen orada...” cümlesinin, kendinden önceki ve sonraki cümlelerine yaptığımız göndermelere rağmen yapılan şeyi tahmin edememekteyiz. Bu yüzden burada eksik tekrar söz konusudur.

“ Dizlerimin üstünde büyük bir resimli kitapla sessiz ve hareketsiz, köşede oturan Vedia Hanım’ın, gözlerinin benden ayırmadığını hissediyordum, Ders bittiği zaman, hemen hemen gayr-i ihtiyari gibi bir sual dudaklarımdan dökülmüştü:

- *Niçin hayret ettiniz hanımefendi? diye sordum.*

- *Hayret değil... Yalnız... / ? /*

Vedia hanım, sözünün arkasını getiremiyor, hafifçe kızarıyordu.”

Damga, s. 43

“Hayret değil... Yalnız...” cümlelerinde biz Vedia Hanım’ın İffet’e ne diyeceğini tahmine edemediğimizden burada eksilti değil de, bir eksiklik söz konusudur

“Hemen hazırlanmalısın kızım, dedi, tren (.....) istasyonuna iki buçukta geliyor.

Acımak, s. 28

Bu cümlemizde istasyonun adını yazar bilinçli olarak vermemiştir. Biz de bu yüzden istasyonun neresi olduğunu tahmin edememekteyiz.

II. CÜMLE DÜZEYİNDE EKSİLTİLİ KULLANIMLAR

A) ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER

Cümle; düşünce, duygu, istek ve yargıları eksiksiz anlatabilmek için sözcüklerin, dilbilgisi kurallarına göre dizilmesi, bağımsız bir dilbilgisi yapısı, kendine yeten bir yargıdır.

Külebi, yapıların bir cümle sayılabilmeleri için eksiksiz anlatımlarının bulunması ve bağımsız olmaları ve kendilerine yeten, başka bir deyişle tam bir yargı anlatımına sahip olmaları gerekmektedir, der.⁵¹

Hengirmen, duygu ve düşüncelerimizi anlatmakta temel unsur olan, cümleleri, anlamlarına, yapılarına, yüklemelerine ve ögelerinin diziliş biçimine göre dört ana bölümde ele alır.⁵²

Nurettin Koç, sözlü ya da yazılı bildirişim sırasında açık, kesin yargılar içeren dizimler oluşturduğumuzu belirtir. Bu dizileri oluştururken, sözcükleri amacımızı gerçekleştirecek şekilde seçtiğimizi söyleyerek, sözcüklerin birinde yapacağımızı bir değişikliğin dizimi oluşturacak diğer sözcüklerde de değişikliğe yol açacağına işaret eder. İşte Koç, sözcükler arasında böylesine güçlü ilişkilerden doğan ve kesin bir yargı belirten dizime tümce demektedir.⁵³

Tahir Nejat Gencan, bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir yargıyı, bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisine cümle demektedir. Cümlenin temel ögeleri olarak da özne ve yüklemi saymaktadır.⁵⁴

Muharrem Ergin ise, bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi, tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubu olarak cümlenin tanımını yapar.⁵⁵

⁵¹ KÜLEBİ, s. 117

⁵² HENGİRMEN, s. 349

⁵³ KOÇ, s.. 57

⁵⁴ GENCAN, s. 100

⁵⁵ Muharrem ERGİN, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınevi, İstanbul,1998, s.398

Neşe Atabay ve diğeri, cümlenin tanımını bir ya da birçok sözcükten oluşan anlatım birimi olarak vermektedirler.⁵⁶

Genel olarak, Türkçemizde yargı cümlenin sonunda bulunur. Yüklem cümlenin temel ögesi sayılır. Anlatılmak istenen duygu, düşünce, olay yüklemle ifade edilir. Cümledeki diğeri sözcükler açıklayıcı ve destekleyici niteliktedir. Buna göre de cümledeki sözcük sayısı azalabilir de çoğalabilir de. Bu yüzden tek başına yüklem de cümle sayılmaktadır.

Anlatışta bir eksiklik bırakmadıkça, yerine göre, tümcenin her ögesi düşebilir. Tümcenin bütün ögeleri de düşer, düşünceyi yalnız imler anlatır; böyle imler tümce değerindedir.⁵⁷

Cümlelerdeki eksiltelerde, kelime, birleşik kelime ve kelime gruplarından farklı olarak en az çaba kuralı yanında, başka ihtiyaç ve kaygılar da etkili olur. Ayrıca cümlede yerine göre, özne, nesne, dolaylı tümleş, zarf tümleci veya yüklem düşürülebilir.⁵⁸

Herhangi bir amacın anlatılmasında cümlelerden yararlanılır. Yüklemin anlam özelliği anlamına göre cümleleri oluşturmaktadır.

Cümleler, bildirişim amaçlarına göre, farklılık gösterir. İnsanoğlu hangi dilde olursa olsun, karşısındakiyle bildirişim kurarken dört tür cümleden yararlanır. Bildirme cümlesi, isteme cümlesi,, soru cümlesi, ve ünlem cümlesi.

Karşımızdakine bir şey bildireceğimiz, düşüncemizi, duygumuzu açıklayacağımız zaman bildirme tümcesi denilen tümce türüne başvururuz.

Bildirme Cümleleri:

1. Bildirme cümlesi bildirme kiplerinden (belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman) biriyle kurulmaktadır.

2. Ekeylemlerle de bildirme cümlesi kurulur

⁵⁶ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 17

⁵⁷ GENCAN, s. 169

⁵⁸ ÖZMEN, s. 71-82

3. Var ve yok sözcükleri eylem gibi kullanılarak da bildirme cümlesi oluşturabilir.

4. Bildirme tümcesi yapı bakımından yalın cümle biçiminde olabileceği gibi birleşik cümle, girişik cümle, iç cümle, kesik cümle ya da devrik cümle biçiminde de olabilir.

5. Bildirme cümlesi olumlu ya da olumsuz olabilir.⁵⁹

Bütün bu bilgiler doğrultusunda eksilti yapılan cümleleri anlamlarına göre dört bölümde incelemekteyiz.

a. Olumlu cümle

b. Olumsuz cümle

c. Soru cümlesi

d. Ünlem cümlesi

Çalışmamızda cümle çeşitlerinde oldukça fazla eksiltiye rastladığımızdan eksiltiyi cümle bazında incelemek için böyle bir ayırım yapmayı uygun gördük.

1. Olumlu Cümlelerde Eksilti

Yüklemi olumlu olan ve anlamca olumluluk bildiren cümledir.⁶⁰

Demir, olumlu cümleyi olumlu yüklemle kurulan anlamca olumluluk bildiren cümlelere biçimce ve anlamca olumlu cümleler; olumsuz yüklemle kurulduğu halde olumlu anlam yansıtan cümlelere de biçimce olumsuz, anlamca olumlu cümle diyerek ayırmaktadır.⁶¹

Yargının gerçekleştiğini bildiren cümleler, olumludur. Bu cümlelerin yüklemi eylemin yapıldığını, olduğunu, gerçekleştiğini ya da bütün bunların olma durumunda olduğunu anlatan cümleler olumlu cümlelerdir. Yapısı bakımından olumsuz görünen

⁵⁹ KOÇ, s. 516-51

⁶⁰ GENCAN, s. 108

⁶¹ DEMİR, s. 231-233

bazı cümleler anlam bakımından olumludur. Cümlede iki olumsuz unsurun bulunması cümlenin anlamını olumlu yapar:

“Buraya nasıl geleceğini bilmiyor değildi”.(biliyordu)

“Sanırım bu konuyu anlamayan yoktur.”(herkes anladı)

Yapı bakımından olumsuz bazı cümleler soru yoluyla olumlu bir anlam kazanabilir:

“Sizi anlamaz olur muyum?” (anladım)

“Bütün bu söylediklerim doğru değil midir.” (doğrudur)

Olumlu cümleler aynı zamanda isim ya da fiil cümlesi; basit ya da bileşik cümle de olabilir. Tabii ki, bizim konumuz eksilti olduğu için olumlu cümleleri herhangi bir ayırım yapmadan bir bütün halinde ele aldık.

Olumlu cümleler biçimce ve anlamca olumlu olabildiği gibi, biçimce olumsuz, anlamca olumlu olabildiğinden biz tasnif yaparken, her ikisini de birden olumlu cümle olarak ele aldık.

“Melek Hanım, durduğu yerde hafif bir ıstırap feryadını men edememişti, gözleri yaşla doluyor, elleriyle yüzünü kapıyordu.

Saip Paşa, kaşlarını çattı, kardeşinin yüzüne bakmadan:

*- Kurdun çocuğu âkıbet kurt olur kızım... Bu kanun-ı tâbiattır. Biz tevekkeli mi o kadar inad ettik. Görüyorsun ya bize de ettin, kendine de... / **ettin** / “*

Dudaktan Kalbe, s.21

Yüklem anlam özelliği, anlamına göre cümlelerin temelini oluşturmaktadır. “Görüyorsun ya bize de ettin, kendine de...” derken, bu cümle olumlu bir cümledir. Bu olumlu cümlede ise “ettin“ yüklem eksiltisi bulunmaktadır. Biz bu eksik olan birimi kendinden önceki “ettin” yüklemine gönderim yapmak suretiyle tamamlamaktayız.

“*Kınalı Yapıncağın nişanlısı bu sene mektepten çıkmış bir mülâzım, dedi, şimdi Trabzon taraflarında... / görev yapmakta /*”

Dudaktan Kalbe, s.45

“Şimdi Trabzon taraflarında” cümlesi olumlu bir cümledir. Bir önceki cümleye gönderimde bulunarak, “mülâzım olarak Trabzon’da görev yapmakta” olarak eksiltiyi tahmin edebiliyoruz.

“- Geçen sene bazı geceler Kurgun’la odamın önündeki çardağa gelirdiniz. Bu sene hiç gelmediniz... Bir gece yine gelsenize...”

Bunu şaka gibi söylemişti. Lâmia’nın bu olmayacak şey için telaşlanmasını unutarak gülmesini bekliyordu.

O, bilakis her zamanki mazlum itaatiyle:

- *Nasıl isterseniz efendim, dedi.*

Kenan’ın yüreği çarpmaya başladı. Söylediği şey için hemen hemen pişman olmuştu. Biraz şaşkın ve mütereddit sordu:

- *Ne vakit...nasıl?...*

- *Ne vakit isterseniz efendim...*

*Kenan, birkaç saniye düşündü. Ağzı rbir tavırla: «Bu doğru olmaz Lâmia Hanım» demek istiyordu» Fakat zayıf iradesi buna mani oldu. Dudaklarından hemen hemen gayriihtiyari bir kelime düştü: «Bu gece» / **gelin.** /”*

Dudaktan Kalbe, s.84

Biz cümlenin derin yapısında Kenan’ın Lâmia’dan için bu gece gelmesini istediğini anlıyoruz. “Bu gece gelin” diye tamamladığımız zaman cümle olumlu bir cümle olmaktadır. Burada olumlu cümlede yüklem eksiltisi bulunmaktadır.

“Ben galiba balıklar gibi bir göl içinde doğdum. Annemi hatırlamıyor değilim... / **hatırlıyorum.** /”

Çalığışu, s.9

“Hatırlamıyor değilim.” derken bu cümle biçimce olumsuz anlamca olumlu bir cümledir. Biz dilimizin temel yapı kurallarından “hatırlıyorum” olarak eksiltiyi tahmin etmekteyiz.

- “- Köpeklere yiyecek vermek fena mı Ma Sör? Dedim.
- Hangi köpeklere? Ne yemeği?
- Viranedeki köpeklere.../ **vereceğim** !”

Çalıkuşu, s.23

Bu cümlede yüzey yapıda olmamasına rağmen biz, cümlenin derin yapısına bakıp, bir önceki cümlelerle de gönderme yaparak, bu olumlu cümledeki eksiltiyi “vereceğim” “yüklemine getirmek suretiyle tamamlamaktayız.

- “- Yok, yok, polis bekleyelim... Neredeyse / **polis** / gelir.”

Damga, s. 55

Bu cümledeki “polis” sözcüğünün eksiltisini biz kendisinden önceki cümleden hareketle çıkarmaktayız.

“Abdülvehhap Bey, çok kere Leyla’yı gezmeye götürüyor ve akşamları elinde küçük, büyük bir paketle / **Leyla’yı** / geri getiriyordu.”

Yaprak dökümü, s. 108

“Leyla’yı” kendisinden önceki cümlede geçtiğinden, yazar tarafından sözcük tekrarına düşülmek istenmemesi nedeniyle cümleden çıkarılmıştır.

“Mamañih bu saadet, tamamıyla içime siniyor dersem yalan. Kalbimde bir gizli düğüm var. Annemi düşünüyorum. Zavallı kadın! O kadar acele edecek ne vardı? Birkaç sene daha tahammül edemez miydin? Ne olurdu bugün sağ olsaydın, oğlunun muvaffakiyetini gözünle görseydin.

Annem beni okutup adam etmek için senelerce türlü mahrumiyetlere katlandı. El dikiş dikti; bekar çamaşırı yıkadı; türlü hakarete uğradı. Hepsine sabretti: “Mürşid inşallah bir gün adam olursun. elin ekmek tutar. Garip annene evinde bir köşecik gösterirsin. Baban, beni güldüremedi. İnşallah senin yüzünden gülerim. Bu çektiklerimi

unuturum!” derdi. Biçarenin beklediği günler geldi. Ne çare ki kendi onlara yetişemedi./ annem öldü / Bin türlü ceza ve mihnet içinde sönüp gitti. Gözleri arkada kaldı./ oğlunun muvaffakiyetini göremedi./

Acımak, s. 53

Biz bu metni CBB düzeyinde incelediğimizde, cümledeki diğer birimlerden hareketle “annem öldü” ve “oğlunun muvaffakiyetini göremedi” sözcük öbeklerinin eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Yazar sözcük tasarrufu yapmak ve anlatımı dahi dikkat çekici ve duygusal bir anlama sokmak amacıyla böyle bir eksiltiye başvurmuştur diyebiliriz.

2. Olumsuz Cümlelerde Eksilti

Yargının gerçekleşmediğini, yapılmadığını bildiren cümleler, anlam bakımından olumsuzdur. Olumsuzluk, karşıtlık demek değil, yüklem bildirdiği eylemin yapılmaması durumudur.

Hengirmen, yüklemi olumsuz olan cümlelere olumsuz cümle demektedir⁶².

Demir, olumsuz cümleleri, olumlu yüklemle kurulduğu halde türlü nedenlerle olumsuz anlam yansıtan cümlelere biçimce olumlu anlamca olumsuz cümle; olumsuz yüklemle kurulan cümlelere de biçimce ve anlamca olumsuz cümle olmak üzere ayırır.⁶³

Gencan, olumsuz cümleyi üçe ayırır:

a. Olumsuz yüklemle kurulan cümleler

b. Yüklemi olumlu olduğu halde anlamca olumsuzluğa kayan cümleler

c. Olumlu yüklemle kurulan kimi cümlelerde, türlü nedenlerle anlatımın olumsuzluğa kaydığı cümleler.⁶⁴

⁶² HENGİRMEN, s. 353

⁶³ DEMİR, s. 231-233

⁶⁴ GENCAN, s. 109-110

Fiil cümlelerinde çekimli fiiller “-mE-“ olumsuzluk eki ile isim cümlelerinde ise olumsuzluk genel olarak “değil” ve “yok” sözcükleri ile yapılır.

Yüklemi “var” ve “yok” sözcükleriyle kurulu cümlelerx isim cümlesi sayıldığından, bu cümlelerde olumsuzluk zıt anlamlı sözcüklerle sağlanır:

“Benim param var.”cümlesinin olumsuzu “ Benim param yok.” şeklindedir.

“ne.....ne” bağlama edatıyla kurulan cümleler de anlam bakımından olumsuzdur. Cümlede bu unsur varsa yüklem mutlaka olumlu olmalıdır:

“**Ne** gelenim var **ne** gidenim var.”(**Gelen giden yok.**)

Olumsuz cümleler biçimce ve anlamca olumsuz olabildiği gibi yüklemi olumlu olduğu halde anlamca olumsuz da olabilir:

“Bütün bunları ben mi yaptım. “(**ben yapmadım.**)

Eksiltili olumsuz cümle türlerin çalışmamızda tasnif ederken, isim cümlesinde, fiil cümlesinde olumsuzluk, basit ve birleşik cümlelerde olumsuzluk, soru cümlelerinde olumsuzluk olarak değil de hepsini bir bütün olarak ele aldık.

“- Yazık... Bunu ne Nimet ablam / **dinleyemeyecek** /, ne de ben dinleyemeyeceğiz.”

Dudaktan Kalbe, s.59

Bu cümleyi metin düzeyinde incelediğimizde, Lâmia'nın Kenan Bey'e kemanın sesini, hem kendisinin hem Nimet ablanın dinleyemeyeceğini söylemektedir. Cümlelerin derin yapısında biz bu kemanın sesini Nimet ablanın da dinleyemeyeceğini tahmin etmekteyiz. Böylece buradaki eksiltiyi tamamlamış bulunmaktayız.

“Kapıcı beni bırakır mı hiç? / bırakmaz./”

Yapı bakımından olumlu olan bu cümle anlam bakımından olumsuzdur. Biz bu eksiltiyi Türkçemizin temel yapı kurallarından rahatlıkla çıkarabilmekte ve buradaki eksiltiyi doğru olarak tahmin edebilmekteyiz.

“- *Bir yerin acıyor mu kızım diyordu.*

- *Hayır / **acımıyor** / teyze, dedim.”*

Çalığışu, s. 86

“Hayır” tek başına olumsuz bir cümledir. Bir önceki cümleyle alakalı olarak “acımıyor” yüklemi cümleden çıkarılmasına rağmen, biz bunu derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“*Ah, ilk gördüğüm gün onu niye atımın terkisine bindirmemiş, niye ite kaka, zorla İstanbul’a, evime getirmemiştin? / **keşke getirseydim** / “*

Çalığışu, s. 419

Biz cümlelerin derin yapısında bunu “ keşke getirseydim.” olarak var kabul etmekteyiz.

“- *O dakikada ne kadar sevinmişim, unuttur muyum hiç? / **unutmam** / dedi”*

Çalığışu, s. 430

Biz burada ki eksiltiyi “unutmam” olarak tahmin etmekteyiz.

“*Kâtip, dikkatle yüzüme bakıyordu:*

- *Tabii, iftira! Dedi. Ben:*

- *Hayır... / **iftira değil** / maateessüf doğru efendim, dedim.”*

Damga, s. 63

Bu olumsuz cümlede “iftira değil” yüklemine eksiltisini biz bir önceki cümleden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

“- *Saçım ağarınca kadar sana çocuk gibi inandım. Ne bileyim “saçlı sakallı, okumuş, yazmış adam. E.bette bir bildiği var” diyordum. Artık yeter... mademki bu işi bırakmak namus icabı imiş, bırak... Lakin unutma ki pahalılık günden güne artıyor. Bak, artık saklamıyor. Melek gibi çocukların zapt edilmez hale geliyorlar. Yokluk yüzünden evlatlarını birer birer dökülmeye başlarsa iki elim, on parmağım*

yakandadır. Ölüp gitsen bile seni mezarında rahat bırakmam.../ mezarında bile hep sana beddua ederim !”

Yaprak Dökümü, s. 34

“Ölüp gitsen bile seni mezarında rahat bırakmam.” Olumsuz cümlesinde biz Alı Rıza Bey’e karasının mezarda bile beddua edeceğini, ona çok kızdığını anlamaktayız.

“- / Ben / İstanbul’a gitmeyeceğim, dedi. ,/ ben /bu Mürşid Efendi’yi tanımıyorum... Tanımakta da kendimi haklı görüyorum. Madem ki öleceği varmış... Bir köşeye çekilip kendi kendine ölebilirdi. Velev ki böyle bir dakika biz yüz yüze gelemeyiz.”

Acımak, s. 31

Biz metni CBB düzeyinde incelediğimizde İstanbul’a gitmeyecek olan ve Mürşid Efendi’yi sevmeyen kişinin Zehra olduğunu tahmin etmekteyiz.

3. Soru Cümlelerinde Eksilti

Herhangi bir şeyi öğrenmek için soru unsurlarıyla kurulan cümleler, soru cümlesidir. Cümlelerde soru anlamı soru sıfatları, soru zarfları, soru zamirleri, soru edatları, soru eki ve tonlama yoluyla sağlanır. Soru cümleleri genellikle, soru eki “mî” ile yapılır. Ayrıca *hani, hangi, kim, kaç, nasıl, ne, neden, niçin* gibi soru kelimeleriyle de soru cümleleri kurulur. Soru cümlesi olumlu veya olumsuz olabilir:

*Eve geldiniz **mi**? **Hangi** kitabı okuyorsun? **Niçin** bu kadar geç kaldınız?*

İçinde soru anlamı bulunan; bir konuda bilgi edinmek, şüpheleri gidermek düşünceleri onaylatmak için kurulan cümlelere soru cümlesi denilmektedir. Cümlelerin öğelerini bulmaya yönelik tüm soru kelimeleriyle soru cümleleri yapılabilir.

*Bütün bunların hesabını kim verecek? **Özne***

*Bizlere bakkaldan ne aldın? **Nesne***

*İstanbul’a ne zaman gidiyorsun? **Zarf tümleci***

*Elimdekileri nereye bırakayım? **Dolaylı tümleç***

Hengirmen, öğrenmek istediğimiz ve bir konuda bilgi edinmek istediğimiz şeyler için soru cümleleri kurduğumuzu söylemektedir.⁶⁵

Demir, bir şeyi öğrenmek, bir açıklama istemek, bir kuşkuyu gidermek için kurulan cümlelere soru cümleleri demektedir. Soru cümlelerinin soru sıfatlarıyla, soru zamirleriyle, soru zarflarıyla, mi soru ekiyle ve şaşma belirten ünlemlerle, soru ilgeçleriyle, ses tonuyla kurulduğunu ifade etmektedir. Ayrıca soru-öge ilişkisi açısından da, cümlede sorunun öğelerden birine yönelik olduğunu söyleyerek, sorunun yöneldiği ögenin özne, nesne, yüklem, dolaylı tümleç, ya da zarf tümleci olabileceğini belirtir.

Kim anlattı bunları? (Özneye yönelik soru)

Oradan sana ne getirmiş? (Nesneye yönelik soru)

Kime vereceğim bu paketi? (Dolaylı tümlece yönelik soru)

Orada kaç gün kalacaksın? (Zarf tümlecine yönelik soru)

O kadar zengin miymiş? (Yükleme yönelik soru)

Soru cümlelerini anlam olarak, bilgi almak, bir şey öğrenmek için sorulan, cevap gerektiren soru cümlelerine **gerçek soru cümlesi**; cevap gerektirmeyen, yadsıma, şaşma, rica, abartı, karşılaştırma, sitem gibi anlamlar katmak için kurulan soru cümlelerine sözde **soru cümlesi** diyerek ikiye ayırır:

“Kapıcı gazeteleri getirdi mi? (Gerçek soru cümlesi)”

“Oradan sana neler getirmiş? (Gerçek soru cümlesi)”

“Şu kapıyı kapatır mısınız? (Sözde soru cümlesi)”

“Bu havada sokağa böyle çıkılır mı?”⁶⁶ (Sözde soru cümlesi)”

Nurettin Koç, bir şey öğrenmek için soru sorduğumuzu yani soru cümlesi kurduğumuzu söylemektedir. Verdiği örnekler üzerinde soru cümlelerini üç türlü görüldüğünü belirtir:

a. Soru cümlesi, hem bildirme hem de isteme kipleriyle kurulmaktadır.

⁶⁵ HENGİRMEN, s. 351

⁶⁶ DEMİR, s. 223-227

b. Soru cümlesi, devrik cümle, kesik cümle, yüklemsiz cümle biçiminde de görülmektedir.

c. Soru cümlesi kimi zaman da soru sözcüğü kullanılmadan kurulabilmektedir.⁶⁷

Cümlede soru eki hangi kelimedenden sonra gelirse onu sorar:

Ali dün İstanbul'dan trenle geldi mi?

Ali dün İstanbul'dan trenle mi geldi ?

Ali dün İstanbul'dan mı trenle geldi ?

Ali dün mü İstanbul'dan trenle geldi ?

Ali mi dün İstanbul'dan trenle geldi ?

Soru anlamı, isim ve fiil cümlelerinde bulanabildiği gibi, hem bildirme hem de isteme kipleriyle de kurulabilir. Bazen de soru sözcüğü kullanılmadan da soru anlamı konuşmadaki tonlama ve vurguyla da karşımızdakine verilebilir:

- *Herkes geldi mi?*

- *Evet.*

- *Ya Zeynep? (Zeynep de geldi mi?)*

Genelde en çok eksilti yapılan cümle çeşidi olarak karşımıza çıkan soru cümleleri, yanıt gerektiren “**gerçek soru cümleleri**” ve yanıt gerektirmeyen “**sözde soru cümleleri**” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Biçimce soru cümlesi olarak gözüken her cümle anlamca soru cümlesi olmayabilir. Biz çalışmamızda biçimce ve anlamca olumsuz cümleler ile biçimce olumlu, anlamca olumsuz cümleleri ele aldık.

⁶⁷ KOÇ, s. 522

Anlatıma canlılık, çeşitlilik, ilginçlik katan soru cümleleri, Reşat Nuri'nin romanlarında yazarın ifadesine çeşitli anlam özellikleri katmıştı

“Bir sabah Nimet Hanım «Merasim Dairesi» nin kapısına gelmişti. Kenan'dan bir kitap istiyordu.

Genç adam:

- Niçin içeri girmiyorsunuz? Diye sordu

Nimet Hanım, gayriihtiyari güldü: «Nasıl olur?» diyecekti, Fakat utandı:

- Münire beni bekliyor da... dedi.

Kenan çapkın bir cüretle gülüyordu... ellerini beline dayayarak:

- Vah vah... ne kuvvetli sebep? Ne büyük mazeret... diye eğlenmeğe başladı.

Bu defa Nimet Hanım da cesaretlendi.

- Asıl mani biliyorsunuz ya, niçin soruyorsunuz? Dedi.

Kenan, daha ziyade yaklaşmıştı:

- Asıl manii biliyorum, fakat doğru bulmuyorum, dedi. Benden korkuyorsunuz değil mi?

Nimet Hanım, yarı şaka, yarı ciddi hafif bir hiddet ve hayret feryadı kopardı.

- Sizden mi?.../korkuyorum / Niçin?... / sizden korkacaktım /

- Kimbilir... belki meselâ zorla sizi öperim diye... “

Dudaktan Kalbe, s.42

“Sizden mi?... Niçin?...: “ Burada soru cümlelerinde bir eksilti söz konusudur. Nimet Hanım Kenan Bey'e soru yoluyla cevap vermektedir. Cümlenin yüzey yapısında

olmamasına rağmen bize derin yapıda “sizden korkmuyorum, niçin sizden korkacağım?” olarak eksik olan birimleri tahmin etmekteyiz.

“Benim tuhaf bir merakım vardır, Kenan Bey, dedi, karşıdaki insanlara bakarken Allahın onlardan her birini ne yapmak için yarattığını düşünürüm... Bu, bana bir güzel eğlence olur... Meselâ tramvaydayım, değil mi? Karşıdaki kadınlara birer birer bakarım... Şunu Allah her sene evinin kedileriyle beraber doğurmak için,, şunu uzunun kollarıyla ipe çamaşır sermek için, şu kocakarıyı gelinlerini çekiştirmek ve onlara beddua etmek için, bu hanımı mütemadiyen kocasını kıskanmak, gözetlemek, her gece kavga çıkarmak, bayılıp ağlamak için yaratmış diye eğlenirim... Bizimkilerden mesela Cemil Beyi yük arabalarına üzüm sepetleri yerleştirmek, hamallarla kavga etmek; Kâzım enişteyi daima hoşafı pilâv yiyip oruç tutmak; Hâfız Eşref Efendi’yi kırmızı burnuyla daima nezle olmak; ismini söylemeğe lüzum olmayan... birini bir koltuğa oturup tavus gibi kabarmak için dünyaya gelmiş sanırım...

- Kenan, gülerek sordu:

- *Kocanız Veysel Beyi?.../ **Kocanız Veysel Beyi Allah ne yapmak için dünyaya getirmiş?** /*

Nimet Hanım, kollarını yanına bıraktı, dudaklarını büktü:

- *Doğru söylüyorsunuz... yalnız onun niçin doğduğunu, neye yaradığını anlamadım*

- *Peki, ya ben?.../ Ben ne için yaratılmışım? /*

- *Siz malum... Bütün cihan söylüyor... Dünyaya yeni bir ahenk getirmek için...*

- *Eğlenmeyiniz Nimet Hanım!*

- *Peki ya ben Nimet abla?...*

Bunu derin bir saffetle Lâmia sormuştu.”

“Kocanız Veysel Beyi?...” cümlesi eksik bir soru cümlesidir. Anlatıma canlılık kazandırmak, kısa ve yoğun anlatım sağlamak için burada bir eksilti yapılmıştır. Yüzey yapıda olmamasına rağmen, biz daha önceki konuşmalara dayanarak, buradaki eksik olan birim hakkında tahminde bulunabiliyoruz. “kocanız Veyse Beyi’ derken aslında: “kocanız Veysel Beyi Allah ne için yaratmış” diye sorduğunu tahmin ediyoruz. Eksik olan birim de bu şekilde tamamlanmış olmaktadır. Kenan’ın ve Lâmia’nın da Nimet Hanım’a “peki ya ben” diye sormalarında da yukarıda belirttiğimiz gibi bir eksilti bulunmaktadır. Yüzey yapıda olmamasına rağmen biz daha önceki geçen konuşmalara gönderimde bulunarak “Peki ya ben ne için yaratılmışım? olarak cümlenin devamını tahmin edebiliyoruz.

“Nimet Hanım gözlerinde çapkın bir tebessümle Kenan’a baktı:

- Zekisiniz, Kenan Bey, fakat kurnaz değilsiniz, anlamıyorsunuz, ben Lâmia’yı mahsus yanımıza alıyorum.

- Niçin?.../ Lâmia’yı yanınıza alıyorsunuz? /”

Dudaktan Kalbe, s.48

Burada “Niçin?” sözcüğü ile Kenan’ın, Nimet Hanım’a “niçin Lâmia’yı yanınıza alıyorsunuz?” sorusunu sormak istediğini anlıyoruz. Cümlenin yüzey yapısında olmamasına rağmen, derin yapıda biz bunu böyle tahmin etmekteyiz. Bu cümle tahmin edilebilir özelliğinden dolayı eksilteli bir soru cümlesidir.

“Lâmia Hanım, bu sene siz benim musikimi geçen senekinden daha az seviyorsunuz... dedi.

Genç kız güldü:

- Mümkün mü efendim?...

- Geçen sene bazı geceler Kurgun’la odamın önündeki çardağa gelirdiniz. Bu sene hiç gelmediniz... Bir gece yine gelsenize...

Bunu şaka gibi söylemişti. Lâmia'nın bu olmayacak şey için telaşlanmasını unutarak gülmesini bekliyordu.

O, bilakis her zamanki mazlum itaatiyle:

- *Nasıl isterseniz efendim, dedi.*

Kenan'ın yüreği çarpmaya başladı. Söylediği şey için hemen hemen pişman olmuştu. Biraz şaşkın ve mütereddit sordu:

- *Ne vakit.../gelirsin? /nasıl?... /gelirsin? /*

Dudaktan Kalbe, s.84

Kenan “ne vakit ve nasıl” diye sorarken aslında “ne vakit gelirsin” ve “nasıl gelirsin” diye sormaktadır. Soru cümlesindeki eksiltiyi biz cümlenin derin yapısında var saymakta ve söz konusu cümleden önce geçen cümlelerde eksikliği tamamlamaktayız.

“- Köpeklerle yiyecek vermek fena mı Ma Sör? Dedim

- *Hangi köpeklerle? /yiyecek vereceksin / Ne yemeği? / vereceksin /*

Çalığışu, s.23

Bu soru cümlesinin devamında biz vereceksin fiilini bir önceki cümleye yaptığımız göndermeyle, aklımızdan getirerek buradaki eksiltiyi tamamlayabilmekteyiz.

“- Ama kimseye söylemeyeceksiniz, yemin edeceksiniz! Diyeceğim ve bir yalan uyduracağım

- *Ne yalanı?/ uyduracaksınız?/*

Çalığışu, s.36

“Ne yalanı?” bir soru cümlesidir. Bu soru cümlesinde fiil eksiltisi bulunmaktadır. Biz derin yapıda bunu hissederek, tahmin edebilmekteyiz.

“İstedikleri ahlâksızlığı yapsınlar... Bana ne? / yapmış oldukları ahlâksızlıklardan bana ne /”

Çalıkuşu, s.60

Bu cümlemizdeki eksiltiyi biz cümlenin derin yapısında “Yapmış oldukları ahlâksızlıklardan bana ne? “olarak tahmin etmekteyiz.

“Müjgan yüzüme baktı:

- *Ne demek istiyorsun, Feride? dedi.*

- *Şunu demek istiyorum ki artık eskisi kadar çocuk değiliz abla... Zabit Bey'le mükemmel kur yapıyorsunuz.*

- *Müjgân gülmeye başladı:*

- *Ben mi?/ kur yapıyorum / Deli çocuk!”*

Çalıkuşu, s.66

“Ben mi?” cümlesi tek başına bir soru cümlesidir. Bir önceki cümle ile ilgili olarak” kur yapıyorum” yüklemi yüzey yapıda bulunmasa da, biz bunu derin yapıda var saymaktayız.

“Kâmrân bir gün bana:

- *Biliyor musun, Feride beni bedbaht ediyorsun dedi.*

Kendimi tutamadım:

- *Şimdiden mi?/ seni bedbaht ediyorum /”*

Çalıkuşu, s. 90-91

“Şimdiden mi?” soru cümlesiyle biz “Seni şimdiden mi bedbaht ediyorum? Sorusunun sorulmak istendiğini anlıyoruz. Yazar sözcük tasarrufu yapmak ve anlatıma akıcılık kazandırmak için böyle bir eksiltiyeye başvurmuştur diye düşünmekteyiz.

“- Niçin halkın arasına karışmıyorsunuz?”

- *Ben mi? / halkın arasına karışmıyorum./*

Damga, s. 44

Bu soru cümlesinde “halkın arasına karışmıyorum” sözcük öbeğini biz bir önceki soru cümlesinden hareketle, derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Vedia Hanım, gizleyemediği bir asabiyetle:

- *Tahminim doğru, dedi, bir daha sizi göremeyeceğiz.*

Hayret etmiş gibi görünerek, gülmeye başladı:

- *Niçin. / beni bir daha göremeyeceksiniz / ne oldu? Diye sordum.”*

Damga, s. 47

Yazar “Niçin beni bir daha görmeyeceksiniz?” diye uzun bir şekilde sormaktansa, hepsini birden karşılayan “Niçin” sorusuyla hem sözcük tasarrufu sağlamış, hem de gereksiz tekrarda bulunmamıştır.

“- Belki beni ayıplayacaksın. Fakat ne çare? Hayat, insanın mektep pencerelerinden gördüğü gibi değil. Açıkçası mesleği değiştirdim. Benim ideal iflas etti. Ne yapayım, ben de insanım. Benim de tatmin edilecek arzularım var. Konya’da avukatlık ediyordum. Tütün ve afyon işleriyle uğraşan bir şirketin vekili olmuştum. Bu zamanda ticaretin ne demek olduğunu, sen biliyorsun. Mesleğim beni, hiç temiz olmayan işlere sevketti. Şirketin vesika, vagon entrikalarına alet oldum. Ben, bu kirli işlere sırf ailemi geçindirmek için giriyordum hâlbuki başkaları, benim yüzümden zengin oluyordu. Hayatta kendini aldanmış gören insan sukuta mahkûm demektir. Hâsılı, mukavemet edemedim. Tabii buna mukabil bazı hizmetlerde bulunmak lazım geldi. Kazanç başladı. Makinenin dişlerine kendimi kaptırmıştım. Sonra daha açık söyledim, İffet. Bugün harp ihtikârı yapanlarla çalışıyorum. İstersen ayıpla... Ne yapayım? / başka çarem kalmadı. /”

Damga, s. 111

Bu paragrafın son cümlesi olan “ne yapayım?” soru cümlesini CBB birim düzeyinde incelediğimizde, İffet’in arkadaşı Celâl’in bu işten başka yapacak bir şeyi

kalmadığını anlamaktayız. Yazar böyle bir eksiltiye başvurarak, bir bakıma Celâl'i yaptığı iş kötü de olsa haklı gösterme, ona acıma, hak verme gayreti içindedir.

Buradan hareketle bazı soru cümlelerinde işin olumsuz olmasına rağmen, başka bir çare kalınmadığının okuyucuya ya da dinleyiciye verilmek istenildiği durumlarda, eksiltiye başvurulduğunu söyleyebiliriz.

“Ertesi gün beni Ligor Ağa uykudan uyandırdı; elinde kocaman bir çorba kâse vardı:

- *Çorbanızı getirdim, İffet Bey. Soğumasın.*

Şaşkın şaşkın yüzüne baktım:

- *Ne çorbası?/ Çorba da nereden çıktı / “*

Damga, s. 143

“Ne çorbası” soru cümlesinde sorulmak istenen asıl amaç çorbanın çeşidi değil, şaşırma, haberdar olmama anlamında “Çorba da nereden çıktı” sorusudur. Bu tür cümlelerde eksilti yapılmasının nedenini biz, aşırı derecede şaşırma ve haberdar olmama durumlarının ifadesi olarak görmekteyiz.

“- Üzüliyorum. Muhakkak ki çok üzüliyorum. Fakat zannettiğiniz gibi o kıza değil, kendi çocuklarıma üzüliyorum.

- *Kendi çocuklarınıza mı?/ üzüliyorsunuz /”*

Yaprak Dökümü, s. 24

Bu soru cümlemizde “üzülüyorsunuz” yüklemine eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Özellikle bu tür soru cümlelerinde kendisinden önceki cümlede yüklem belli olduğundan, emin olunmak için karşı tarafa sorulan sorularla kurulan cümlelerde, yüklemine eksiltiye uğradığını görmekteyiz.

“Zehra Hanım, yine sakın, fakat çok yavaş bir sesle sordu:

- *Ölmüş mü?*

- *Kim?/ ölmüş /*

Acımak, s. 28

“Kim” soru cümlesi ile derin yapıda biz cümleyi “Kim ölmüş?” olarak tahmin etmekteyiz. Yazar sözcük tasarrufu yapmak amacıyla yüklemi cümleden çıkarmıştır.

“Bugün dairede birkaç tane yolsuzluk oldu. Sabahleyin müdür, vali paşa ile dalaşmış. O hırsla kalem odasına geldi, maiyetindeki memurların karışında bana türlü hakaret etti. Ne çare boyun eğdik... Yapılacak başka şey yok ki... Ya bu deveyi güder, ya bu diyardan gidersin. Bu diyardan gitmek canıma minnet. Fakat nereye? İstanbul öyle bir hale gelmiş ki, sokakta kaldırımların üstünde yatıp açlıktan ölsen, “Acep insan açlığından nasıl ölmüş, hele bir seyredelim!” diye etrafına bir yığın ahali birikecek... Binaberin, müdürün haksız hakaretine eyvallah diyoruz. Bunu hazmetmek için iki kadeh rakı çok mu?/ tabii ki çok değil./”

Acımak, 59

Soru anlamı taşımayan “Bunu hazmetmek için iki kadeh rakı çok mu?” cümlesiyle aslında yapılan eylemin haklılığı söylenilmek istenmektedir. Bu tür soru cümlelerinde öznenin yaptığı işte haklılığını belirten sözün eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Bu cümlemizde anlamca kastedilen “tabii ki çok değil” sözcük öbeğini biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Zehra’yı kucağıma alıp bu ahlaksızlık yuvasından kaçırmak istedim. Fakat nereye, nasıl? / **kaçıracağım** /”

Acımak, s. 126

Yapılması imkânsız olan şeyleri anlatmak için söylenen soru sözcüklerinde yüklem eksiltisini görmekteyiz. Bu cümlemizde “kaçıracağım “ yüklemi ilk cümlede kullanıldığından, sözcük tasarrufu yapmak ve anlatımda tekrara düşmemek için yazar tarafından cümleden çıkarılmıştır.

4. Ünlem Cümlelerinde Eksilti

Sert, dokunaklı etkilerle, duygular birden uyanır, coşkulaşır. Coşkunun söze dönüşmesiyle, yani bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen sevinç, korku, üzüntü acı, şaşma... duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan sözcüklere ünlem diyoruz.⁶⁸

Hengirmen, bir sevinci, korkuyu, şaşkınlığı, heyecanı anlatan cümlelere ünlem cümlesi demektir.⁶⁹

Demir, korku, sevinç, şaşkınlık, yüreklendirme, uyarma, sitem, paylama, beğenme, alay, usanç, öfke,... anlatan cümlelere ünlem cümlesi demektir.⁷⁰

Sevinme, korku, kızma, şaşma, acıma gibi ansızın beliren duyguları, kimi zaman da birtakım yansıtmaya yarayan sözcüklere ünlem denir. Ünlem ya ya da ünlem gibi kullanılan anlatımlar ya duygusal sözcüklerdir ya da seslenmeye, çağırmaya yarayan sözcüklerdir. Bunun yanı sıra söyleyişe göre bütün sözcükler ünlem gibi kullanılabilirler.⁷¹

Külebi, duygu yükü taşıyan ve seslenme biçiminde bulunan yapılara ünlem tümcesi demektir. Çoğunlukla bir ünlem sözcüğünün kullanılmasının ünlem cümlesi oluşturduğu gibi, bunun yanı sıra çeşitli sözcüklerin de seslenme biçiminde kullanılmalarıyla ünlem cümlesi oluşacağını söylemektedir.⁷²

Türkiye Türkçesinde özellikle konuşma cümlelerinde ünlem sözcüğü tek başına bir cümle sayılmaktadır:

“İmdat!, Dikkat!, Hey!...” cümlesinde olduğu gibi.

Gencan ünlemleri ikiye ayırır:

1) Çağrı ünlemleri (interpellatif): Kendisine söylenenleri (ikinci kişileri) çağırarak, uyarmak, onlara bir şey sormak için kullanılan ünlemler

2) Dokunaklı, duygusal (affectif) ünlemler:

⁶⁸ GENCAN, s. 517

⁶⁹ HENGİREN, s. 352

⁷⁰ DEMİR, s. 222

⁷¹ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 117

⁷² KÜLEBİ, s. 131

Bunlardan kimisi:

- a. Pekiştirici (corroboratif)dir.
- b. Belirteç görevliler (adverbial) de var.
- c. Bağlaçlık (conjonctif) görevinde de bulunur.⁷³

Ancak Gencan, bu ayırımı pek kesin olarak kabul etmemektedir. Bu yüzden de kitabında ünlem olan sözcükleri tek tek incelemiştir.

Ahmet Topaloğlu, “ *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*”nde ünlem için genellikle tek başına anlamı olmayan, ancak seslenmeleri; korku, sevinç, şaşkınlık, acıma gibi ruh hallerini; yasaklama, tasdik, gösterme gibi hususları ifade eden kelime türü demektedir.⁷⁴

Tahsin Banguoğlu, başlıca kelime türü olarak aldığı ünlemi, bir duyuyu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazan tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimeler olarak ifade etmektedir.⁷⁵

Neşe Atabay ve diğerleri, ad soylu sözcüklerin bir bölümü olan ünlemlerin, adların birçok özelliklerini gösterdiklerini, ad durum ekleri, iyelik ve çoğul eklerini aldıklarını ifade ederler.⁷⁶

Cümle içerisinde çoğunlukla yinelenmiş ve ikileme biçiminde olan ünlemler, duygusal bir nitelik taşırlar ve cümledeki duyguyu ya da soru kavramını pekiştirirler. Şunu unutmamak gerekir ki, ünleme anlam ve değer kazandıran söyleyiş biçimidir.

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Ünlemlerin anlatımda özel bir yeri olduğunu, çünkü duyguları, heyecanları, sevinçleri en yalın ve en keskin bir biçimde aktarmağa yardımcı olduklarını söyler. Ünlemlerin özel bir işlevi olduğunu belirterek, çoğu

⁷³ GENCAN, s. 516

⁷⁴ Ahmet TOPALOĞLU, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 1.baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s. 149

⁷⁵ Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, 3.baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 396

⁷⁶ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 182-183

zaman birkaç cümle ile anlatılabilecek durumların bir ünlem ile dile getirilebileceğini söylemektedir.⁷⁷

Ünlem sözcükleri bakımından oldukça zengin olan dilimizde, ünlem cümlelerinde de diğer cümleler de olduğu gibi eksilti bulunabilmektedir. Bu eksilti de genellikle tek bir sözcüğün kullanılıp, diğer sözcüklerin düşürülmesiyle yapılan eksiltidir.

Çalışmamızda metin düzeyinde inceleme yaptığımızdan, tek başına ünlem sözcüklerin ünlem cümlesi olarak kabul etmenin yanında, yazarın üslubuna bağlı olarak da bazı söyleyişleri de ünlem cümlesi olarak kabul ettik.

*“Asıl maksatlarını biraz sonra anladım. Meğer bugün sadece azamet satmak, sultanatlarıyla gözlerimi kamaştırmak için, bu konağa çağrılmamışım! / **beni ihsanla tanıştırmak için çağırmışlar.**”*

“.....

Evet, bu ağaçlar içinde yine o fakir işçi ile karşı karşıya geliyordum. Fakat bu sefer büsbütün başka bir kıyafetle. O, başındaki alabros saçlara varıncaya kadar kılıcı, düğmeleri, nişanları, yakası, yüzü dişleri, hasılı her şeyi pırıl pırıl parlayan bir erkânıharp yüzbaşısı idi. Fotoğraf çektirir gibi, iki çam ağacının arasında, başı yüksek, vücudu dik, parmakları birbirine yapışmış duruyordu, ince bıyıklarının altında, yarı açık dudaklarının içinde dişleri, cüretkâr gözleri parlıyordu. Hülasa, öyle bir duruş, öyle bir kıyafet ki, insan beyaz eldivenleriyle kılıcını çekere: “Hazır ol!” kumandasını vermesini bekliyor.

Mamañih, bir saniyede anladım ki, zabite “ hazır ol” kumandasını başkaları vermiş.

Neriman Hanım, (Paşanın büyük kızı)

- A! İhsan, sn burada mıydın? Nereden çıktın ayol? Diye hayret etti.

⁷⁷ AKALIN, Şükrü Hâluk “Türkiye Türkçesinde Ünlem”, “Terim ve Tanım, Tasnif, Ünlem Olan Kelimeler, Söz Dizimi ile İlgili Sorunlar”, <http://www.anadilim.org/Makale-T%C3%BCrkiye-T%C3%BCrk%C3%A7esinde-%C3%9Cnlem-69> (25.04.2007)

Fakat biçare kadıncağız, rolünü o kadar acemice oynuyor ki: “ A! İhsan sen nereden çıktın?” diye hayret ederken sesine: “Vah vah! Yalan söylediğimiz ne kadar da belli oluyor! Der gibi bir ahenk geliyor.

.....

- Allah senden razı olsun, kızım! İşimizi kolaylaştırdın, dedi. Ben İhsan'ın sütannesiyim, evlat gibi elimde büyüttüm. Feride Hanım kızım, genç kızlarla doğrudan doğruya konuşmak olmaz ama maşallah, siz akıllı uslusunuz. Sizi Allah'ın emriyle İhsan'a istiyorum. Sizi pek beğenmiş. Mademki si de onu beğendiniz inşallah mesut olursunuz. Bir ay izin alırsız, düğünüünüzü yaparsız, olmaz mı? Sonra beraber Beyrut'a gidirsiniz.”

Çalığışu, s. 294-298

Feride'nin konağa çağırılma sebebini biz kendisinden sonra gelen cümlelerden hareketle İhsan'la tanıştırmak istenmesi maksadıyla olduğunu anlamaktayız. Buradaki eksiltiyi ancak, cümleden büyük birim düzeyinde nicelediğimizde tahmin edebilmekteyiz. Bu yüzden her ne kadar kısaltma yapsak da eksiltinin tahmin edilebilmesi için gerekli bütün cümleleri almak zorunda kaldık.

“Biraz evvel onu beğendiğinizi, / onu / güzel bulduğunuzu söylediniz ya!”

Çalığışu, s. 298

Bu ünlem cümlesinde “onu” sözcüğü yan cümlede kullanıldığından yazar tarafından anlatımda tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu yapmak için kullanılmamıştır. Biz derin yapıda bunu var kabul etmekteyiz.

“ Kapıdan çıktığım zaman Rânâ:

- Üç gün sonra sizi bekleriz değilmi? Konya'ya dönmeden tabii uğrarsanız!

Dedim

- Evet, üç gün sonra! / uğrarım / Dedim.”

Damga, s. 128

“Evet, üç gün sonra!” ünlem cümlesinde, kendisinden önceki cümleden hareketle “uğrarım” yüklemının eksiltiye uğrayarak cümleden çıkarıldığını görmekteyiz. Buradaki amaç da soru karşılığı olarak verilen cümlede, hem soru cümlesinin içindeki sözcükleri tekrar etmemek hem de soruyla yapılması istenen davranışın gerçekleşeceğine dair bir söz verme anlamının vurgulanmasıdır.

“Bir gün, bunu gözlerinde saklanamamış yaşlarla itiraf etti:

- Oğulcuğum, ben kendimi faziletli bir insan sanır, budala gibi gururlanırdım.

Meğer ben, senin yanında hiç kalyormuşum, dedi.

- Şevket şaşırıldı.

- Ne söylüyorsun baba... Dünyada senin gibi insan tasavvur edilir mi? Ne

çocukluk! / bunları ancak çocuklar söyler / diye gülmeye başladı.”

Yaprak Dökümü, s. 48

“Ne çocukluk!” ünlem cümlesiyle yazar aslında, “bunları ancak çocuklar söyler:” demek istemektedir. Hayret ve şaşma bildiren ünlem cümlelerinde, anlatımı daha dikkat çekici bir hale getirmek için bu tür eksiltilerin yapıldığını görmekteyiz.

“Bugün şehadetnamemi aldı. Ne saadet! / o kadar çok mutluyum ki / Memleketin belli başlı insanları sırasına giriyorum. Yakında iyi bir memuriyete tayin edileceğim. Sefalet, zarurete, uykusuz, aç geçirdiğim geceler elveda... Bir daha Vezir Hanı’ndaki bu zavallı bekâr odasının önünden bile geçmeyeceğim...”

Acımak, s. 52

“Ne saadet!” ünlem cümlesiyle bunu söyleyen kişi oldukça mutlu olduğunu anlatmaktadır. Yazar burada hem sözcük tasarrufu yapmış hem de anlatılmak istenen sevincin derecesini artırmıştır.

“Kaynanam, evvela biraz hırçınlık etmiş. Fakat kızının intihar tehdidi karşısında susmuş. Ne yapsın analık! / elinden bir şey gelmez / Bahusus, damadı kızını bahtiyar edemeyen, ona hiçbir surette küf v olmayan bir serseri olduktan sonra. Bilhassa

Necib Bey, beni yüksek maaşla yanına aldıktan sonra bir şey söylemeye yüzü ve hakkı kalmamış....”

Acımak, s. 130

Elden gelmeyen durumlar için söylenen “ Ne yapsın analık!” ünlem cümlesinde, biz daha sonraki cümlelere yaptığımız göndermelerden kaynananın elinden bir şey gelmediği anlamını çıkarmaktayız.

B. KURULUŞLARINA GÖRE CÜMLELERDE EKSİLTİ

Türkçede tamlayıcı ve belirtici sözcükler, asıl sözcüklerden önce gelir. Bu nedenle cümlede asıl öge olan yüklem, sonda bulunur. Ancak yargının önemini belirtmek, dikkati yargıya çekmek için yüklem, özne, nesne ya da tümleçlerden önce gelebilir.

Türkçemizde cümleler; anlatılan şeylerin durumuna göre, uzun, kısa, devrik olabilir. Bu sebeple değişik biçimlerde kurulan cümleler biçimlerine göre kurallı ve devrik cümle olarak iki bölüme ayrılırlar.

1. Kurallı Cümlelerde Eksilti

Yüklemi sonda olan cümleye kurallı (düz) cümle diyen demir, kurallı cümlelerde öğelerin sıralanışının özne+tümleç+yüklem şeklinde olmakla birlikte yüklem dışındaki öğelerin yer değiştirebileceğini belirtir.⁷⁸

Yüklemi sonda olan cümlelere kurallı cümle denir. kurallı cümlelerde cümle öğelerinin sıralanışı genellikle “özne+tümleç+yüklem” biçimindedir.⁷⁹

Gencan, Türkçede tümleyici ve belirtici sözcüklerin, asıl sözcüklerden önce geldiğini söyleyerek, bu durumun ad ve sıfat takımlarında da böyle olduğu gibi, cümlelerde de tümleçlerin - yüklemün tümleyicileri oldukları için kurallı cümlelerde – yüklemden önce geldiğini ifade etmektedir. Kurallı cümlelerin “özne+yüklem” takımından meydana geldiklerini ve yüklem takımının da “tümleç+yüklem”den oluştuğunu söylemektedir.

⁷⁸ DEMİR, s. 235

⁷⁹ HENGİRMEN, s. 364

Konuşmada ve yazıda her cümlenin sanki içten, gizli bir soruya yanıt olduğunu söyleyen Gencan, kendisine söylenen kişinin neler soracağı sanki düşünülür de cümleler o sorulara göre düzenlenir demektedir.⁸⁰

Çalışmamızda kurallı cümlelerde eksiltiye bir hayli rastladık. Her ne kadar bu cümlelerde yapılan eksilteler diğer bölümlerin içinde olsa da farklı bir yaklaşım olarak böyle bir ayırıma gerek duyduk.

“- Seninle şakalaşyoruz ama, mesele çok mühim. Feride... Korkuyorum senden...

- *Öyle mi? Neyimden korkuyorsunuz acaba?*
- *Bir gevezelik etmeden.../ **korkuyorum.**/”*

Çalıkuşu, s.42

Son cümle de “korkuyorum” yüklemi eksikliği bulunmaktadır. Bir önceki cümledeki birimlere göre “korkuyorum” yüklemine tahmin ederek, cümleyi kurallı bir cümle haline getiriyoruz. Burada yazar sözcük tekrarı yapmamak ve kelime tasarrufu yapmak amacıyla eksiltiye başvurmuştur. “korkuyorum” yüklemi cümleden atılmasına rağmen cümlenin derin yapısında bulunmaktadır.

*“İstanbul’a her inişinde bana hediyeler getiriyordu. Resimli bir Japon şemsiyesi, ipek mendiller, ipek çoraplar, yürek biçiminde bir tuvalet aynası, şık bir el çantası.../ **getiriyordu**/”*

Çalıkuşu, s.43

Bir önceki cümlenin yüklemine gönderme yaparak, bu kurallı cümledeki yüklem eksiltisini “getiriyordu” fiilini tahmin ederek tamamlayabilmekteyiz.

- *Ne kadar uyudum?*
- *Epeyce zaman, ziyarı yok... On yedi gün kadar. / **uyudun** / “*

Çalıkuşu, s. 364

“Uyudun” yüklemine kendisinden önceki cümleden tahmin etmek suretiyle bu kurallı cümledeki eksiltiyi tamamlayabilmekteyiz.

⁸⁰ GENCAN, s. 137

“- Oturunuz oğlum... Biraz daha / **seninle**/ konuşacağız...”

Damga, s. 85

“Biraz daha konuşacağız.” kurallı cümlemizde “seninle” sözcüğünün eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Yazar sözcük tasarrufu yapmak için yalın bir anlatımı seçmiştir.

“- Doğru, hakkın var. Eskiden başka türlü bir adamdım. Şimdi ahlâkım bozuldu. Aldığımı / **aldığım paraları** / karılara, kumara filan sarf ediyorum.”

Yaprak Dökümü, s. 82

“Aldığımı karılara, kumara filan sarf ediyorum.” Kurallı cümlemizde, “aldığım” derken aslında paradan bahsedilmesine rağmen, cümlede anlam bozulmayacağı için yazar tarafından para sözcüğü, bu cümleden çıkarılmıştır.

“- Bu adam, ailemizi mahvetti. Bir ben kendimi / **ondan** / kurtarabildim.”

Acımak, s. 30

“Bir ben kurtarabildim.” kurallı cümlemizde “onun elinden, onun kötülüklerinden” anlamında olan “ondan” sözcüğü yazar tarafından cümleden çıkarılmışsa da biz, metni CBB düzeyinde incelediğimizde bu eksik olan birimi tahmin edebilmekteyiz. Yazarın burada en az sözcükle anlatım felsefi gereği böyle bir eksiltiye başvurduğunu düşünmekteyiz.

2. Devrik Cümlelerde Eksilti

Yüklemi sonda olmayan cümlelere devrik cümle diyen Demir, devrik cümlelerde öğelerin yerinin çok değişken olmakla beraber şöyle sıralamaktadır:

- a. özne yüklemden sonra gelebilir.
- b. Nesne yüklemden sonra gelebilir.
- c. dolaylı Tümeleşme yüklemden sonra gelebilir.
- d. Zarf tümleci yüklemden sonra gelebilir.

e. Bileşik cümlelerde yancümlecik yüklemden sonra gelebilir.⁸¹

Hengirmen, yüklemi sonda olmayan cümleler devrik cümle diyerek, kurallı cümlelerde genellikle ögelerin sıralanışı özne+tümleç+yüklem biçiminde olduğunu, oysa devrik cümlelerde yüklem başta ya da ortada bulunduğunu belirtir.⁸²

Koç, Türkçede söyleyişi güzelleştirmek ya da anlamı güçlendirmek için, zaman zaman, kurallı cümlelerin yapısının bozulduğunu ve yüklem cümle başında ya da ortalarında yer aldığını belirterek bu tür cümleler devrik cümle demektedir.⁸³

Gencan, yüklemi sonda bulunmayan cümleler devrik cümle diyerek, devrik cümlelere gelişigüzel konuşmalarda, yazın yapıtlarında ve koşuklarda rastlanıldığını söylemektedir.⁸⁴

Tümleçler, belirteçler ve cümledeki diğer ögeler devrik cümlelerde yer değiştirebilirler. Anlatımı daha etkili, güzel, çarpıcı bir duruma getirmek için konuşma dilinde, şiirlerde, atasözleri ve deyimlerde devrik cümleler kullanılır.

Devrik cümleler daha vurgulu, tonlu ve dokunaklı söylenmeye müsaittir. Bu tür cümlelerin yerinde kullanılmasıyla ifadeler daha derin, etkili ve coşkulu olur. Bu sebeptendir ki, yazarlar ya da konuşmacılar, duygularını, düşüncelerinin dokunaklı ve anlamlı olması için devrik cümleler kurarak ifade ederler. Halk ağzında defalarca söylenen, duygu yönü ağır olan, etkili ve dokunaklı olan sözler de devrik cümle ile ifade edilirler:

“Bas git buradan, Aşk olsun sana, Ayıkla pirincin taşını...” örneklerinde olduğu gibi.

Çalışmamızda, devrik cümlelerde bulunan eksiltiye fazla olmasa da rastladık. Duyguların ve düşüncelerin daha etkili ve derin anlatılmasında önemli bir ifade tarzı olan devrik cümlelerde sözü, düşünceyi, duyguyu daha da anlamlı bir hale getirmek için eksiltiye başvurulduğunu gördük.

“- *Bugün senin sarışın kuzen mektebe geldi...*

⁸¹ DEMİR, s. 251

⁸² HENGİRMEN, s. 364-365

⁸³ KOÇ, s. 556

⁸⁴ GENCAN, s. 139

- ...
- *Şüphesiz senin için.../ geldi mektebe /”*

Çalığışu, s.50

Cümlelerin asıl unsuru özne ve yüklemdir. Burada yüklemi düşürülmüş devrik bir cümle bulunmaktadır. Biz buradaki eksiltiyi “geldi mektebe” diye tahmin edebiliyor ve tamamlayabiliyoruz.

“- *Gündüz söylediğin münasebetsiz lakırdıyı aklımdan çıkaramıyorum, mahzun oluyorum.*

Müjgân şaşırıldı:

- */ gündüz sana / Ne dedim ben?”*

Çalığışu, s.67

“*Kendimi minimini ailemin saadetine vakfedeceğim. Şimdilik evimde üç kişi olacağız: Bir melek gibi temiz, masum zevcem; onun, çektiği bütün ıstıraplara rağmen yine bir melek gibi temiz ve masum kalmış annesi.../ ve ben evde üç kişi olacağız./ birkaç sene sonra aramıza belki bir iki de küçük çocuk karışacak...*”

Acımak, s. 87

Özellikle duygu yönü ağır olan devrik cümlelerde, anlatıma aşırı duygusallık katmak, okuyucuyu düşündürmek ve okuyucunun anlatılanı tasavvur etmesini sağlamak için eksiltiyeye başvurulmaktadır. Bu cümlemizde de biz bunu görmekteyiz. Cümledeki diğer birimlerden biz “ve ben üç kişi olacağız.” eksiltisini rahatlıkla tahmin edebilmekteyiz.

“Ne dedim ben? cümlesi yüklemi sonda olmadığından devrik bir cümlesidir. Bu cümlede zaman bildiren “gündüz” sözcüğü eksiltiştir. Ayrıca “demek” yüklemine yönelme anlamı bulunmaktadır. “demek” eyleminin yönü romandaki diğer cümlelerden anlaşıldığı gibi Feride olduğundan, buraya Feride’nin yerine geçen sana sözcüğünü getirerek, eksiltiyi giderebiliyoruz. Sana kişi zamirinin göndermesi de şüphesiz Feride’ yedir.

“- *Yazım pek çarpık çurpuk da meşk yazıyorum Hacı Kalfa, dedim. Yarın, öbür gün derse başlayacağım. Çocuklar ayıplarlar sonra. / beni /”*

Çalıkuşu, s. 118

“Çocuklar ayıplar sonra.” cümlesi devrik bir cümledir. Bu devrik cümlede metnin tamamı göz önüne alındığında, “ayıplar” yüklemi ile ayıplanan kişinin Feride olduğunu anlamaktayız. Buradaki eksiltiyi “beni” sözcüğünü kullanarak giderebilmekteyiz.

“- *Güzel terbiye usulü! Mektepte erkek çocuk da var mı?*

- *E, var, iki, üç, tane. / erkek çocuğu /”*

Çalıkuşu, s.180

Son cümle yüklemi sonda olmadığından dolayı devrik bir cümledir. Bir önceki cümleyle bağlantılı olarak biz eksik olan “erkek çocuğu” sözcük öbeğini tahmin edebilmekteyiz.

“- *İyi tahmin ettin Müjgân, çok uzaklara gittim, on senelik uzak bir maziye. / gittim /”*

Çalıkuşu, s.389

“On senelik uzak bir maziye.” devrik bir cümledir. Bu devrik cümlemin yüklemine bir önceki sıralı cümleden hareketle “gittim” sözcüğü olarak tahmin etmekteyiz.

“- *Rumelili tahsildar, kahkaha ile gülmeye başladı:*

- *Amma açık söylersiniz be birader.../ bu kadar açık açık söylenmez / Ama severim açık sözlü insanı... Oldu bir şey.../ ne yapalım / Çıktı elinden bir kaza... / ne yapalım / Ucunda ölüm yok ya.../ ne olacak sanki / Herif, kitaba uydurur, alır çuval ile.../ parayı / kimse demez bir şey... Ama sen alırsın beş on kuruş... tıkarlar böyle deliğe.../ seni /”*

Damga, s. 63-64

Biz bu konuşmadaki eksik olan birimleri koyu renkli yazdığımız sözcük ve sözcük öbekleri olarak tahmin etmekteyiz. Özellikle Rumeli ağzı ile yapılan konuşmalarda sıklıkla devrik cümle kullanıldığını görmekteyiz.

“- *Evleneceğin adam bari iyi bir adam mı Fikret?*

- *Tahsin Bey isminde ellilik bir adam...*
- *Senin için fazla yaşlı değil mi?*
- *Benim gibi bir insana çok bile.../ **ellilik bir adam** / “*

Yaprak Dökümü, s. 74

İçinde bulunulan duruma sitem edildiği duyguların anlatımında kullanılan devrik cümlelerde sıkça özne eksiltisine rastlamaktayız. Yazarın böyle bir eksiltiyeye başvurmasının nedenini, anlatıma yoğun duygu katmak istemesi olarak düşünmekteyiz. Burada “ellilik bir adam” özne eksiltisini yüzey yapıda görmesek bile derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“- *Evladım, nafta mühendisi, karısına valinin düğünü için bir kadife elbise yaptırmış. Kadın, “Bakalım tahrirat müdürünün hanımı düğüne nesini giyip gelecek?” diyormuş... Meveddet’in kulağına gitti. Üzüldü; bir hastalık filan bahane etsek de bu düğünden alıkoysak olur mu?*

- *Hiç öyle şey olur mu anne? / **böyle bir şey olmaz** / “*

Acımak, s. 100

“Hiç öyle şey olur mu anne?” devrik cümlesinde, aslında yazar böyle bir şeyin olmayacağını söylemek istemektedir. Biz cümlenin derin yapısında elbette böyle bir şeyin olmayacağına anlamaktayız.

C. YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELERDE EKİLTİ

a. İsim Cümlelerinde Eksilti

Koç, yüklemi ad ya da ad soylu sözcüklere ekeylem getirilerek oluşturulan cümleye ad tümcesi demektedir. Ayrıca, isim cümlelerini; değil ve yok sözcükleri ile kurulan cümlelere olumsuz ad cümlesi, özneyle yüklem kaynaştığı cümlelere ise öznesiz ad cümlesi olarak ayırmaktadır.⁸⁵

⁸⁵ KOÇ, s. 526-527

Gencan, yüklemi ad soyundan olan cümleye ad cümlesi diyerek, isim cümlelerinin yüklemeleri ekeylemler biçimlenir demektir.⁸⁶

Hengirmen, yüklemi ad ya da ad soylu sözcüklere ek fiil getirilerek kurulan cümlelere ad cümlesi diyerek, ad cümlelerinde yüklem ek fiilin bütün çekimlerine gerebileceğini ve olumsuzunun da değil sözcüğü ile yapıldığını söyler.⁸⁷

Neşe Atabay ve diğerleri, isim cümlesine yüklemi ad olan sözcükler olarak tanımlamaktadır. Ad cümlelerinde yüklem olan ad ve ad soylu sözcüklerin ekeylemler çekimlendiğini belirterek, en yaygın isim cümlesinin yüklemi ekeylemin 3. kişi eki olan “-Dir” bildirme ekiyle oluştuğunu söylerler.⁸⁸

Özçelik ve Erten, yüklemi bir isim veya kelime grubunun dört çekiminden biriyle çekimlenmiş şekliinden oluşan cümleye isim cümlesi diyerek, isim cümlelerinde nesne dışında bütün cümle ögeleri bulunabilir. Yalnız, kısaltma özelliği taşıması nedeniyle teşvik, taltif, teşrif, istikbal, borçlu... gibi isimler yüklem olduklarında nesne bulunabilir.⁸⁹

İsim cümleleri yapı bakımından değişik cümle olabildiği gibi sözcüklerin dizilişi bakımından kurallı ya da devrik cümle şeklinde de bulunabilir.

İsim cümleleri olumlu yargı bildirdikleri gibi, olumsuz yargı da bildirebilirler. Olumsuz isim cümlelerin yüklemi, olumsuzluk eki “değil” ve var sözcüğünün olumsuzu olan “yok” sözcüğü ile kurulmaktadır.

“*Sen dost değilsin.*”, “*Yanımda hiç param yok.*” gibi.

“Değil ve yok” sözcükleriyle kurulan isim cümlelerinde, anlamı güçlendirmek, anlatılmak istenen yargıyı kesinleştirmek için, değil ve yok sözcükleri “-Dir” bildirme ekiyle de kullanılır:

“*Bunların hiçbiri benim değildir.*”, “*Senin aradığım burada yoktur.*” gibi.

⁸⁶ GENCAN, s. 107

⁸⁷ HENGİRMEN, s. 363

⁸⁸ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 76-77

⁸⁹ ÖZÇELİK, ERTEN, s. 249

“Var ve yok” sözcüklerinin yüklem olduğu cümleler isim cümlesi sayılmaktadır. Ayrıca bu sözcükler ekeylem de alabilmektedir:

“Cebimde hiç para yok.”, “Senin istediklerin bende var.”, “ Gelmediğine göre bunda bir hal vardır.” Cümlelerinde olduğu gibi.

İsim cümlelerin yüklemi, isim, sıfat, zarf, zamir, mastar gibi isim ve isim soylu bir sözcük olabildiği gibi, tamlama şeklinde de bulunabilir. Eksilti yapılırken isim ve isim soylu sözcük olan yükle düşebildiği gibi, yüklem tamlama durumundaysa hepsi birden de düşebilir.

“Hastalığı için de:

*- Benim hiçbir şeyim yok... Biraz yorgunluk.../ **Biraz yorgunluk var./**”*

Çalığışu, s.14

Bilindiği gibi var yüklemiyle kurulu cümleler isim cümlesi sayılır. Var yüklemi yüzey yapıda olmamasına rağmen derin yapıda biz bunu var sayıyoruz. Cümledeki eksiltiyi de var yüklemine ekleyerek tamamlıyoruz.

*“Lüks bir vapurda kılıksız bir Arap neferinin kucağında bir minimini kız çocuğu... / **vardı. /**”*

Çalığışu, s.15

Bu cümlede de “var” sözcüğü yüzey yapıda bulunmamasına rağmen biz derin yapıda bunu görmekte ve eksiltiyi tamamlayabilmekteyiz.

*“- Feride çocuğum... Sana bir haber vereceğim... Üzücü bir haber... Baban bir parça hastaymış... Bir parça diyorum ama galiba ziyadece.../ **hastaymış /**”*

Çalığışu, 26

Bir önceki isim cümlesinin yüklemi hastaymış sözcüğü, yazar tarafından tekrar düşmemek amacıyla son cümlede çıkarılmıştır.

*“Yol, hâlâ bitip tükenmek bilmiyordu. Görünürde ne bir köy, hatta ne bir ağaçlık... / **vardı./**”*

Çalığışu, s. 170

“Var” yüklemi ile kurulu cümleler isim cümleleridir. Bu cümlede “vardı” yüklemi eksik bulunmasına rağmen, derin yapıda biz bunu var kabul etmekteyiz.

“Ne şikâyet var, ne acı / var /. Ne çırpınma / var /” .

Çalığışu, s. 275

“Var ve yok” sözcükleri ile kurulan cümleler isim cümlesidir. Biz bir önceki cümleden hareketle var yüklemine derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Senelerden sonra bir gün o taraflarda bir yere misafir gitmiştik. Bana alçak bir duvarın üstünden bir bahçe gösterdiler. Otsuz, çıplak bir bahçe.../ bahçeydi / Şurada, burada biraz çalı, üç beş tutam kurumuş lavanta.../ vardı / Tozdan sararmış beş on cıltz çam.../ vardı / Geride boyası uçmuş bir eski köşk.../ vardı / ” Sen çocukken satılan köşk işte bu” dediler.”

Damga, s. 5

Biz dilbilgisi yapı kurallarından hareketle cümlelerimizdeki yüklem eksiltisini “bahçeydi, vardı” sözcükleri ile tamamlamaktayız. Burada “var” sözcüğü ile ek fiil eki almış olan “bahçe” sözcüğü yüklem olduğundan bu cümle isim cümlesidir.

“- Geçmiş olsun efendi ağabey... Ne kadar?

Bu, “ne kadar”ın manasını anlayamamıştım. O, izah etti.

Yani demek isterim ki, kaç aya mahkûmsunuz?

- Altı ay / mahkumum / efendim, dedim.”

Damga, s. 62

Mahkûmum yüklemi ek fiilin geniş zamanı birinci tekil kişi çekimindedir. Dolayısıyla bu cümle yüklemine göre isim cümlesidir ve bu isim cümlesinin eksik olan yüklemine bir önceki cümleden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

“- Demek memnunsun? Dedi

- Pek çok.../ memnunum /”

Damga, s. 96

Soru cümlesinin karşılığı olan “Pek çok” sözcük öbeğiyle aslında memnun olduğunu belirtmek istemektedir. Ancak bir önceki cümlede ek fiilin geniş zamanın 2. tekil kişi çekiminde yüklem olan “memnun” sözcüğünü tekrar etmektense, kısa ve yalın bir anlatım tercih edilip, “memnunum” yüklemi yazar tarafından cümleden çıkarılmıştır. Tabii buradan da metni CBB düzeyinde incelediğimizde, İffet’in memnuniyetinin derecesini vurgulamak için,, yazar tarafından kasıtlı olarak da cümlede yüklem kullanılmamıştır diye düşünülebilir.

*“Gitgide gürültü büyüdü. Kimse kimseden çekinmez oldu. O vakit ihtiyar, çocuklarını ikiye ayırmış gördü: Bir yanda Fikret / **vardı** / bir yanda Leyla ile Necla. / **vardı** / “*

Yaprak Dökümü, s. 48

Son cümlemizde, kendisinden önceki cümlelere yaptığımız göndermelerden “vardı” yüklemının eksikliğini tahmin etmekteyiz. Yazar okuyucuyu düşündürmek amacıyla isim cümlesi kuran “vardı” yüklemını cümleden çıkarmıştır.

“Ali Rıza Bey:

“- Sen hasta mısın oğlum? Diye sordu

- Şevket, hafif bir tereddütten sonra:

*- Hayır baba.../ **hasta değilim** / dedi.”*

Yaprak Dökümü, s. 89

Bir önceki sorudan hareketle yazar tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu yapmak amacıyla “hasta değilim” yüklemını cümleden çıkarmıştır.

*“Yüreğinde müphem bir sıkıntı,/ **vardı** / hoşnutsuzluk, / **vardı** / ağzında garip bir acılık vardı”*

Acımak, s. 31

Bu cümlemizde esas yüklemimiz “vardı” sözcüğüdür. Var olan şeylerin sıralandığı durumlarda, “var” yüklemi söylenmeyip, cümle sonunda tek bir yüklem

olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar burada hem sözcük tasarrufu yapmış hem de yapmış olduğu tasvirde duygusallığı ön plana çıkarmıştır diye düşünmekteyiz.

“*Ya açlıktan ölmeye,/ mahkûmdu / ya sürünüp sukut etmeye mahkûmdu.*”

Acımak, s. 41

Bu isim cümlemizde “mahkûmdu” sözcüğünün eksikliğini görmekteyiz. Yazar en az sözcükle anlatım çabası gereği, bu sözcüğü cümleden çıkarmıştır.

2. Fiil Cümlelerinde Eksilti

Koç, yüklemi eylemin dışında çekimli bir eylem olan cümleye fiil cümlesi diyerek, fiil cümlelerini, olumsuz eylem cümlesi, özneli eylem cümlesi, öznesiz eylem cümlesi, nesneli eylem cümlesi, nesnesiz eylem cümlesi olmak üzere ayrı ayrı bölümlerde inceler.⁹⁰

Gencan ise, yüklemi eylem olan cümleye eylem tümcesi demektedir.⁹¹

Hengirmen, yüklemi çekimli bir eylem olan cümleye fiil cümlesi deyerek, fiil cümlelerinde ek fiilin bulunmadığını söyler.⁹²

Yüklemi fiil olan cümleye fiil cümlesi denilir. Fiil cümlelerinde yüklem, basit, türemiş ya da bileşik bir eylem olabilir.

Neşe Atabay ve diğerleri “Olmak, etmek, eylemek, kılmak yardımcı eylemleri ad ve ad soylu sözcüklerin eylem gibi kullanılmalarını sağlayan bir tür bileşik eylem oluşturduklarını söyleyerek eylem cümlelerinde yüklem tek sözcüklü olabildiği gibi, birden çok sözcükten de kurulabileceğini belirtirler.⁹³

Yüklemi, basit, türemiş veya birleşik yapıda olan bir fiilin basit veya birleşik çekimli şekilden oluşan cümlelere fiil cümleleri denir. Bir fiilin basit veya birleşik şart çekimli şekilleri bağımsız cümle oluşturmazlar. Ancak yüklemi açısından fiil cümlesi sayılırlar. Çünkü bunlar bir cümle için şartlı yan yargısını oluşturabilirler. Ancak gereklik veya istek ifadesiyle kullandığında durum farklıdır:

⁹⁰ KOÇ, s. 527-529

⁹¹ GENCAN, s. 107

⁹² HENGİRMEN, s. 363

⁹³ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 68

“*Sen bir ceylan olsan ben de bir avcı* (Yüklem)

Avlasam çöllerde saz ile seni.... “(Yüklem)

Fiil cümlelerinde cümlenin bütün ögeleri bulunabilir. Nesne, yalnızca yüklemi geçişli çatı özelliği taşıyan cümlelerde bulunabilir. Özne ise, edilgen yüklemli cümlelerde bulunmaz veya iğreti olarak yer alabilir.⁹⁴

Örneklerde anlatımı daha etkili ve çekici bir hale getirmek için, bir önceki cümlenin devamı niteliğinde olan fiil cümlelerinin yüklemi düşürülerek, eksilteli yapı oluşturulduğu gözlenmektedir.

Çalışmamızda basit ya da bileşik fiil ile kurulabilen fiil cümlelerini bir bütün olarak ele aldık. İncelediğimiz romanlarda bir önceki cümle ya da cümlelerin devamı olan cümlelerin yüklemine düşürülerek eksilti yapıldığını tespit ettik. Biz çalışmamızda eksiltelen cümleyi, eksiltelen sözcükle beraber değerlendirmeye aldık.

“*Ben galiba balıklar gibi bir göl içinde doğdum. Annemi hatırlamıyor değilim... babamı, dadımı, neferimiz Hüseyin’i... / **hatırlıyorum.** /*

*Beni bir gün sokakta koşturan bodur bir kara köpeği... Bir gün, dolu bir sepetten gizlice üzüm çalarken parmağımı sokan arıyı..... / **hatırlıyorum.** / Göziüm ağrıdığı vakit içine damlatılan kırmızı ilacı..... / **hatırlıyorum.** / Sevgili Hüseyin’le beraber İstanbul’a gelişimizi... / **hatırlıyorum.** /”*

Çalığışu, s.9

Buradaki cümleler, önceki cümlenin devamı niteliğinde olduğundan, “hatırlıyorum” fiili düşürülmüştür. Biz buradaki fiil eksiltisini, kendinden önceki cümlenin yüklemine yaptığımız göndermeden tahmin etmekteyiz.

“*Bu canavarı mı, yoksa beni mi? / **istiyorsun** /” diyebilseydi, büyükannem hiç şüphesiz beni alır, onu geldiği yere gönderirdi.*

Çalığışu, s.21

⁹⁴ ÖZÇELİK, ERTEN, s. 250

“Bu canavarı mı, yoksa beni mi? “cümlesinin yüklemi derin yapıda “istiyorsun” sözcüğüdür. Biz Türkçenin temel yapı kurallarından bunu çok rahat tahmin edebilmekteyiz. Buradaki eksilti kestirilebilir durumdadır.

“- *Yalnız şimdilik müsaade edin de size birkaç kiraz vereyim. Beni affettiğinizi ispat için bunları mutlaka almanız lazım... iki dakika.../ bekleyin /*”

Çalıkuşu, s.35

Cümledeki diğer birimlerden biz “bekleyin” fiilini tahmin edebiliyor ve eksikliği giderebiliyoruz.

“- *Ettin mi edeceğini Feride? Diye fısıldadı, şimdi ne yapacağız?*
Ben güldüm:

“- *Balıkçılar adam yemezle ya, dedim.*

Mamafih, vaziyetimiz hakikaten tuhaftı. Hele ben, dizkapaklarıma kadar çıplak bacaklarım, elimde çoraplarımla insan içine çıkacak halde değildim.

Müjgân, incecik bacaklarıyla –süpürge önünden kaçan örümcek gibi-koşmaya hazırlanıyordu. Ben, bu bu korkuyu ayıp buldum.

Suların o gün niçin kıyıda yolları kapadığını, hangi saatlerde denizin ne taraflarında balık tuttıklarını sordum. Sırf lakırdı olsun diye saçma sapan sualler. / sordum /”

Çalıkuşu, s.65

“Sordum” yüklemine biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“*Fakat, genç bir adamla görüşmeniz, sonra da bu kadar iyi bir kısmeti reddetmeniz nazarı dikkati çekti: “Mademki ihsan Beyi istemedi, demek, bir başkasını seviyor, acaba kimi? / seviyor /*”

Çalıkuşu, s. 303

Biz bir önceki cümleden hareketle “seviyor” yüklemine tahmin edebilmekteyiz. Yazarın sözcük tasarrufu yapmak ve anlatımı sürükleyici bir hale getirmek için, böyle bir eksiltiye başvurduğunu düşünmekteyiz.

B) YAPILARINA GÖRE CÜMLELERDE EKSİLTİ

a. Basit Cümlelerde Eksilti

Basit cümle, sözdizimi açısından, tek yargı bildiren çoğunlukla özne+yüklem sıralanışına uygun cümle biçimidir.⁹⁵

Koç, bir tek çekimli fiille kurulan, içinde özne ve tümleç olan, bir fiilimsiye yer vermeyen cümleye basit cümle der ve basit cümleyi beye ayırır:

- a. Bildirme Amaçlı Basit Cümle
- b. İsteme Amaçlı Basit Cümle
- c. Soru Amaçlı Basit Cümle
- d. Ünlem Amaçlı Basit Cümle
- e. Çekimli Eylem Almayan Basit Cümle⁹⁶

Gencan, basit cümlelerin tarifini; yalnız bir tek duyguyu, bir tek düşüncüyü, bir tek isteği, bir tek olayı, bir tek yargıyı anlatan söz dizisi olarak yapmaktadır. Basit cümle özelliklerini de şöyle sıralamaktadır:

- a. Başka bir önerme ile tümlenmez
- b. Başka bir önermeyi tümlemez
- c. Başka bir önermeye bağlanmaz, yani başka bir bağımsız önermeye bir bağlaçla ya da (,-;) gibi imlerden biriyle bağlanmaz.⁹⁷

Hengirmen, bir tek çekimli fiille kurulan ve içinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümleye basit cümle diyerek, basit cümlelerin içinde fiilimsinin bulunmadığını söyler. Kısa ya da uzun cümle şeklinde olabilen basit cümleleri, bildirme, istek, emir, soru ve ünlem biçiminde de bulunabileceğini söyler.⁹⁸

⁹⁵ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 90

⁹⁶ KOÇ, s. 532-533

⁹⁷ GENCAN, s. 146

⁹⁸ HENGİRMEN, s. 353

Bugüne kadar dilbilgisi kitaplarında basit cümle, genellikle “özne+tümleç+yüklem” olarak verilmişse de, bizi ilkönce düşüneceğimiz “özne+yüklem” olmalıdır. Tabii ki, kişi ve zaman anlamları veren yüklemlerde tek başına basit cümle sayılabilir. Örneğin, “Biz gidiyoruz.” ,yerine “Gidiyoruz” denilebilir.

Kendisinden önceki cümleyle anlam bakımından ilişkili olan basit cümlelerde eksiltiye başvurulabilir:

“- *Onu ne zamandır görmüyorsun?*

- *Yıllardır. / görmüyorum./*”

Basit cümlelerde eksilti yapılmasının nedeni, anlatımı sadeleştirmek için sözcük tasarrufu yoluna gitmek, tekrarlardan kaçınmaktır olarak düşünmekteyiz.

“- *İnelim artık, düşeceğim, diye yalvardım.*

- *O, düşkünlüğümler anlamadı:*

- *Hayır, / inmeyeceğiz / Feride, dedi.”*

Çalıkuşu, s. 85

“Hayır”, cümlesi tek başına basit bir cümledir. Bu cümlenin yüklemi bir önceki cümleden hareketle “inmeyeceğiz” olarak tamamlanabilmektedir.

“- *Yok, yok, polis bekleyelim... / Polis / Nerdeyse gelir...”*

Damga, s. 55

Basit bir cümle olan “Nerdeyse gelir” cümlesinde bulunan özne eksiltisi biz bir önceki cümleden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

“- *Babamız çocuk gibi oldu. Bir saat / onu / yalnız bırakamıyorum.”*

Damga, 129

Biz “onu” sözcüğünün eksikliğini kendisinden önceki cümleden hareketle tahmin edebilmekteyiz. En az sözcükle anlatım çabası gereği bu sözcük yazar tarafından cümleden atılmasına rağmen, anlam bütünlüğü bozulmamıştır. Türkçenin temel yapı kurallarından hareketle biz buradaki eksiltiyi tamamlayabilmekteyiz.

2. BİRLEŞİK CÜMLELERDE EKSİLTİ

Türkçemizde gerek yazı dilinde gerekse konuşma dilinde basit cümlelerin yanı sıra birleşik cümleye de oldukça sık rastlamaktayız. Dilimizde anlatılmak istenen düşünceyi, duyguyu, eylemi tek bir cümle içerisinde toplamak, belleğimizdeki düşünce ve söyleyiş akışını kesmeden anlatmak, anlatım güzelliği ve bütünlüğü sağlamak çabası birleşik cümlelerin kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Gencan, tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş söz dizisine bileşik cümle demektedir. Önermelerin birleştirilmesi, yani cümlelerin önermeler biçimine sokulması sözün kısalmasını, anlatıma kıvraklık ve türlü değerler kazandırmasını sağladığını ifade etmektedir.⁹⁹

Koç, içinde birden çok çekimli eylem bulunan, dolayısıyla birden çok yargı taşıyan cümleye birleşik cümle diyerek, birleşik cümlede bir temel cümleyle onun anlamını tamamlayan bir ya da birkaç yan cümle vardır demektedir.¹⁰⁰

Neşe Atabay ve diğerleri, içinde birden çok yargı bulunan cümlelere birleşik cümle demektedir.¹⁰¹

Birleşik cümle, temel yargıyı, düşünceyi, duyguyu taşıyan bir cümleyle, onun anlamını açıklayan, tamamlayan, anlaşılmasına yardımcı olan cümle ya da cümlelerden oluşmaktadır. Birleşik cümlelerde anlatılmak istenen asıl yargıyı bildiren cümleyle temel cümle, çeşitli yollardan temel cümleyi, ana yargıyı tamamlayan cümlelere de yan cümle denmektedir.

Temel cümle, genellikle basit cümle biçiminde bulunmaktadır ve birleşik cümlelerin sonunda bulunur. Temel cümle isim veya fiil cümlesi olabilir. Ayrıca olumlu, olumsuz, soru ve devrik cümle şeklinde de bulunabilir:

“Demek, ben gidince, *ortalık içler acısı.*”

“O kadar çok kızdın ki, *seni anlayamadım.*”

⁹⁹ GENCAN, s.153

¹⁰⁰ KOÇ, s. 535

¹⁰¹ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 92

Yan cümle, birleşik cümlelerde temel cümlelerin dışında kalan cümlelerdir. Kuruluş bakımından bir cümle değerinde olan yan cümleler anlamca temel cümleyi tamamlarlar. Temel cümledeki, anlatılan yargıyı açıklar, destekler, tamamlar, onu güçlendirir.,

Yan cümleler temel cümleye, dilek-koşul kipiyle, ki bağlacı ile, mi soru ekiyle, edatlarla ve değil olumsuzluk eki ile bağlanırlar.

Külebi, cümle bir bütün olarak ele alındığında, cümlelerin kendi yapısı, eksiltiyi belirleyebilecek nitelikte olduğunda, cümle düzeyinde eksiltiden söz edilebilir demektir. Cümledeki eksiltinin yapı ve anlamına ilişkin bilgilerin cümlelerin kendi içinde bulunması gerektiğini belirtir.. Özellikle bağlaçlar yoluyla cümleler ya da cümlelerin bazı bölümlerinin birleştirilmesiyle gereksiz yinelemelerden kaçınmak için eksiltiyeye başvurulmaktadır diyerek yan cümlelerde eksiltiyi örneklerle vermiştir.¹⁰²

İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan bir veya birden fazla yan cümlelerden oluşan birleşik cümleleri, yan cümleler belirledikleri için yan cümle ile temel cümle arasında çeşitli yollardan bağlantı kurulur ki bunlar:

1. Yan cümlelerin yüklemi dilek-koşul kipiyle kurularak, temel cümleye bağlanır
2. Yan cümle ile cümle arasında **ki** bağlacı kullanılır
3. “Mi” soru eki kimi yan cümleleri temel cümleye bağlar.
4. Yan cümleler temel cümleye ilgeçlerle de bağlanır.
5. Değil olumsuzluk eki, yan cümleyi temel cümleye bağlar.¹⁰³

“Dilek ve Koşul bildiren Yan cümleler”, yan cümlelerin yüklemi dilek-koşul kipiyle ya da koşullu bileşik zamanla çekime girmiş sözcüklerden oluşur. Bu cümlelerde temel cümlelerin anlattığı kavram çoğunlukla bir şarta bağlanır, bazen de yan cümlelerin

¹⁰² KÜLEBİ, s. 125

¹⁰³ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 94

dilek, istek ya da emir bildirdiği olur. Eskiden beri dilimizde dilek ve koşul bildiren yan cümlelerle oluşmuş birleşik cümleler kullanılmaktadır.

Dilek-şart bildiren yan cümlelerin kullanıldığı birleşik cümlelerde bazen dilek ve istekteki anlatımı güçlendirmek, artırmak amacıyla temel cümle eksiltilebilmektedir:

Bütün bunları gördükten sonra ya bir şeyler yapmaya kalkarsa...(o zaman halimiz harap.)

“Temel cümleye ki bağlacı ile bağlanan yan cümleler”de “ki” bağlacı, sonuna geldiği cümleyi, bir temel cümleye, neden, sonuç, açıklama belirterek bağlar. Bu bağlaç iki cümleyi bağladığında da birleşik cümle oluşur

“Ki” bağlacının kullanıldığı birleşik cümlelerde bazen temel cümlenin yan cümleden önce kullanıldığı da olur:

“Son zamanlarında bile yazıyordu ki, herkes duysun ve bilsin,” gibi.

“Soru ekiyle temel cümleye bağlanan yan cümleler”de, çoğu zaman soru ekinin soru niteliğini yitirerek, cümleler arasında bağlama görevi yaptığı görülür. Yan cümlelerin bir bölümü de soru ekiyle temel cümleye bağlanarak, birleşik cümle oluştururlar.

“Ödevini zamanında yapmadın mı başarılı olamazsın.”, “ Domatesler bitti mi marul, soğan ekilmeye başlanır.” gibi.

“İlgeçli yan cümle,” Türkçemizde genellikle gibi ilgecinin, belirsiz geçmiş ve rivayet bileşik zamanlı yüklemelerden sonra kullanılmasıyla bu tür yan cümleler oluşur.

Bilindiği gibi edatlar, genel olarak sözcükler arasında ilgi kuran, anlam ve görevleri cümle içinde belirlenen sözcüklerdir. Bu nedenle edatlar cümlede bağlayıcı görev yaptıklarında bağlaç olmaktadır. Gibi sözcüğünün yan cümleyle temel cümle arasındaki kullanımı hem ilgi kurmak, hem de iki yargıyı bağlamak olarak düşünülmelidir:

“Sanki olanları bilmiyormuş gibi, öylece oturuyor.”, “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmak da lazım.” gibi.

“Değil olumsuzluk ekiyle kurulan yan cümleler” değil olumsuzluk ekiyle temel cümleye bağlanırlar:

“Kişiyi düşüncesiyle değil, hareketleriyle de değerlendirmek lazım.” , “Bunların bildiğinden değil bilmediğinden yapıyor.” gibi.

Birleşik cümlelerde eksilti daha çok temel cümlede yapılmaktadır. Biz yapılan bu eksilteleri çalışmamızda / / işareti içinde gösterdik. Bu yapılırken de metnin tamamı dikkate alınarak yapılmış olup, ayrıca gönderme yapılan sözcükler gösterilmiştir.

a) Girişik Birleşik Cümlelerde Eksilti

Bir temel tümceyle bir ya da birden çok eylemsiden oluşur.¹⁰⁴ Bir temel cümle ile eylemsiyle kurulmuş bir veya birkaç yancümleciğin ya da bir cümle içinde ad gibi kullanılmış bağımsız bir cümlelerin birlikte oluşturdukları cümleye girişik cümle denir. Bileşik cümle ile girişik cümle birbirine çok benzer. Bu konuda dilciler ve dilbilgisi kitapları arasında birlik yoktur. İki cümle arasındaki en önemli ayrım, bileşik cümlede “yancümlecinin” çekimli bir eylem, girişik cümlede ise “yancümleciğin” bir eylemsiyle kurulmuş olmasıdır. Girişik cümleler iki türdür: a) Yancümlecikle Kurulan Girişik Cümle b) Bağımsız Cümleyle Kurulan Girişik Cümle¹⁰⁵

Koç, bir temel cümleyle, bir ya da birkaç tümcesinin oluşturduğu geniş cümleye girişik cümle demektir.¹⁰⁶

Hengirmen, yan cümleleri temel cümleye özne, nesne, tümleç olan ya da bu öğelerden birini tümleyen bileşik cümlelere girişik cümle diyerek, girişik cümlelerde kimi zaman bağımsız cümleler söz içine girer ve temel cümlelerin öğelerinden biri olur der.¹⁰⁷

¹⁰⁴ VARDAR, s. 48

¹⁰⁵ DEMİR, s. 246

¹⁰⁶ KOÇ, s. 547

¹⁰⁷ HENGİRMEN, s. 362

Temel yargının dışında, hangi türden olursa olsun, en az bir fiilimsi grubunu yan yargı olarak alan birleşik cümleye girişik birleşik cümle denmektedir. Yan yargı sayısı ve fiilimsi grubu türü için bir sınırlama yoktur. Yan yargı, temel yargı veya cümlenin yüklem dâhil herhangi bir ögesi olarak kullanılabilmeği gibi bu öğelerden birinin içinde bir isim unsuru olarak da bulunabilir:

“Niçin insanları seyrederek mutlu olmayı bilemeyiz.”

*Bir kere gün ağarınca, aydınlık olunca bütün korkulu, üzüntülü rüya görenler gibi o ada sıkıntısını gecede bırakmış, işine gitmiştir.*¹⁰⁸

*“Kenan, evvelâ kendi hareketini ayıplamış::«Hemen hemen kızım olacak yaşta bir çocuk kalbiyle bu kadar oynamak hem günah, / **Hemen hemen kızım olacak yaşta bir çocuk kalbiyle bu kadar oynamak** / hem tehlikeli...”,*

Dudaktan Kalbe, s.65

“Oynamak” sözcüğü fiilimsilerden isim fiil grubudur. Bu cümle fiilimsiyle kurulmuş bir girişik birleşik cümledir. Hem tehlikeli cümlesinin yan cümlesinde bir eksilti bulunmaktadır. Biz bu eksiltiyi cümlenin derin yapısında var saymaktayız. Çünkü kendisinden önceki cümleye yaptığımız göndermeye buradaki eksik yan cümleyi tahmin ederek tamamlayabiliyoruz.

*“Teyzemin komşuları kırk geçmiş yaşlarıyla kendilerini kadından, / **sayarak** / Kâmrân’ı erkekten sayarak biraz alarga gidiyorlardı.”*

Çalığışu, s.73

Bu cümlede “sayarak” zarffiili cümleden çıkarılmasına rağmen biz cümlenin derin yapısında bu eksikliği tahmin edebilmekteyiz.

*“Bir aydan beri saçlarımı uzatmaya başladığım halde, henüz / **saçlarım** / omuzlarıma inememişti.”*

Çalığışu, s. 185

Bu fiilimsiyle kurulmuş girişik birleşik cümlede biz özne görevinde olan “saçlarım” sözcüğünün varlığını bir önceki cümleden tahmin edebilmekteyiz.

¹⁰⁸ ÖZÇELİK, ERTEN, s. 254

*Genç adam, masadan inmişti./ **Genç adam** / Sobanın ağzında görünen ateşlerden bir sigara yaktıktan sonra dolaşmaya, / **genç adam** / Havyar Hanı'na, gümrüğe dair vurgun, anafor hikâyeleri anlatmaya başladı.*

Yaprak Dökümü, s. 9

Bu cümlemiz “dolaşmaya ve anlatmaya” fiilimsileriyle kurulmuş girişik birleşik bir cümledir. Kendisinden önceki cümlede “Genç adam” öznesi geçtiğinden yazar sözcük tekrarına düşmemek amacıyla özneyi cümleden çıkarılmıştır. Zaten “başladı” yüklemi, varlığında özneyi barındırmaktadır. Biz öznenin üçüncü tekil kişi olduğunu rahatlıkla anlamaktayız. Cümlemizdeki “genç adam” özne eksiltisi tahmin edilebilir niteliktedir.

*“- İyi bir mimar olmak isterdim, baba... Büyümek, / **isterdim** / para kazanmak, / **isterdim** / şöhret kazanmak isterdim... Fakat ne yapalım... Kısmet değilmiş...”*

Yaprak Dökümü, s. 47

Yan cümleleri isim fiille kurulu olan bu yan cümlelerde “isterdim” yüklemi eksiltisi bulunmaktadır. Benzer ögelerin sıralanmasında sözcük tasarrufu yapmak ve tekrara düşmemek adına yazar burada yüklemi düşürmüştür. Yüklem düşse de anlam bozulmadığından derin yapıda biz bunu var kabul etmekteyiz.

*“Ruhsar’ın asıl katili bence anasıdır. Fakat bunu kime anlatabilirsin? Bunlara, öyle şuursuz, zehirli mahlûklar ki, kendi fenalıklarını kendileri de bilmiyorlar. / **Mürşid Efendi’nin karısı ve çocukları** / Bilmeden mütemadiyen zulüm ve fenalık yaptıkları halde masum bir tavırla zulümden şikâyet ediyorlar.”*

Acımak, s. 121

Son cümlemiz, “bilmeden” ve “yaptıkları” fiilimsileriyle kurulu girişik birleşik bir cümledir. Biz bu cümleyi CBB düzeyinde incelediğimizde, zulümden şikâyet edenlerin Mürşid Efendi’nin karısı ve çocukları olduğunu bilmekteyiz.

b) Ki’li Birleşik Cümlelerde Eksilti

Bozkurt, iki bağımsız cümlenin “ki” bağlacı ile birbirine bağlanmasından oluşan cümlelere ki bağlaçlı cümle diyerek “ki” bağlaçlı cümlelerin şu durumlarda kullanıldığını sıralar:

- a. Beklenmedik bir anlatımla karşıdakinde şaşkınlık, ilgi uyandırmak için kullanılır.
- b. Karşılıklı konuşmalarda birini söylediğini belirtmeden önce kullanılır.
- c. Kimi cümlelerde “ki” bağlacından sonraki cümle söylenmez.
- d. Bağlaç işlevindeki kimi sözcüklerle kalıplaşmıştır.¹⁰⁹

Özçelik ve Erten, bir cümlenin “ki” bağlama edatı ile bir temel cümleye bir öge olacak şekilde bağlanmasıyla oluşan birleşik cümleye ” ki’li birleşik cümle” diyerek, “ki’li cümlenin, temel cümlenin nesnesi, zarf tümlecisi veya öznesi olarak kullanılabilirdiğini belirtmektedirler.¹¹⁰

Genellikle Türkçemizde esas yargı sonda bulunmaktadır. Ancak “ki” ile kurulmuş bileşik cümlelerde esas yargı başta, esas yargıyı çeşitli yönlerden destekleyen yardımcı yargılar ise sonda bulunmaktadır.

“ki”, bağlacından sonraki cümleler gerek konuşma dilinde ve gerekse yazı dilinde pek söylenmez. Bununla birlikte eksik olan birimin tamamlanması karşıdaki kişinin düşüncesine bırakılır. Kişi “ki”li cümleden önceki cümleler ile ya da daha önceden geçen olayları hatırlayarak bu boşluğu doldurur. Yaptığımız çalışmada bu tür cümlelerde eksilti yapılmasının nedeni olarak yazarın okuyucuda merak uyandırmak istemesi, romandaki geçen eski bilgilere gönderme yapmalarını istemesi olarak görmekteyiz. Böyle davranan bir okuyucu da elbet romanın akıcılığına ve sürükleyiciliğine kapılacak ve romanı istekle okuyacaktır.

“- Az kalsın unuttuyordum, dedim sütninenin torunu köşkte mi?

Kâmran sualime şaşırır gibi oldu:

¹⁰⁹ BOZKURT, s. 341-342)

¹¹⁰ ÖZÇELİK, ERTEN, s. 256

- Tabii... Biliyorum... Yalnız... Ne bileyim işte? Ben bu çocuğu o kadar seviyorum ki.../ **anlatamam.** /”

Çalığışu, s.57

Burada “ki’li birleşik cümle” bulunmaktadır. “ki” bağlacı burada anlatılması imkânsız bir durum için kullanılmıştır. “ki” bağlacından önceki cümlelerden biz Feride’nin sütninenin torununu aşırı derecede sevdiğini anlıyoruz.

*“Dershanenin bahçe tarafındaki duvarın dibinde –ahir zamanından kalma- bir hayvan yemliğı vardı ki, / **bu hayvan yemliğini** / kaldırmaya lüzum görmemişler, üstüne bir tahta kapak çakarak bir nevi dolap haline getirmişlerdi.”*

Çalığışu, s.180

Bu ki’li birleşik cümlede “bu hayvan yemliğini” sözcük öbeğini biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

*“Mahmut Efendi isminde bir ihtiyar hemdemi vardı ki, / **Mahmut Efendi** / konaktan hiç eksik olmazdı.”*

Damga, s.7

Cümlemizde temel cümledeki özne eksiltisini “ki” bağlacı ile kurulmuş yan cümleden tahmin edebilmekteyiz.

Hapisten çıktuktan sonra, bir gece de Muzaffer ağabeyimin evine gitmek lazım geldi.

Bahçekapı’dan geçiyordu. Ağabeyimin, kolunda paketlerle, bir mağazadan çıktığını gördüm. Görmemezliğe gelerek geçtim. Zannedirim evvela o da benim gibi yapmak istemişti. Fakat nedense fikrinden döndü, “İffet” diye seslendi Yanına gittim, konuşmaya başladık.

- Ben de seni arıyordum. Nerelerdesin? Adresin belli değil ki.. / **seni bulayum.** /”

Damga, s.74

İffet'in ağabeyinin "seni bulayım " demek istediğini biz konuşmayı cümleden büyük birim düzeyinde incelediğimizde rahatlıkla tahmin etmekteyiz.

"Alı Rıza Bey'in de nihayet bir kahvesi ve sekiz on yaşlı mütekaitin mürekkep bir grubu oldu. Ne yapsın, vakaların önünde durulmazdı ki.../ vakalara engel olamazdı."/

Yaprak Dökümü, s. 42

"Ne yapsın, vakaların önünde durulmazdı ki..." ki'li birleşik cümlede biz Ali Rıza Bey'in elinden bir şey gelmediğini, vakalara engel olma gücünün olmadığını anlamaktayız. Yazar tarafından cümledeki diğer birimlerden bu eksilti bizlere sezdirildiğinden, en az sözcükle anlatım çabası gereği cümleden çıkarılmıştır.

"Mamañih, Nasuhi Bey, Görüşürüz" diye verdiği söze sadık kaldı. Gizliden gizliye öyle fırladıklar çevirdi ki, bana öyle fenalıklar etti ki.../ geçimsizliğime, uygunsuzluğuma dair kayıtlar düştü, ruhen ve manen beni yıktı. /

.....

Bir seneye yakın bir zaman öylesine çalıştım, iyi bir memur, iyi bir insan olmak için ne lazımsa yapmaya gayret ettim. Fakat buna rağmen tercüme-i halime, geçimsizliğime, uygunsuzluğuma dair kayıtlar düşüldü. Zararım bundan ibaret olsa yine şükredeceğim. Ruhen de, manen de çok düştüm, çok kaybettim."

Acımak, s. 76

Metni CBB düzeyinde incelediğimizde, Nasuhi Bey, Mürşid Efendi ile aralarında olan sürtüşme yüzünden oç alma duygusu içinde onun memuriyet sicilini bozduğunu ve onu ruhen ve manen yıprattığını anlamaktayız. "Ki" bağlacından sonra, bütün bu yapılanları yazar daha sonraki cümlelerde vererek, okuyucuda bir merak uyandırmak istemiştir.

c) Şartlı Birleşik Cümle

Banguoğlu, bir baş cümleyle bağımlı yargı niteliğinde şart kiplerinden bir dış cümleden meydana gelen birleşik cümleye tümlene şart cümlesi demektedir. Anlatım bakımından iki türlü şart cümlesi olduğunu belirterek, şartın yerine gelmesiyle cezanın

gerçekleşeceğini tereddütsüz gösteren cümlelere olağan şart cümlesi; şartın yerine gelmemesi sebebiyle cezanın gerçekleşmediğini veya gerçekleşmeyeceğini gösteren cümlelere ise olmayan şart cümlesi demektir:

“*Pek sıkıldysan biraz dolaş.*” (Olağan şart cümlesi)

“*Sana kalsaydı işimiz dumandı.*” (Olmayan şart cümlesi)¹¹¹

Özçelik ve Erten, bir temel cümle ile şart çekimli bir yan cümleden oluşan birleşik cümleye şartlı birleşik cümle demektir.¹¹²

Şart çekimli yan cümle birden fazla da olsa cümle yine şartlı birleşik cümle sayılır. Genellikle zarf tümleci görevinde olan şartlı yan cümle, bazen de özne veya nesne olarak da cümlede kullanılabilir:

“*Akşam gelirse gideriz.*” (Zarf T.), “ *Gözleri ne gördüyse almışlar.*”(Nesne) cümlelerinde olduğu gibi.

Bu tür şartlı birleşik cümlelerde olamayacak gibi görünen olayların, eylemlerin, hareketleri olması, gerçekleşmesi durumunda neler olabileceğine dair yapılan tahminler, kestirmeler üzerine kurulu bir eksilti söz konusudur:

“ *İkisi de gözlerini yere indirdiler. Feride, korka korka:*

- *Sahi, sana ağabey dememe müsaade eder misin Karman? dedi.*

Cevap beklerken, Kâmrân'a bakmıyor, ateşböceklerinin kaynaştığı karanlıklarda gözleriyle bir şey arıyordu.

- *Sen nasıl istersen öyle olsun Feride... İçinden nasıl gelirse / öyle söyle /”.*

Çalığışu, s. 392

Bu şartlı cümlede, biz daha önceki cümlelere yaptığımız göndermelerle, “öyle söyle” sözcük öbeğini tahmin etmekteyiz. Derin yapıda biz bunu var kabul etmekteyiz.

¹¹¹ BANGUOĞLU, s. 549-550

¹¹² ÖZÇELİK; ERTEN, s. 254

“- Nihat ile ayrı odada yatıyoruz... Çocuğun gece uyanmak âdeti yoktu... Fakat bilinmez ki... ya gecenin birinde, benim yalıda olmadığını anlarsa.../ **o zaman ben ne yaparım?!**”

Damga, s.49

Biz cümlelerin gelişinden bu şartlı cümledeki eksikliği “ o zaman ben ne yaparım” olarak tamamlamaktayız.

“- Nihat ile ayrı odada yatıyoruz... Çocuğun gece uyanmak âdeti yoktu... Fakat bilinmez ki... ya gecenin birinde, benim yalıda olmadığını anlarsa...

İlk günlerden beri bende de bu korku vardı. Mamefih, onu teskin etmek istedim:

- Hava almak için bahçeye çıkmış sanırlar, dedim.
- Peki, ya / **beni** / ararlarsa? ?/ **ne yapacağız?** / Ya buraya gelirlerse?/ **ne yapacağız?** / “

Damga, s. 49

Bu şartlı soru cümlelerimizde biz “beni” ve “ne yapacağız” sözcüklerini biz derin yapıda var kabul etmekteyiz

- Karısı geçen sene ölmüş... Üç çocuğu varmış...
- Nasıl bir adam acaba?
- Fena değil, diyorlar. Ben, kendi hesabıma resmini bile görmek istemedim.
- Ya / onu / beğenmezsen?/ **o zaman ne yapacaksın?** /

Yaprak Dökümü, s. 74

“o zaman ne yapacaksın?” cümlesini biz derin yapıda var kabul etmekteyiz. Bu tür anlatımlarda istenilen, umulan şeyin gerçekleşmemesi durumunda, karşı tarafa ne yapılacağı sorulmak istenmesi durumunda, eksiltiye başvurulmaktadır. Bunda da amacın karşı tarafı bir kez daha düşünmeye ve acele karar vermemeye davet etmek olduğunu düşünmekteyiz.

“Keşke öyle bir şey yapsa da hem kendini, / büyük bir dertten kurtarsa / hem bizi büyük bir dertten kurtarsa...”

Yaprak Dökümü, s. 103

“hem...hem” bağlacı ile kurulu cümlelerde birinci “hem” bağlacından sonra yüklem kullanılmayıp, ikinci “hem” bağlacından sonra kullanılır. Bu durumda da tek bir yüklem her iki cümleye ortak yüklem olmaktadır. Böylece hem sözcük tasarrufu yapılmış olur hem de gereksiz tekrarın önüne geçilmiş olmaktadır.

“- Keşke bütün mekteplerimizin başında Zehra Hanım gibi muallimler olsa da bizim hiç hakkımı kalmasa.../ ne iyi olur o zaman. /”

Acımak, s. 8

Biz cümlenin derin yapısında “ ne iyi olur o zaman” sözcük öbeğinin varlığını kabul etmekteyiz. Biz cümledeki diğer birimlerden bu eksiltiyi rahatlıkla tahmin edebildiğimizden yazar tarafından sözcük tasarrufu yapılmak istenmesi ve okuyucu düşündürmek istemesi sebebiyle “ ne iyi olurdu o zaman” sözcük öbeği cümleden çıkarılmıştır.

“- İşte sevmeye degecek bir geç kız... Ne mükemmel bir zevce olur. Bu derece yanmaya kabiliyeti olan mahlûkun kim bilir sevmeye ne derece kabiliyeti vardı. Mümkün olsa da insan onunla evlense.../ ne kadar iyi olur./ “

Acımak, s. 90

Şart cümlelerinde özellikle; olması istenilen, olması halinde de çok sevinilecek ve memnun olunacak durumların, davranışların, hareketlerin söylenmesinde eksiltiyeye başvurulduğunu görmekteyiz. Bu cümlemizde olması istenilen evlilik olayı ile ilgili olarak “ne kadar iyi olur” dileği söylenmese de derin yapıda biz bunu var kabul etmekteyiz.

E) SIRALI CÜMLELERDE EKSİLTİ

Koç, anlam yakınlığı nedeniyle birbirine bağlanmış cümlelere sıralı cümle demektedir. Sıralı cümleleri de bağımlı sıralı cümle ve bağımsız sıralı cümle olmak üzere ikiye ayırır.¹¹³

Gencan, biçimce de, anlamca da birbirine bağlı olmayan; bununla birlikte aralarına virgül ya da noktalı virgül konulan bağımsız önermelere sıra önermeler demektedir.¹¹⁴

Demir, bağımsız birden çok basit veya birleşik yapıdaki cümlenin virgül, noktalı virgül ya da bağlaçlarla bağlanmasıyla oluşan cümlelere sıralı cümle demektedir. Sıralı cümlelerin, kuruluşça bağımsız cümlelerin öge ortaklığıyla ya da birbirlerine bağlanmalarıyla oluştuğunu belirtir.

Sıralı cümlenin özellikleri olarak da şunları söylemektedir:

a. Sıralı cümleyi oluşturan bağımsız cümlelerin yüklemeleri, ya çekimli bir eylem, ya da ekeylem almış ad soylu bir sözcüktür: Benim bir kedim vardı, kavun yendi.(Nurullah Ataç)

b. Sıralı cümleyi oluşturan bağımsız cümlelerin yüklemeleri arasında zaman ve kişi bakımından uygunluk bulunabilir de bulunmayabilir de: Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli(Atasözü)

c. Sıralı cümleyi oluşturan bağımsız cümlelerin tümü aynı yapıda ya da farklı yapıda olabilir: Mehmet Ali yokuştan indi, dereyi geçti, tarlaların içinden yürüyerek şoseye doğru ilerliyor.(Y. Kadri Karaosmanoğlu)

Demir, ayrıca ortak ögelerinin olup olmaması ve bağlantıları yönünden ögeleri yönünden sıralı cümle ile bağlantıları yönünden sıralı cümle olmak üzere ikiye ayırır. Ögeleri yönünden sıralı cümleleri de kendi arasında bağımsız sıralı cümle ve

¹¹³ KOÇ, s. 540

¹¹⁴ GENCAN, s. 147-148

bağımlı sıralı cümle olmak üzere ikiye ayırır. Bağlanışları yönünden sıralı cümleleri ise bağlaçlı sıralı cümle ve bağlaçsız sıralı cümle olmak üzere ikiye ayırır.¹¹⁵

Hengirmen, anlam yakınlığı nedeniyle birbirlerine bağlanan cümlelere sıralı cümleler demektedir. Sıralı cümleleri bağımlı sıralı cümleler ve bağımsız sıralı cümleler olmak üzere ikiye ayırır.¹¹⁶

Sıralı cümleler söyleyişe kolaylık, hareketlilik, akıcılık, duygusallık kazandırır. Sıralı cümlelerin bazıları anlam yönünden birbirlerine tamamen bağlı, bir kısmı da anlam yönünden birbirlerine bağlı değildir. Genellikle anlatıma canlılık, hareketlilik kazandırmak için basit ve birleşik cümleler birbirlerine bağlanarak sıralı cümleleri oluşturmaktadır. Sıralı cümleler bağımlı sıralı cümleler ve bağımsız sıralı cümleler olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Sıralı cümleleri oluşturan cümleler arasında hem biçim, hem de anlam bağı olmalıdır. Anlama bağı onları aynı çatı altında toplamaya yarayan önemli etkidir.¹¹⁷

1. Bağımlı Sıralı Cümlelerde Eksilti

Koç, özneleri, tümleçleri ya da yüklemeleri ortak olan cümlelere bağımlı sıralı cümle diyerek, bu tür cümleleri üç başlık etrafında toplar: a) Özneleri Ortak Bağımlı Sıralı Cümle: Hem yiyelim hem içelim./biz/ b) Yüklemeleri Ortak Bağımlı Cümle: Duvarı nem insanı gam yıkar.(Atasözü) c) Tümleçleri Ortak Bağımlı Sıralı Cümle: Her şeyi ben yaptım o sahiplendi. (Nesne ortak)¹¹⁸

Demir, anlamca birbirine bağlı olan, öğelerden bir ya da birkaçı ortak olan cümlelere bağımlı sıralı cümle demektedir.¹¹⁹

Anlam bakımından birbirlerini tamamlayan, özneleri, tümleçleri ya da yüklemeleri ortak olan cümlelere bağımlı sıralı cümleler denir. Bağımlı sıralı cümleler basit ya da birleşik cümlelerin birbirlerine eklenmelerinden oluşur. Bağımlı sıralı cümlelerde özne, tümleç ve yüklem hepsinin birden, bir cümlede ortak olarak

¹¹⁵ DEMİR, s. 253-257

¹¹⁶ HENGİRMEN, s. 357

¹¹⁷ ÜSTÜNOVA, s. 171

¹¹⁸ KOÇ, s. 541-542

¹¹⁹ DEMİR, s. 256

bulunması gerekmez. Çoğu zaman bağımlı sıralı cümlelerde bu ögelerden yalnızca bir iki tanesi ortak olarak bulunur.¹²⁰

“Yayvan bir koltuğun içinde yemek ağırlığı ve yol, yorgunluğu ile uyanıp kalan Vefik Paşa, üşene üşene gözlerini açtı, /Vefik Paşa/ yorgun bir rica ile:

- Artık, merhamet, dedi.”

Dudaktan Kalbe, s.5

Bu cümle “Vefik Paşa” öznesinin ortak olmasından dolayı sıralı bir cümledir ve “Vefik Paşa” yorgun bir rica ile cümlesinin de öznesidir. Burada sözcük tasarrufu yapılmak suretiyle eksiltiye gidilmiştir. İkinci cümlede “Vefik Paşa” söylenmeyerek eksilti yani Üstünova'nın da belirttiği gibi sıfır tekrar yapılmıştır.¹²¹

“- Ferhametlü misafirlerim için bağımdaki muhtelif üzüm çeşitlerinden /sergi kurdum/ ve bilhassa eserlerimden bir sergi kurdum.”

Dudaktan Kalbe, s.5

Bu örnekte “sergi kurdum” birleşik fiili her iki cümlede de ortak yüklemi olduğundan, bu cümle yüklemi ortak olan sıralı bir cümledir. “Sergi kurdum” fiili birinci cümlede söylenmeyip ikinci cümlede söylenerek burada bir eksilti yapılmıştır

“Vefik Paşa, kahkahalarla gülüyor, / o / biraz evvel bir tek üzüm daha yemeğe mecali olmadığını söylediği halde her tabağın önünde ayrı ayrı duruyor, / o / her birisini eline alarak lambaya tutuyor, / o / hepsinden birkaç tane tadıyordu.

Dudaktan Kalbe, s.7

Bu cümle öznesi ortak sıralı bir cümledir. İlk cümlede özne görevinde olan Vefik Paşa'dır. Diğer cümlelerde ise tekrardan kaçınmak, sözcük tasarrufu sağlamak amacıyla Vefik Paşa söylenmemiştir. Bu sıralı cümlede eksik birim olan özne, okuyucu tarafın. Burada bağımlı sıralı bir cümlede özne eksilti söz konusudur.

“Prens Vefik; kibar, centilmen, biraz sefahate meyilli bir adamdı. Büyük emellere, büyük fikirlere bağlanmağa ruhu müsait değildi. Kendisini bir vazife esiri

¹²⁰ HENGİRMEN, s. 357

¹²¹ ÜSTÜNOVA, s. 11

olamayacak kadar geniş fikirli, bir hayat intizamı, kabul edemeyecek kadar sanatkâr ruhlu zannederdi.

“/ Prens Vefik / Karısının ölümünden sonra hiçbir ciddi işle meşgul olmamış, küçük bir kızıyla beraber memleket memleket gezmeğe başlamıştı.”

Dudaktan Kalbe, s.7

İkinci paragraftaki cümle, öznesi ortak bağımlı sıralı bir cümledir. Birinci paragrafta özne “Prens Vefik Paşa”, anlatımda tekrara düşmemek için, ikinci paragraftaki bağımlı sıralı cümlede verilmemiştir.

*“Küçük kız, istemiye, istemiye yerinden kalktı. / **Küçük Kız** / Tereddütlerle yürüyor, / **Küçük Kız** / bir taştan ötekine atlamağa cesaret edemiyormuş gibi duruyor, / **Küçük Kız** / sık sık arkasına bakıyordu.”*

Dudaktan Kalbe, s.49

Bu cümle öznesi ortak bağımlı sıralı bir cümledir. Yazar anlatımda tekrara düşmemek amacıyla özne durumunda olan “küçük kız”ı tekrar etmek istememiştir. Biz yüzey yapıda olmamasına rağmen bir önceki cümlede özne olarak geçen küçük kıza göndermede bulunarak, buradaki özne eksiltisini tahmin edebiliyor ve tamamlayabiliyoruz.

*“Nimet Hanım evine / **gidecek** / Kenan Bey kimbilir nerelere gidecek...”*

Dudaktan Kalbe, s.52

Bu cümle yüklemi ortak bağımlı sıralı bir cümledir. Burada “gidecek” yüklemi ortak olduğundan yazar anlatımda tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu sağlamak için “gidecek” yüklemine cümleden atmıştır. Biz eksik olan bu birim cümlenin derin yapısında çok rahat bulabilmekte ve onu tamamlayabilmekteyiz.

*“Lâmia, o gece geç vakte kadar uyuyamadı. Kenan’la Nimet’e karşı birçok temiz, nazik hisleri incinmiş, / **Kenan’la Nimet’e karşı birçok temiz, nazik hisleri** / kırılmıştı. Onlara hem darılıyor, / **onlara** / hem iğrenmeğe benzer bir şey hissediyordu.”*

Dudaktan Kalbe, s.53

“Kenan’la Nimet’e karşı birçok temiz, nazik hisleri incinmiş.” cümlesinde “Kenan’la Nimet’e karşı” edat gurubu sözcük öbeğidir. “Kenan’la Nimet’e karşı birçok temiz, nazik hisleri” sözcük öbeği hep birlikte özne durumundadır. Yazar “kırılmıştı” cümlesinden bu özneyi atarak eksilti yapmayı tercih etmiştir. “Kenan’la Nimet’e karşı birçok temiz, nazik hisleri” cümleden atılmasına rağmen, cümlenin derin yapısında yer almaktadır. Dolayısıyla sıfır tekrardır.

Son cümlede ise “onlara” sözcüğü dolaylı tümleç görevinde kullanılmaktadır. Yazar sözcük tasarrufu yapmak, tekrardan kaçınmak amacıyla cümlenin devamında “onlara” tümlecini kullanmayarak eksilti yapmıştır. “Onlara” kişi zamirinin de biz daha önceki cümlelere yapmış olduğumuz göndermelerden, Kenan ile Nimet Hanım’ın yerine kullanıldığını tahmin etmekteyiz. Ancak “onlara” sözcüğü kısmen Kenan ile Nimet Hanımın yerine geçip, eski bilgilerin cümleye girmesini sağladığı için biz bu durumu Üstünova’nın da belirttiği gibi eksilti ya da sıfır tekrar olarak değil de, eksik tekrar olarak kabul ettik. Çalışmamızda konunun daha iyi anlaşılması için de eksik tekrarı ayrı bir bölümde ele aldık.

“/ ben /Başımdaki kurdeleyi çözdüm, / ben /saçlarımı yavaş yavaş gözlerimin üzerine indirmeye başladım.”

Çalığışu, s.7

Bu cümle öznesi ortak bağımlı sıralı bir cümledir. Biz bu eksiltiyi “ben” sözcüğü ile tamamlamaktayız. “Ben” sözcüğünün göndermesi de ilerideki cümlelerde geçen “Feride” isminedir.

“İlk senelerde bir çöl çocuğu gibi büyümüşüm... Fatma beni bohça gibi sırtına bağlar, / beni / kızgın güneşin altında dolaştırır, / beni / hurma ağaçlarının tepesine çıkartmış.”

Çalığışu, s.11

Bu cümle nesnesi ortak sıralı bir cümledir.” dolaştırır ve çıkartmış” yüklemleri geçişli bir eylem olduklarından, yüzey yapıda olmamasına rağmen derin yapıda “beni” nesnesini var kabul ediyoruz. Kendilerinden önceki cümleye yaptığımız

göndermelerden “beni” nesnesi ile buradaki eksiltiyi tamamlıyoruz. Bu cümlelerden sonraki cümlelere bakıldığında “beni” sözcüğünün de göndermesi “Feride”yedir.

“Ara sıra öteden, beriden gönderilen örtüler bir hafta dayanmıyor, / öteden, beriden gönderilen örtüler / parça parça çürüyüp eriyormuş.”

Çalığışu, s. 177

Öznesi ortak bağımlı sıralı cümle olan bu cümlede “öteden, beriden gönderilen örtüler” öznesi anlatımda tekrara düşmemek ve en az sözcükle anlatım çabası gereği eksiltiyeye uğramasına rağmen, derin yapıda biz bunu var kabul etmekteyiz.

“Bir gün, Hoca Efendi’nin namazda bulunduğu bir sırada, birkaç çocuk, nasılsa mektebe girmiş, / birkaç çocuk / bir kediyi kovalamışlar, / birkaç çocuk / rahleleri, mürekkep hokkalarını devirmişlerdi.”

Damga, s. 11

Bu sıralı cümlemizde ortak özne olan “birkaç çocuk” anlatımda tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu sağlamak amacıyla cümleden çıkarılmasına rağmen derin yapıda biz bunu var kabul etmekteyiz.

“Kafkas’taki oğlundan bir seneden biri haber alamayan, son bir ümit ile İstanbul’a giden asker anası olduğunu öğreniyor, elimden geldiği kadar / bu asker anasına / yardım ediyordum.”

Damga, s. 112

Öznesi ortak bağımlı sıralı cümlemizde yardım etme eyleminin kime olduğunu biz cümlelerin genelinden hareketle “asker anasına” olduğunu anlamaktayız.

“Leyla ile Necla’ya gelince, onlar da hemen hemen aynı halde idiler. Görünüşte babalarına karşı hiçbir yolsuzlukları yoktu. / Leyla ile Necla / Fakat bilinmez bir sebepten ona kinlenmiş gibi göz göze gelmekten çekiniyorlar, . / Leyla ile Necla / o daha ağzını açarken işitecekleri şeylere inanmamaya evvelden karar vermiş inatçı bir tavırla başlarını öte tarafa çeviriyorlardı.”

Yaprak Dökümü, s. 46

Son cümlemiz öznesi ortak olan bağımlı sıralı bir cümledir. Kendisinden önceki cümlede “Leyla ile Mecnun” öznesi bulunduğundan, yazar sözcük tasarrufu yapmak için bu birimi cümleden çıkarmıştır.

“- *Kasabanızda Zehra Hanım isminde bir başmuallime varmış.... Hangi mektepte olduğunu bir yere kaydettim, ama bir türlü / kaydettiğim yeri / bulamıyorum.*”

Acımak, s. 7

Biz cümlenin derin yapısında eksik olan “kaydettiğim yeri” sözcük öbeğini var kabul etmekteyiz.

“Mürşid Efendi, ağzında sigarasıyla başını kaldırarak bu pencerelere bakmış, sonra / **Mürşid Efendi** / yavaş yavaş içeri girmiş, / **Mürşid Efendi** / merdivenlere doğrulmuştu. “

Acımak, s. 40

Bu öznesi ortak cümlemizde, ortak olan “Mürşit Efendi”dir. Bu sözcük, yazar tarafından anlatımda tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu yapılmak istenmesi yüzünden cümleden çıkarılmıştır.

2. Bağımsız Sıralı Cümlelerde Eksilti

Bu tür cümlelerde, yalnızca anlam yakınlığı vardır. Her cümlenin yüklemi, öznesi ve tümleci ayrıdır:

“*Bize neden gelmiyor, bir şey mi yaptık?*”¹²²

Demir, anlamca birbirine bağlı oldukları halde özneleri, tümleçleri, yüklemeleri ayrı olan, ortak ögesi bulunmayan cümlelerdir diyerek tanımlamaktadır.¹²³

Bağımsız sıralı cümlelerde özne, tümleç ve yüklem ortak değildir. Bu tür cümleler arasında yalnızca anlam yakınlığı vardır:

“*Bahar gelmiş, ağaçlar çiçek açmış, kuşlar yuvalarından çıkmış dereler dolup taşmıştı.*”

¹²² KOÇ (1996: 543)

¹²³ DEMİR (2004: 55)

Cümlelerinde özne, tümleç ve yüklem ayrıştırılır. Ancak, cümleler anlam yönünden birbirini tamamladığı için bağımsız sıralı cümleler oluşmuştur.¹²⁴

“Kâmrân, Müjgân’a takılmakla söze başladı:

- *Bugün de şemsiyenizi unutmamışsınız, dedi.*

O, gülererek cevap verdi:

- *Evet / **unutmadım** / ama, bugün de yağmur tehlikesi var...”*

Çalığışu, s. 77

Bu cümle bağımsız sıralı bir cümledir. Birinci cümlenin yüklemi “unutmadım” cümleden çıkarılmış; ancak biz derin yapıda bunu var kabul etmekteyiz.

*“Farz edin ki, Çalığışu da, anası gibi bir köşede ölüp gitti. İsterseniz / **arkamdan** / bir iki damla gözyaşı dökün; ona karışmam.”*

Çalığışu, s.128

Cümlemiz hiçbir ögesi ortak olmadığından bağımsız sıralı bir cümledir. Bu cümlede “gözyaşı dökmenin” kimin için yapıldığı yazılmasa da, biz bir önceki cümleden hareketle “benim arkamdan (Feride)” olarak eksiltiyi tahmin etmekteyiz.

*“Farz edin ki, Çalığışu da, anası gibi bir köşede ölüp gitti. İsterseniz bir iki damla gözyaşı dökün; ona karışmam. Fakat / **bana** / uzaktan, bir yardıma filan kalkayım demeyin; / **bu yardımı** / hakaretle reddederim.”*

Çalığışu, s. 128

Buradaki bağımsız sıralı cümledeki eksiltiyi, bir önceki cümleyle ilgi kurarak “bana” ve “bu yardımı” sözcüklerini tahmin ederek tamamlamaktayız.

*“- Ben, bir kötürüm kadın bilirim ki, buraya sırta getirdiler, / **kadın** / ayaklarıyla yürüye yürüye gitti.”*

Özne görevinde olan “kadın” sözcüğü cümlede olmamasına rağmen, biz bir önceki cümleden varlığını tahmin etmekteyiz.

¹²⁴ HENGİRMEN, s. 359

*“Taşlıkta siyah, çarşafli bir hanım geziniyor; yüzü kapalı olduğu için / **siyah çarşafli hanımı** / tanımadım.”*

Çalığışu, s. 286

Bu cümle anlamca birbirine bağlı bağımsız sıralı bir cümledir. Biz bir önceki cümleden hareketle buradaki eksiltiyi tahmin edebilmekteyiz.

*“Bir haftadan beri Alacakaya’da sözüüm ona / **benim** / bir çiftliğim var, hayli zamandan beri / **çiftliğimi** / gidip yoklamadım.”*

Çalığışu, s. 370

Bu cümle hiçbir ögesi ortak olmayan, sadece anlamca birbirine bağlı bağımsız sıralı bir cümledir. Biz “ benim” ve “çiftliğimi” sözcüklerini derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Gölgelerden birini daha tanımuştık. Komşu yalıda oturan bir mütekait paşanın aşçısıydı. Anlaşılan, köşke bir adam gördüğünü gören bahçıvan, onlara haber vermişti.

Buldukları yerden bahçe kapısını gözleyerek konuşuyorlardı:

- İçeriye haber versek mi?
- Yok, yok, polis bekleyelim... Neredeyse gelir... Mutfak kapısında Zeynel var... Sen de köşeye geç... Duvar tarafından atlayıp kaçmasın!..

Vedia’nın boynumda kilitli kolları soğuyor, vücudu ağırlaşıyordu. Bayılmak üzere olduğunu hissettim. Nahif vücudunu kucağıma alarak, tekrar öteki odaya götürdüm, kanepenin kenarına uzattım.”

Bana bilakis, anlaşılmaz bir gayret ve asabiyet gelmişti. Tehlikenin önünde, bütün ruhumla, bütün sinirlerimle yaşadığımı hissediyor, kendimi her mücadeleye hazır görüyordum.

*/ **Onlardan** / Kaçıp kurtulmama imkân yoktu, biraz sonra nasıl olsa / **onlar** / beni yakalayacaklardı.”*

Damga, s. 55

“onlardan” sözcüğünün göndermesi paşanın aşçısı ve bahçıvanadır. Metni CBB düzeyinde incelediğimizde yazar bu öznelere cümleden çıkarmıştır. Özellikle aşırı heyecanlı durumları ifade eden anlatımlarda, heyecanı kesmemek, sürükleyici olmak amacıyla yazarın bu tür eksiltilere başvurduğunu düşünmekteyiz.

“Şevket, Ali Rıza Bey’in misafirlere çıkarıldığına hiç tahammül edemiyordu. Bazen göz göze geldikleri zaman: “Seni bu vaziyete ben düşürdüm; / **beni** / affet!” der gibi boynunun büküyordu. “

Yaprak Dökümü, s. 72

“Seni bu vaziyete ben düşürdüm; / **beni** / affet!” bağımsız sıralı cümlesinde, “affet” cümlesi tek başına emir kipinin ikinci tekil kişisi çekimindedir. Bu tür bağımsız sıralı cümlelerde, birinci cümlede verilen açıklama neticesinde, yapılması istenen eylemin karşı taraftan rica, istek mahiyetinde istendiği ve tek bir yükleme bunun anlatıldığını görmekteyiz.

“Maarif müdürü, şemsiyesini; / **aldı** / mebus, bastonunu aldı, / **Maarif müdürü ve mebus birlikte** / sokağa çıktılar.”

Acımak, s. 15

Bu bağımsız sıralı cümlelerde “maarif müdürü ve mebus birlikte” sözcük öbeği eksiltisinin varlığını, biz dilimizin yapı kurallarından hareketle metni CBB düzeyinde incelediğimizde tahmin edebilmekteyiz. Kendisinden önceki cümlede özne verildiğinden, yazar anlam karışıklığına yol açmayacağını bildiği için, ayrıca sözcük tasarrufu yaparak, anlatılmak istenileni vermek istediğinden böyle bir kısa ve yalın bir anlatımı tercih etmiştir. “Maarif müdürü ve mebus birlikte” sözcük öbeğini cümleden çıkartarak da bunda başarılı olmuştur diyebiliriz. Aynı zamanda roman yazarın bu tür tekrarlarla düşmeşişinden de romanda bir sürükleyicilik ve akıcılık bulunmaktadır. bu birimi cümleden çıkarmıştır.

F) CÜMLE ÖGELERİNDE EKSİLTİ

1. Özne Eksiltili Cümleler

Türk Dil Kurumunun 10. baskısını çıkardığı Türkçe Sözlükte öznenin tanımı şu şekildedir: “Bir cümlede bildirilen işi yapan, yüklem bildirdiği durumu üzerine alan kimse veya şey, fail.”¹²⁵

Hengirmen, cümlede işi yapan, eylemi oluşturan kişi, hayvan, bitki ya da diğer canlı, cansız tüm varlıklara özne diyerek, öznenin bir ya da birden çok sözcükten oluşabileceğini, birden çok sözcükten oluşan öznelere de özne öbeği demektedir.¹²⁶

Özmen, bir cümlenin öznelerinden biri veya birkaçının, söz konusu cümleden sonra getirilmek suretiyle, eksiltili cümle olarak kullanıldığını söyleyerek, bu durumda, eksiltili cümlenin anlamca da mantuki olarak yapıcı da bir önceki cümleye bağlı olduğunu belirtmektedir.¹²⁷

A. Van Gabain, zamirler dâhil her eksiz isim soylu özne olabilir diyerek, öznenin yalın halde bulunduğunu söyler. Bir cümlenin biri yüklem, diğerleri zarf fiil yahut isim fiil olarak birçok fiil bulundurması ve bütün fiillerin öznesi aynı ise, izne sadece bir kere ifade edilir demektedir.¹²⁸

Koç, bir cümlede çekimli eylemin ya da eylemsinin bildirdiği işi, oluşu, , yargıyı üzerine alan varlığa özne demektedir. Biçim bakımından özneleri, yalın özne, iyelik eki almış özne, çoğul eki almış özne, “-dır” ekiyle özne, bağlaçlı özne, ad öbeklerinden özne, ikilemeden özne, ortak özne, pekiştirmeli özne, yinelemeli özne, seslenmeli özne, açıklayıcıdan özne, olmak üzere on iki bölüme ayırır.

Sözcük türüne göre özneyi: a) Adıldan Özne b) Önaddan Özne c) Belirteçten Özne d) Eylemsilerden Özne e) İlgeç, bağlaç ve ünlemden özne olmak üzere beşe ayırır.

Özne türlerini ise: a) Sözde Özne b) Örtülü Özne c) Belirsiz Özne olmak üzere üçe ayırır.

¹²⁵ Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara, 2005, s. 1558

¹²⁶ HENGİRMEN, s. 326

¹²⁷ ÖZMEN, s. 72

¹²⁸ A. Van GABAİN, Eski Türkçenin Grameri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 120

Her cümlede özne bulunmadığını söyleyen Koç, bununla beraber sözcenin bir öznesi olduğunu, okuyucunun her cümlede bu öznenen söz edildiğini iyi bildiğini söyleyerek adeta özne eksiltisinin tarifini yapmıştır.¹²⁹

Gencan, yüklemın anlamına göre, olan veya kılan sözcük de söz öbeği de öznedir diyerek, cümle içerisinde özne sayılan sözcükleri ve söz öbeklerini şöyle sıralar:

ÖZNE

1. Ad olur: Fikir her yerde satılmaz.
2. Ad takımı özne olur: Belediye başkanı konuşacak.
3. Sıfat takımı özne olur: Bu güzel yurt bizimdir.
4. Adlaşmış sıfatlar özne olur: Ağaç yaprakları arasında solmuşlar bile var.
5. Adıllar da özne olur. Ben söyledim. Onlar gidecekler.
6. Gerekinde harfler de özne olur: “B” dudak ünsüzüdür.
7. Ekler de takılar da özne olur: -li çok işlek bir yapım ekidir:
8. Belirteçler de özne olur: “Pek, çok” cümleye abartı anlamı katar.
9. İlgeçten özne olur: “gibi” adlar, kavramlar arasında benzetme ilgisi kurar.
10. Bağlaçlar da özne olabilir: “ve” görevdeş öğeleri bağlar.
11. Ünlemlerden özneler olabilir: Dilden geliyor bu ah ü feryat.
12. İkilemeler, ikizlemeler de özne olur: Çoluk çocuk herkes kırlara gidiyor.
13. Yan önerme özne olur:
 - a. Adeylem önermesi: Buraya girmek yasaktır.
 - b. Sıfateylem (ortaç) önermesi: Okulların ekim başında açılacağı söyleniyor.
14. Tümcenin özne olduğu görülür: “İnsanları severim.” bir yalınç tümcedir.
15. Özneler pekişir: Özne olan sözcükler ve söz öbekleri bu görevleri için ek almamışlardır.¹³⁰

Neşe Atabay ve diğerleri, cümlede yargının oluşmasını sağlayan kişi ya da nesneye özne diyerek, Türkiye Türkçesinde cümleleri, öznesi olan cümleler ve öznesi olmayan cümleler olmak üzere ikiye ayırır.¹³¹

¹²⁹ KOÇ, s. 466-481

¹³⁰ GENCAN, s. 112-113

¹³¹ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 31-32

Etken çatılı eylemlerin olduğu cümlelerde genellikle özne vardır. Ad ve ad soylu sözcükler tamlamalar ve söz öbekleri cümle içerisinde özne olabilirler. Filer de isimleştikten sonra özne olarak kullanılabilir.

Özne yüklem gösterdiği işi, oluşu, hareketi, durumu üzerine alan, fiilden ayrılmayan ögedir. Cümlede yapanı veya olanı yalın hâlde karşılayan özne, (çokluk ve iyelik eki dışında) çekim eki almadan fiile bağlanır

Özne cümlenin temel öğelerinden biridir. Cümle içerisinde öznenin eksik olması hemen fark edilebilir bir özelliktir. Çünkü bilindiği gibi yüklem özne gerektirmektedir. Cümlenin yüzey yapısında olmayan özne, yüklem sonunda bulunan şahıs ekleri vasıtasıyla rahatlıkla belirlenebilir.

‘/ Ben / “Dördüncü sınıftaydım.”

(Çalıkuşu, s.7)

Bu cümle içerisinde özne gözükmemektedir. Ancak bu cümle ekfiil ile kurulmuş bir isim cümlesidir ve yüklem sonundaki “-m” şahıs eki ile biz öznenin “ben” yani birinci tekil şahıs olduğunu anlamaktayız.

Dilbilgisinde gizli özne olarak adlandırılan bu özne çeşidi, Kerime Üstünova tarafından öznenin sıfır tekrarı olarak adlandırılmaktadır.¹³²

Türkçemizde gerek konuşmalarda ve gerekse yazılarda genelde özne atma eylemi vardır. Gereksiz tekrarlardan kaçınmak ve zamandan kazanmak amacıyla, cümlenin belirttiği iş, oluş, hareketi yapan birinci kişiler ile anlatılanları dinleyen ikinci tekil kişiler cümlelerden çoğunlukla düşerler.

Türkçede bazı cümlelerde yalnızca eylemin kullanılmasıyla anlatım sağlanmaktadır. Cümlenin temel öğeleri özne ve yüklem olduğuna göre öznenin eksik olması ilk göze çarpan niteliktir. Türkçede öznenin kişi ve sayı nitelikleri eylemin aldığı kişi ve sayıyı bildiren biçimbirimlerle yinelenmektedir. Bu nedenle öznenin belirttik bir biçimde kullanılmadığı ve eylem ekleriyle örtük olarak anlatıldığı cümlelere çoğunlukla rastlanmaktadır. Fakat birinci ve ikinci kişileri anlatan öznelerin daha sıklıkla cümleden düştüğü görülmektedir. Çünkü birinci tekil ya da çoğul kişi her zaman konuşma

¹³² ÜSTÜNOVA, s. 119

ortamındaki konuşucuyu ve konuşucunun içinde bulunduğu topluluğu, ikinci tekil ve çoğul kişiler ise dinleyici ya da dinleyicileri belirtmektedir.

Üçüncü tekil ve çoğul kişilerin oluşturduğu öznelerin düşmesi durumunda, eylemdeki ekler yoluyla yine öznenin kişi ve sayısına ulaşılabilirdiği halde, bunlar konuşucu ve dinleyicinin dışındaki herhangi bir ya da birçok kişi hatta nesne olabileceğinden, bu tür öznelerin gönderimde bulunduğu kişi ya da nesnelere ancak dil bağlamı içinde ortaya çıkabileceklerdir.¹³³

Edilgen çatılı eylemlerle kurulu cümlelerde, bir yardımcı sözcük aracılığıyla belirtilen özneye “örtülü özne” denir. Edilgen çatılı fiillerde özne açıkça belli değildir. Böyle cümlelerde özne gibi görünen unsurlar işi yapan değil, yapılan işten etkilenen nesnelere aittir:

“*Çamaşırlar yıkandı.*” cümlesinde “çamaşırlar” sözde özne durumundadır. Gerçek özne değildir. Çünkü yıkama eylemi bir başkası tarafından yapılmaktadır. Biz bunu cümlenin derin yapısında bulabiliriz. Cümlenin derin yapısında bulduğumuz bu özneyi örtülü özne olarak kabul etmekteyiz.

Gereklilik kipinin tekil 3. kişisi bazı kullanımlarda özne almaz:

“*Şimdi eve gitmeli, bir yorgunluk kahvesi içmeli, okumaya başlamalı.*”

Hitap unsurları (ünlemler), yükleme bağlanmadıkları için özne değil cümle dışı unsur olurlar:

“*Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın*”

(Mehmet Âkif)

Bu nedenle ikinci kişilerin özne işlevi ile kullanımları ancak özneyi vurgulamak gerektiğinde ortaya çıkmakta, büyük bir sıklıkla da cümleden düşmektedir. Bu tür eksiltinin çözümü ise konuşma ortamını oluşturan elamanlardan biri olan konuşucu ve dinleyici kavramlarına dayanmakta dolayısıyla kullanımbilim düzeyinde incelenmesi gerekmektedir.

¹³³ KÜLEBİ, s. 120-121

Özmen, bir cümlede öznelere bir veya birkaç söz konusu cümleden sonra getirilmek suretiyle, eksilti cümle olarak kullanıldığını söyler. Bu durumda eksilti cümlede anlamca da mantıklı olarak yapıca da bir önceki cümleyle bağlı olduğunu söyler. Asıl cümlede öznesinin kendisinden önce getirilerek eksilti cümle gibi kullanıldığını söyler:

Hol yemek kokardı. Yatak odaları nem. Hayalsizlik. Uykusuzluk. Aşksızlık.
(Hol yemek,[yatak odaları nem, hayalsizlik, uykusuzluk, aşksızlık] kokardı.¹³⁴

Kerime Üstünova'ya göre, cümlede özne ayrıca vurgulanmak istenildiği zaman yüzey yapıda kalmaktadır. Üçüncü kişilerin oluşturduğu özneler ise, konuşan ve dinleyenin dışındaki birilerini anlattığından birinci ve ikinci kişiler gibi sıklıkla düşmezler. Bu tür öznelerin göndermede buldukları birimler çeşitli dilbilgisi verileri yardımıyla çözülür. Özne eksiltisi hangi kişide olursa olsun fiillerdeki kişi ekleriyle belirlenecektir. Elde edilen kişi zamirleri cümle düzeyinde özne eksiltisini giderecektir; ancak kişi zamirinin hangi adı temsil ettiği ise CBB düzeyinde belirlenebilecektir.

Ayrıca Dilbilgisinde gizli özne olarak adlandırılan özne çeşidinin, öznenin sıfır tekrarından başka bir şey olmadığı söylemektedir. Özne eksiltisi, daha çok birinci ve ikinci kişi zamirleriyle kurulu cümlelerde karşımıza sıkça çıkmaktadır.¹³⁵

Çalışmamızda özne eksiltisine bir hayli sayıda rastladık. Konunun anlaşılması için, bunların hepsini yazmak yerine, kendimizce daha belirgin olanları yazmayı yeğledik. Bunu yaparken de özne eksiltisi bulunan cümlelerin, kendisinden önceki bazen de kendisinden sonraki cümleler ile bağlantılı olduğunu gördüğümüzden, Üstünova'nın da belirttiği gibi cümleden büyük birimleri (CBB) aynen almak zorunda kaldık. Bu sayede cümle düzeyinde özne eksiltisini tamamlamış olduk. Bütün bunlara göre biz birinci ve ikinci kişi zamirleriyle kurulu cümlelerde özne eksiltisi, sıralı cümlelerde özne eksiltisi ve edilgen çatılı fiillerle kurulu cümlelerde örtülü özne eksiltilerini bir bütün olarak öznedeki eksilti başlığı adı altında bir bütün olarak inceleyeceğiz.

¹³⁴ ÖZMEN, s. 72-73

¹³⁵ ÜSTÜNOVA, s. 115-116

“Ev sahibi, yemek odasının terasa açılan kapısından misafirine seslendi:

“- Paşa, sen bu güzel mehtaba karşı bir hab-ı naza dalacak gibi görünüyorsun... / Paşa / Hele bir dakika buraya zahmet et...

Yayvan bir koltuğun içinde yemek ağırlığı ve yol yorgunluğu ile uyuşup kalan Vefik Paşa, üşene üşene gözlerini açtı, / Vefik Paşa / yorgun bir rica ile:

- Artık merhamet, dedi, zannederim, bana bir yemek daha yedirecek değilsin.

Münir Bey, yavaş yavaş ona doğru yürüyerek cevap verdi:”

Dudaktan Kalbe, s.5

Üstünova'nın da belirttiği gibi, Türkçede, cümle içerisinde özne atma eğilimi vardır.¹³⁶ Özellikle birinci ve ikinci kişileri anlatan özneler cümle içerisinde sıklıkla düşer. Çünkü birinci kişiler konuşan ya da anlatan kişileri, ikinci kişiler ise dinleyen kişileri belirtirler ve sonuçta bunlar konuşma ortamının birer parçasıdır. Cümledeki özne eksiltisi yüklemdeki kişi ekleriyle belirlenir. Böylece ulaşılan kişi zamirleri cümledeki öznenin eksiltisini giderecektir. Kişi zamirlerinin ise hangi adın yerine geçtiği metinden anlaşılmaktadır.

“Zahmet et” etmek yardımcı eylemle kurulan bu yüklem, emir kipinin ikinci tekil şahıs çekimindedir. “yedirecek değilsin” göndermesi Münir Bey’dir. Bu yüklemdeki kişi eki, ikinci kişinin yerine geçmektedir. Yani sen zamirine ulaşılmasıyla bu cümledeki özne eksiltisi giderilmiştir. İkinci tekil kişi sen zamiri ise Münir Bey’i temsil etmektedir. Gönderimi Münir Bey’dir. Buradaki bir eksilti söz konusudur. Bu cümlede yorgun bir rica ile söz söyleyenin “Vefik Paşa” olduğunu kendisinden önceki cümleden anlamaktayız. Burada öznenin eksiltisi yani sıfır tekrar söz konusudur.

“Lokanta ve meyhane duvarları için karpuz, üzüm, balık, istakoz levhası yapan züğürt “ölü tabiat” ressamı, sarhoşluk yüzünden orkestralardan kovulmuş serseri çalgıcılar ondan “firik”

Vefik Paşa, sanata ait birçok fikirler ve mütalealarla beraber, onlara bir miktar da para verirdi. /Vefik Paşa/ Kızı Cavidan’ı portatif eczanesi ve kıymetli tesbih

¹³⁶ ÜSTÜNOVA, s. 115

goleksiyoniyle beraber her gittiği yere götürmüştü.”

Dudaktan Kalbe, s.8

“Götürmüştü” fiilinin göndermesi bir önceki cümlede geçen Vefik Paşa’yadır. Cümlede yüklem görevinde olan bu sözcükten öznenin “Vefik Paşa” olduğunu anlamaktayız. Bu yüklemdeki kişi eki üçüncü tekil kişi ekidir. Buradan ulaşılan kişi zamiri de “o” üçüncü kişi zamiridir. Ancak yüzey yapıda bulunmayan bu özneye biz dilbilgisinde gizli özne olarak ad vermekteyiz. Gizli özne de Üstünova’nın da belirttiği gibi öznenin sıfır tekrarından başka bir şey değildir.

*“Kenan dayısının ısrarları üzerine iki, üç aylığına İzmir’e geldi.. / Kenan / Bu müddet zarfında yeni bir eserini de tamamlayacakmış... / **Kenan** / Dün sabah bana uğramıştı.”*

Dudaktan Kalbe, s.11

“tamamlayacakmış / uğramıştı” yüklemleriyle kurulu cümlelerin öznesi Kenan’dır. İkinci ve üçüncü cümlelerde özne yüzey yapıda olmamasına rağmen bizler “tamamlayacakmış” ve “uğramıştı” yüklemlerindeki kişi zamirlerinin yardımıyla öznenin “Kenan” olduğunu belirleyebiliyoruz. Burada ulaşılan kişi zamiri üçüncü tekil kişi olan “o” zamiridir. Bir önceki cümlelerin incelenmesiyle de “o” zamirinin Kenan adı yerine kullanıldığını tespit etmekteyiz. . Üstünova’nın belirttiği gibi, yüklem varlığında özneyi barındırması kuralı, bize bu imkânı tanımaktadır.¹³⁷

“Patikanın aşağıdaki araba yolunu gören bir yerinde durmuşlardı. Cavidan, babasına yolun uzak bir noktasını gösterdi:

- Bak baba... Şu gölgeler insan değil mi? Dedi.

Hep birden, genç kızın gösterdiği yere baktılar.

Yolun öte başından irili ufaklı garip bir gölge kafilesi geliyor, en önde bir merkep yürüyordu.

Münir Bey misafirlerine izahat verdi:

- Bu mevsimde buralarda adettir.”

¹³⁷ ÜSTÜNOVA, s. 115

Dudaktan Kalbe, s.12

“Baktılar” fiilinin göndermesi, “Münir Bey, Cavidan ve misafirleri”nedir. Baktılar yüklemi ile kurulan cümlede özne yüzey yapıda bulunmamaktadır. Biz yüklemdeki kişi ekleri aracılığı ile “onlar” gizli öznesini bulmaktayız. Bu kişi zamirinin de Münir Bey, Cavidan ve misafirleri olduğunu cümleden büyük birim düzeyinde yapmış olduğumuz inceleme neticesinde çıkarmaktayız. Burada gizli özne olarak adlandırılan özne çeşidinin, öznenin sıfır tekrarından başka bir şey olmadığı açıktır.

“ *Birdenbire / Cavidan tarafından / kapım açıldı. Cavidan, bir rüzgâr şiddetiyle içeri girdi.*”

Dudaktan Kalbe, s. 169

Edilgen çatılı fiillerle kurulu cümlelerde bir yardımcı sözcük aracılığıyla belirtilen özneye örtülü özne denir. Birinci cümlede “kapım” sözde öznedir. İkinci cümlede ise özne Cavidan’dır. Biz kapıyı açma işleminin Cavidan tarafından yapıldığını cümlelerin derin yapısından anlamaktayız. Bu yüzden “Cavidan” birinci cümlelerin örtülü öznesidir. Dolayısıyla birinci cümlede “Cavidan” sıfır tekrar durumundadır.

“*Birdenbire / Hatice Hanım tarafından / kapı çalındı. Hatice Hanım, başörtüsü boynuna düşmüş, eli ayağı titreyerek içeri girdi.*”

Çalığışu, s. 220

“Çalındı” yüklemi edilgen çatılı bir eylem olmasında rağmen, kapıyı çalanın bir sonraki cümlede “Hatice Hanım” olduğunu anlıyoruz. Bu cümlede ‘Hatice Hanım’ özne görevindedir.

“*Munise de, ben de dün çok neşeliydik. Sözde / Munise’yle ben / biraz temizlik yapacak, eşyayı düzeltecektik.*”

Çalığışu, s. 254

Ben öznesinin göndermesi romanın genelinde Feride’yedir. Biz cümlelerin derin yapısında “Munise’yle ben” öznesini var kabul etmekteyiz.

“*Bana öyle gelir ki, ezel karanlığımdan o gece doğdum*”.

Damga, s. 5

Burada gizli özne olarak birinci tekil kişi “ben” karşımıza çıkmaktadır. Ben kişi zamirinin göndermesi de romanın geneli düşünüldüğünde Reşat Nuri Güntekin’dir.

“/ **Ben** / *Biraz cesareten nasibin olsaydı, bu vakadan sonra mutlaka kendimi öldürürdüm.*”

Damga, s. 104

Bu cümlemizde gizli özne “ben” eksiltisi bulunmaktadır. Biz bu cümleyi CBB düzeyinde incelediğimizde “ben” gizli öznesinin de, romanın kahramanı İffet’in yerine kullanıldığını görmekteyiz.

“- *Beni tanımadınız mı hocam? / **Ben** / Eski talebeniz Muzaffer, dedi.*”

Yaprak Dökümü, s. 15

“ben” gizli öznesi burada cümleden çıkarılmıştır. Özellikle karşılaşmalarda kişinin kendisini karşısındakine takdim ettiği durumlarda, kendisinin hatırlanılmasını istediği zaman, özne eksiltisine başvurulduğunu görmekteyiz. Buradaki özne eksiltisinin amacı hem az sözcük kullanmak hem de karşısındaki kişiyi hatırlamaya zorlamaktır diyebiliriz.

“*İhtiyar bir odacı, Ali Rıza Bey’in yanına geldi:*”

- *Bey, bir kadın gelmiş, / **ihtiyar kadın** / seni görmek istiyor, / **ihtiyar kadın** / Leman Hanım’ın annesi imiş, dedi*”.

Yaprak Dökümü, s 16

Birinci cümlemizde “ihtiyar kadın” öznedir. Bu cümlede öznesi ortak bağımlı sıralı bir cümledir. Yazar aynı özneyi kullanıp tekrara düşmektense, cümleden çıkarmıştır.

“Hayriye Hanım birkaç kere yutkundu, / **Hayriye Hanım** / dudaklarını ısırıldı.”

Yaprak Dökümü, s. 83

Öznesi ortak sıralı cümlemizde, yazar “Hayriye Hanım” öznesini tekrar etmekten kaçınarak, cümleden çıkartılmıştır.

*“Herhalde, bu Mürşid Efendi fena bir adamdı. / **Mürşid Efendi** / Ailesini üzmişti, belki de Zehra Hanım’ın söylediği gibi ölümlere, sukutlara sebep olmuştu.”*

Acımak, s. 31

“Mürşid Efendi” öznesinin varlığını biz cümlenin derin yapısında tahmin edebilmekteyiz. Kendisinden önceki cümlede özne” Mürşid Efendi” olduğundan, yazar sözcük tekrarına düşmemek için cümleden özneyi atmıştır.

*“Bacanağım, sert, haşin bir erkekti. Fakat / **bacanağım** / manasıyla temiz ve namusluydu.”*

Acımak, s. 119

“bacanağım” özne eksiltisini biz kendisinden önceki cümleden hareketle tahmin etmekteyiz. Bu özne eksiltisiyle yazar sözcük tekrarına düşmemiş, yalın ve sade bir anlatımı yeğlemiştir.

2. Nesne Eksiltili Cümleler

Cümlenin yardımcı öğelerinden sayılan nesne, cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen ögedir. Geçişli fiiller, nesneye yönelerek onu etkilediği için nesne, sadece yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur.

Nesne, yükleme belirtme hâli ekiyle “-İ-“ ekiyle bağlanır. Cümlede belirtme hâli ekini alan kelime veya kelime grubu sadece nesne görevinde bulunabilir. Belirtme hâli ekini alan nesnelere *belirtili nesne*dir. Nesnelere bazen belirtme hâli ekini almadan da yükleme bağlanabilir. Belirtme hâli ekini almayan nesnelere *belirtisiz nesne* denir. Belirtili nesneyi bulmak için yükleme *kimi?, neyi?* soruları sorulur. Belirtisiz nesneyi bulmak için yükleme *ne ?* sorusu sorulur.

Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi’nde nesne ile ilgili olarak “Fiilin tesir ettiği nesneyi, şahsı, şeyi karşılayan cümle unsurudur. Fiillerin bir kısmı geçişli, bir kısmı geçişsizdir. Yani bir kısmı yapma, bir kısmı olma ifade eder. Yapma ifade edenlerin hareketi fiilden başka bir nesneye yönelir, ona tesir eder. Olma ifade edenlerin hareketi

ise faile yönelir, onun üzerinde kalır. Demek ki geçişli fiiller tesir edecek bir nesne isterler. İşte bu nesneyi karşılayan cümle unsuru nesnedir. Şu hâlde nesne yalnız fiili geçişli cümlelerde bulunur. Nesne unsuru daima akkuzatif hâlde bulunur, fiile akkuzatifle bağlanır. Bu akkuzatif ya ekli, ya eksiz olur...” demektedir.¹³⁸

Neşe Atabay ve diğerleri, nesneyi yüklemi geçişli eylemle kurulmuş tümcelerde yüklemın anlamını tümleyen, açıklayan tümleç olarak tarif ederler ve Türkiye Türkçesinde ad ve ad soylu sözcükler ile ad soylu sözcüklerin önemli bir bölümü olan eylemsilerin (eylemlık, ortaçlar) nesne olabileceğini söylemektedirler.¹³⁹

Geçişsiz eylemler, bazı çatı eklerini alarak geçişli duruma geldiklerinde nesne alırlar. Örnek: ölmek (kuşu öl-dür-mek), yarışmak (arabayı yarış-tır-mak)

Hikmet Dizdaroğlu “Tümcebilgisi”nde nesne ile ilgili olarak “Yüklemın etkisini üzerine alan, öznenin yaptığı eylemden etkilenmiş varlık ya da niteliği gösteren tümce ögesine nesne denir:”(6) demektedir. Dizdaroğlu da nesneleri “belirtisiz” ve “belirtili” nesne olarak iki şekilde değerlendirmekte “Geçişli eylemlerle kurulu tümcelerde yalın durumdaki nesneye belirtisiz nesne”,“Geçişli eylemlerle kurulu tümcelerde-i durum takısı almış olan nesneye belirtili nesne denir.” şeklinde görüş ortaya koymaktadır.¹⁴⁰

Hengirmen, öznenin yaptığı işten doğrudan etkilenen ve geçişli fiili tamlayan sözcüklere nesne diyerek, nesnenin görevinin öznenin ve yüklemın yaptığı işi belirtmek olduğunu söylemektedir.¹⁴¹

Hatiboğlu, “Türkçe’nin Sözdizimi”nde “Eylemin anlamını, çok yakından tamamlayan, etkileyen yalın veya belirtme durumunda bulunan tümlece nesne denir. Buna göre nesne yalın veya belirtme durumunda bulunarak iki türlü kullanılabilir:“Ev aldı.”, “Kitap okumalı.”, “Defter; kalem getirdiniz mi?” gibi tümcelerde yalın durumda bulunan“ev”, “kitap”, “defter, kalem” sözcükleri “belirtisiz nesne” adını alırlar. Aynı sözcükler belirtme durumunda kullanılırsa “belirtili nesne” olurlar.”demekle nesne kavramı hakkındaki düşüncelerini dile getirmektedir.¹⁴²

¹³⁸ ERGİN, s. 377-378

¹³⁹ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 51

¹⁴⁰ Hikmet DİZDAROĞLU, Tümce Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, 77-81

¹⁴¹ HENGİRMEN, s. 330

¹⁴² HATİPOĞLU, s. 129

Tahsin Banguoğlu,“Türkçe’nin Grameri”nde “Cümlede kimsenin, dolayısıyla yüklem in etkilediği kişiyi veya şeyi temsil eden kelimeye nesne adını verir. Adlar cümlede kimi ve kim hâlleriyle nesne olurlar:

“*Mehmet tavuğu kesti. Mehmet tavuk kesti.*” Bunlardan birincisi yüklem in belli bir kişiyi veya şeyi etkilediğini anlatır ve belirsiz nesne (complement direct determine) adını alır. İkincisi ise yüklem in belirtilmemiş bir kişi veya şeyi etkilediğini anlatır ve belirsiz nesne (complement direct indetermine) adıyla anılır.”(2) açıklamasını yapmaktadır.¹⁴³

Yüklemi geçişli çatıdaki bir eylemle kurulmuş olan cümlelerde nesne bulunur. Cümle içerisinde nesne gözükmüyor olsa bile, cümlenin derin yapısı içerisinde kendisini hissettirir.

Nesne bir tek sözcük olabildiği gibi, tamlama, sözcük öbeği ya da cümle biçiminde de olabilir.

Tahir Nejat Gencan, öznenin ediminden doğrudan doğruya etkilenen sözcüklere nesne diyerek nesnelere iki durumda bulunduğuna işaret eder:

a) –i durumunda: Belirtili nesne: “*Orhan camı kırdı.*”

b) Yalın durumunda: Belirtisiz nesne. “*Orhan cam kırdı.*”

Ayrıca geçişli eylemlerin cümlelerinde -yüklem gibi, özne gibi- nesnenin de bulunması gereklidir diyen Gencan, geçişli eylemlerden birçoğunun kendi köklerinden gelme eylem adlarından da nesnelere aldığını dile getirmektedir: *yazı yazmak, dikiş dikiyor, soru sordu, yemek yiyelim, örgü örer...*¹⁴⁴

Kerime Üstünova’da geçişli çatıdaki yüklem in nesne gerektirdiğini söyleyerek, yüzey yapıda olmasa bile nesnenin var olduğunu çünkü derin yapının bunu gerektirdiğini dile getirir. Ayrıca nesnenin sözlüksel olarak gerçekleşmediği yapılarda yüklem in nesneyi sözdizimsel olarak belirttiğini söyler.¹⁴⁵

¹⁴³ BANGUOĞLU, s. 527

¹⁴⁴ GENCAN, s. 121-124

¹⁴⁵ ÜSTÜNOVA, s.116

Dizdaroğlu, tümcenin gelişinden anlamın kolayca anlaşılabilceği durumlarda nesne söylenmeyebilir diyerek, nesnenin düşmesinin sorulara verilen yanıtlarda olduğunu belirtir.¹⁴⁶

Külebi, nesne eksiltisini, nesnede eksilti olarak ele almış ve bununla ilgili örnekler vermiştir.¹⁴⁷

Türkçemizde dilin tekrardan hoşlanmaması, en az sözcükle anlatım çabası gereği bazen nesne kullanılmamaktadır. Türkçemizde nesne eksiltisi genelde ortak nesnenin kullanıldığı sıralı cümlelerde bulunmaktadır. Bir cümle birçok eylemi, fiilimsiyi aynı nesne etkiliyorsa buna ortak nesne denilmektedir. Nesnelere Belirtili ve belirtisiz nesne olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yükleme geçişli eylem olan tümcedeki yalın durumda bulunan nesneye belirtisiz nesne, yükleme geçişli eylemlerden oluşan tümcelerde eylemi doğrudan etkileyen, belirtme durumunda bulunan nesnelere de belirtili nesne denilmektedir.¹⁴⁸

Biz çalışmamızda cümlenin yardımcı öğelerinden sayılan nesnenin bazen yazar tarafından eksiltiye uğratıldığını gördük. Bilhassa nesnelere, soru cümlelerinde yüzeysel yapıda bulunduğundan, verilen cevaplarda tekrar edilmemek uğruna eksiltildiğini gördük. Belirtili nesnesi eksiltilmiş cümlelerin belirtisiz nesneye oranla oldukça fazla olduğunu tespit ettik.

“O akşam, Lâmia”yı da beraber almışlardı. Kenan ile Nimet Hanım en arkadan geliyorlar, Kınalı yapıncak biraz önlerinde yürüyordu. Nimet Hanım, ona işittirmemek için yavaş sesle Kenan’a anlatıyordu:

- Bu çocuğa asıl muhabbetim merhametten geliyor... Lâmia, nazlı bir İstanbul kızı... Üç sene evvel annesini kaybetmiş... İstanbul’da yakından kimsesi yokmuş... Şark vilâyetlerinden birinde kaymakam olan babası/ onu / yanına aldırmiş. Bu minimini çocuk, iki sene babasına âdeta bir anne gibi bakmış... Geçen sene adamcağız, bir kazaya uğramış... Kızcağız, oralarda yalnız kalmış... İzinli bir zâbitin yanına katarak / onu / buraya, amcası Şükri Beyin yanına göndermişler....”

Dudaktan Kalbe, s.47

¹⁴⁶ DİZDAROĞLU, s. 94

¹⁴⁷ KÜLEBİ, s. 126.

¹⁴⁸ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 53-56

“Aldırılmış ve göndermişler” yüklemeleri geçişli fiillerdir. Üstünova’nın da belirttiği gibi geçişli çatıdaki yüklem nesne gerektirir.¹⁴⁹ Buradaki örnekte nesne yüzey yapıda olmamasına rağmen derin yapıda nesneyi var sayıyoruz. Burada eksiltinin kestirilebilir olduğu açıktır. Bir önceki cümlelerden hareketle biz nesne eksiltisini doldurabiliyoruz. Kaynağımız ise “*Lâmia, nazlı bir İstanbul kızıdır.*” Cümlesidir. Dilin tekrarı sevmeyişi, en az çaba ilkesi, uzun bir cümleden oluşan nesnenin kullanımını engellemektedir. Türkçenin temel kuralları gereği, nesne yerine cümleyi kısaca anlatan onu sözcüğünü kullanabilirdi. Reşat Nuri burada eksik tekrar yerine sıfır tekrar tercih etmiştir.

“Lâmia o gecedan sonra / ışıklar söndükten sonra kuleden çıkıp Kenan’ı dinlemeği / âdet etmişti. Bağlarda sesler kesilip ışıklar söndükten sonra kuleden çıkıyor. Kenan’ı dinlemeğe geliyordu.”

Dudaktan Kalbe, s. 59

“Adet etmek” eylemi nesnesine göre geçişli bir eylemdir. Bu nedenle kurduğu cümlede nesnenin olması gerekir. Cümlenin yüzey yapısında olmamasına rağmen bir sonraki cümleden hareketle nesne eksiltisini doldurabilmekteyiz.

“Çocukluğumda bana hoyrat derlerdi. Galiba hakları da vardı. Kiminle oynarsam anını yakar, / onu / bağırtırdım.”

Çalıkuşu, s.12

“Bağırtırdım” eylemi geçişli bir eylem olduğundan nesne alması gerekmektedir. Derin yapıda biz bunu hissetmekte ve “onu” sözcüğünü tahmin ederek eksiltiyi gidermekteyiz. Onu sözcüğünün göndermesi de Feride’nin küçükken oynadığı kişilerdir.

“- Anlat Feride... Anlat, nasıl oldu? Demek sen de ha? Nasıl, sevmek güzel şey değil mi?

- *Kim bu?... Çok mu güzel sevdiğin genç?*
- *Çok güzel!*
- */ onu / Nerede gördün? / onu / Nasıl tanıdın?”*

Çalıkuşu, s.47

¹⁴⁹ ÜSTÜNOVA, s. 116

Bu konuşma cümlesinde nesne eksikliği bulunmaktadır. Biz “onu” belirtili nesnesini getirmek suretiyle eksik olan birimi tamamlamaktayız. Nesnesi eksik olan cümleden önceki cümleleri incelediğimizde, “onu” kelimesinin de göndermesinin Feride’nin aklından uydurduğu bir kişidir. Buradaki eksilti tamamlanabilir niteliktedir.

“Herhalde bu zarf bana ait olacak... Bu kâğıt parçası beni derin derin düşündürüyor. Acaba bunu dün gece onbaşı mı getirdi? Öyleyse niçin Hayrullah Bey, / bu zarfı / benden sakladı? Buna imkân yok, mutlaka bu zarf, kitaplar arasında

Kuşadası’ndan gelmiş olacak.”

Çalıkuşu, s. 372

Belirtili nesne görevinde olan “bu zarfı” sözcük öbeğini biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“- Şimdi söyle bana bakayım Kâmran, gülbeşekeri beğendin mi?

Genç adam, gülererek cevap verdi:

- / Gülbeşekeri / Beğendim.*
- / Gülbeşekeri / Sevdin mi?*
- / Gülbeşekeri / Sevdim.*
- / Gülbeşekeri sevdiğini / Bir daha söyle.*
- / Gülbeşekeri / Beğendim ve sevdim.”*

Çalıkuşu, s.402

Bu konuşma cümlelerinde görüldüğü gibi nesne durumundaki “gülbeşekeri” sözcüğü olmamasına rağmen, biz önceki konuşmalardan hareketle, bunu derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Nişanlısı İsmail’i asker edip, / İsmail’i / Yemen’e göndermişler.”

Damga, s. 18

Temel cümlemizde belirtili nesne görevinde olan “İsmail’i” sözcüğünü biz derin yapıda bulabilmekteyiz.

“- *Bu Vecdi Bey hakkında tabii bildikleriniz vardı. Ara sıra arkadaşlarınıza Meşrutiyet’ten, Kanun-i Esasi’den bahsederdi, değil mi?*

Bu defa isyan ettim:

- *Bilmiyorum, niçin / Vecdi Bey’in ara sıra arkadaşlara Meşrutiyet’ten, Kanun-i Esasi’den bahsettiğini / başkasına sormuyorsunuz?”*

Damga, s.24

Geçişli bir fiil olan “sormak” yüklemine nesnesini biz derin yapıda var kabul etmekteyiz. “Vecdi Bey’in ara sıra arkadaşlara Meşrutiyet’ten, Kanun-i Esasi’den bahsettiğini” sözcük gurubu nesne olduğundan, yazar sözcük tasarrufu yapmak, anlatımda tekrara düşmemek için bu cümlede nesne eksiltisine başvurmuştur diye düşünmekteyiz.

“Mahmut Efendi yine Sarıgül’deki evinde oturuyordu. Karısı, hemen hemen bunamıştı. Ev işlerine gelini bakıyordu. Oğullarının ölümünden sonra bu gayretli kadıncağızı evlat edinmişler, / **bu kadıncağızı** / evlerinde alıkoymuşlardı.

Damga, s.73

Belirtili nesne olan “bu kadıncağızı ” sözcüğünün varlığını biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“- *Bana pek büyük iyilik ettin. Sade açlıktan değil, / **beni** / gönül azabından da kurtardın.”*

Damga, s. 95

“Kurtarmak” eylemi geçişli bir eylem olduğundan nesne alması gerekmektedir. Biz cümlenin derin yapısında “beni” nesnesi var kabul etmekteyiz.

“*Leman, sekiz-on gündün beri şirkette görünmüyordu. Galiba hasta idi. Fakat, nedense / **Leman’ı** / fazla arayıp sormak içinden gelmemişti.* “

Yaprak Dökümü, s. 17

Bu cümlemizde de kendisinden önce gelen cümlelerde özne görevinde bulunan sözcüğün, nesne durumuna düştüğünde, cümlede eksiltiye uğradığını görmekteyiz. “Leman” sözcüğü başlangıçtaki cümlelerde özne iken, son cümlede nesne

görevine düşmüştür. Derin yapıda “Leman’ı fazla arayıp sormak içinden gelmemiştir.” olarak kurulan cümlede, nesne görevinde olan “Leman’ı” sözcüğünün eksiltiyeye uğradığını görmekteyiz.

- *Karısı geçen sene ölmüş... Üç çocuğu varmış...*
- *Nasıl bir adam acaba?*
- *Fena değil, diyorlar. Ben, kendi hesabıma resmini bile görmek istemedim.*
- *Ya / onu / beğenmezsen?”*

Yaprak Dökümü, s. 74

“beğenmezsen” eylemi geçişli bir eylem olduğundan nesne alması gerekmektedir. Biz yüzey yapıda olmayan bu nesneyi derin yapıda var kabul etmekteyiz.

İhtiyar kadın birkaç defa onu mektepte görmeye gelmişti. Fakat müdire, zavallıyı, “Babasının tembihi var, kimse ile / onu / görüştüremeyiz.

Acımak, s. 41

“onu” nesnesinin eksikliği biz derin yapıda tamamlamaktayız. Kendisinden önceki cümlede geçtiğinden yazar tarafından nesne durumundaki “onu “ sözcüğü cümleden çıkarılmıştır. Bu sayede sözcük tasarrufu sağlanmıştır.

“Tahsin Efendi:

- *Gel, inat etme, dedi, hem belki kumruları rahatsız edersin...*

Bu söz, bana çok manidar geldi. Dikkatle yüzüne baktım.

Kumrular kim?!...

- *Oturursan / kumruların kim olduğunu / söylerim.”*

Acımak, s. 73

“kumruların kim olduğunu” nesnesi cümlelerin derin yapısında bulunmaktadır. Kendisinden önceki soru cümlesinde geçtiğinden yazar tarafından cümleden çıkarılmıştır.

3. Yüklemleri Eksiltili Cümleler

Yüklem, cümlenin üzerine kurulduğu temel ögedir. Cümlenin ağırlığını, yükünü üzerine alan, taşıyan, yüklenen ögedir. Diğer ögeler yüklemün tamamlayıcısı ve destekleyicisi durumundadır.

Koç, cümlede iş, oluş, kılış, düşünce, duygu, imge, yargı... anlatan sözcüklere yüklem diyerek, buldukları cümlelere göre yüklemün iki türlü olduğunu söyler:

a) Önerme-yancümlecik, yantümce(proposition)—yüklemi

b) Tümce (phrase) ve temel önerme yüklemi

Koç, yüklemi eylem öbeğini oluşturan, cümleyi kuran ve genellikle cümlenin sonunda yer alan öge olarak tanımlar. Addan, önaddan, adıldan, belirteçten, ilgeçten, bağlaçtan, ünlemden, öbekten, ikilemeden, deyimlerden, yardımcı eylemlerden, eylemsilerden, yinelemelerden, pekiştirmelerden yani her türlü sözcükten yüklem olabileceğini söyler.¹⁵⁰

Neşe Atabay ve diğerleri, yüklemi, cümlede yargıyı yüklenen çekimli eylem olarak tanımlar ve taşıdığı yargı nedeniyle, olumluluk, olumsuzluk, soru ve emir gibi kavramları da bildirdiğini söylerler.¹⁵¹

Hengirmen, bir cümlede iş, oluş, yargı bildiren ve çekimli eylemden oluşan sözcüğe yüklem diyerek, bütün yalın, türemiş ve birleşik eylemler, adlar ve ad soylu sözcükler ile her türlü sözcük öbeklerinin yüklem olabileceğini söylemektedir.¹⁵²

Yüklem, cümle içerisinde diğer ögelerle uyum içerisinde olduğundan cümlenin en önemli ögesi sayılmaktadır.

Türkçemizde yüklem genellikle sonda bulunur. Bununla birlikte yüklemün başta ve ortada olduğu devrik cümleler de bulunmaktadır.

¹⁵⁰ KOÇ, s. 455-463

¹⁵¹ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 20

¹⁵² HENGİRMEN, s. 324

Yüklem, çekimli bir fiil veya kendisine ekfiilin bağlandığı isim soyundan bir kelime olur: *öğreniyordum, çalışmışsınız, bilesin; çocuktur, tembel değildi, üzgünüm, okuldayız* gibi. İsimlerden kurulmuş yüklem *değil* kelimesiyle olumsuz yapılır: *Aradığımız kitaplar bunlar değilmiş.* Türkçede asıl unsurun sonda bulunması ilkesine göre yüklem cümlenin sonunda bulunur. Ancak günlük konuşmalarda, şiir dilinde ve atasözlerinde yüklem yeri değişebilir:

“Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak.”

Yüklem tek kelime olabileceği gibi kelime grubu da olabilir. Birden fazla kelimedenden oluşan yüklem *yüklem grubu* da denir :

“Kaybolan, kapının anahtarıdır”. (isim tamlaması)

“Bu, tanıdık biriydi.”. (sıfat tamlaması)

“Buradan başlayabilirsiniz.” (birleşik fiil)

“Ülkeler fethetmiş komutan gibisin.” (edat grubu)

“Kırk sekizin yarısı yirmi dördür.” (sayı grubu)

Bir cümlede yüklem dışındaki ögeler birden fazla olabilir. Ancak bir cümlede bir yüklem bulunur. Söz dizimindeki yüklem sayısı, cümle sayısını gösterir:

“Şimdi zil çalmış, dersten çıkılmış, ortalık sakinlemeye başlamıştı”. (3 cümle)

“Ekmeğini eline alır, etrafa göz atar, ağlar, ağladıkça acıyordu..” (4 cümle)

Bir cümlede özellikle vurgulanmak, belirtilmek istenen unsurlar yükleme yaklaştırılır.

Bağlaçlarla virgülle bağlanmış yargıların ortak olan eylemleri yinelenmez, dolayısıyla eksilti görülebilir. Ayrıca yüklem hem çekimli eylemlerden hem ad, sıfat,

belirteç, ilgeç gibi başka sözcük türlerinin ek eylem almalarıyla oluşabilir. Ekeylem bulunmadığında da eksilti ortaya çıkar.¹⁵³

Anlatımda kısalığı sağlamak amacıyla, birtakım eksilteli cümlelerde yüklem kullanılmadığı görülebilir.:

“ *Dışarıda lapa lapa kar.*” cümlesinde kısa anlatım sağlamak, sözü daha etkili bir hale getirmek amacıyla yüklem düşürülmüştür. Bu cümlenin aslı: “Dışarıda lapa lapa kar yağıyor.” şeklindedir.

Hengirmen, yazı ve konuşma dilinde kimi zaman yüklem söylenmediğini belirterek, bu durumda yüklem cümle içerisinde gizli olarak bulunduğu işaret etmektedir.

Kerime Üstünova, cümlenin asıl unsurlarının özne ve yüklem olduğunu söyleyerek, bir anlatımın yargı bildirmesi için yüklem şart olduğunu dile getirir. Yüklem düşürüldüğü cümlelerde eksiltinin çeşitli yollarla giderildiğini söylemektedir¹⁵⁴

Eksilteli cümlelerde en fazla eksiltelen öge yüklem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa tasvir ve betimlemelerde bu durum oldukça sık sık karşımıza çıkmaktadır.

“*Nimet Hanım evine / gidecek / , Kenan Bey kimbilir nerelere gidecek...*”

Dudaktan Kalbe, s.52

Cümlenin asıl unsurlarından biri de yüklemdir. Burada yazar anlatımda kısalığı sağlamak, sözcük tasarrufu yapmak amacıyla yüklemi düşürmüştür. Yüklem düşürüldüğü bu eksilti cümlelerinde biz eksiltiyi kendisinden sonra gelen “gidecek” yüklemine yaptığımız gönderimle bulmaktayız. Yazar hem en az sözcükle anlatım sağlamış hem de anlatımda sürükleyicilik sağlamıştır.

¹⁵³ KÜLEBİ, s. 124

¹⁵⁴ ÜSTÜNOVA, s. 117

“Diyarbakır’dan Musul’a / geçmiş /, Musul’dan Hanıkın’a, / geçmiş / oradan Bağdat’a / geçmiş /, Kerbela’ya geçmiş...”

Çalığışu, s.13

Bu cümlelerin esas yüklemi “geçmiş” sözcüğüdür. Yazar anlatımda tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu yapmak gibi nedenlerle “geçmiş” yüklemine cümlelerin yüzey yapısından çıkarmıştır. Biz cümlelerin yüzey yapısında olmamasına rağmen derin yapıda bunu tahmin etmekte ve buradaki yüklem eksiltisini tamamlayabilmekteyiz.

“- Ne kadar da yanmışsın, Feride... derin pul pul olmuş.

- Güneşten./ yandım /

Bir aralık Müjgân söze karıştı:

Sen de öyle ,/ yanmışsın / Kâmran, dedi.”

Çalığışu, s.73

Buradaki eksiltiyi bir önceki cümlede kullanılan “yanmak” fiilini kullanmak suretiyle tamamlayabilmekteyiz.

“Fakat, çamsakızı gibi yapıyor, bir türlü yakamı bırakmıyordu. Arkadaşımın ısrarını Maarif Müdürü de fark etti. Biraz evvel bana o kadar soğuk ve fena muamele eden bu adam, derin bir hürmetle önümde eğilerek bir koltuk da bana ikrar etti.

“Hanımefendi ayakta kalmayın,. Lütfen, / oturun/ dedi.”

Çalığışu, s.243

Biz “oturun” yüklemine derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“- Ne kadar süslüsünüz bugün. Benim için mi? / süslendiniz /”

Çalığışu, 300

“Süslendiniz” yüklemine biz bir önceki cümleden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

“Paşa babam gözümün önünden ayrılmıyordu. Hem de o kütüphanenin önünde, “Ben hafıye değilim!” diye yemin ettiği dakikadaki zebun haliyle... / gözümün önünden ayrılmıyordu /”

Damga, s. 33

Biz bir önceki cümleden hareketle eksiltiye uğramış olan“gözümün önünden ayrılmıyordu” yüklemine tahmin edebilmekteyiz.

“- *Tekrar ne günü dönüyorsunuz?*

Hafif bir tereddütle cevap verdim:

- *Galiba Perşembe günü.../ **döneceğim** !*

Damga, s. 46-47

“Döneceğim” yüklemine, kendisinden önceki soru cümlesinden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

“- *Sana bir şey daha soracağım, dedi, kalbin ne halde? Hâlâ onu seviyor msunu?*

- *Tabii.../ **seviyorum** !*

Damga, s. 97

“Seviyorum” yüklemine eksikliğini biz kendisinden önceki cümleden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

“- Onda en ehemmiyetsiz birzaaf gösterilemez demediniz mi?

- Evet... / **dedim** / “

Acımak, s. 11

“Evet” yanıtıyla, kendisinden önceki cümlede verilen eylemin gerçekleştiği bildirilirken, yazar tarafından sözcük tekrarına düşmemek için, “dedim” yüklemi cümleden atılmıştır.

“- *Bu adam, ailemizi mahvetti... Bir ben kendimi kurtarabildim... O da ne güçlülükle.../ **kurtarabildim** / “*

Acımak, s. 30

Özellikle çekilen sıkıntıları anlatmada, anlatıma kuvvet ve yoğunluk kazandırmak için yüklemine eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Bu cümlemizde derin yapıda tahmin ettiğimiz “kurtarabildim” yüklemi cümleden atılmıştır. Ancak cümlemin anlamı bozulmamıştır.

*“Işıkları sönmemiş bir iki pencereden dökülen tozlu hafif aydınlığın erişebildiği yerlerde boş tarlalar,/ **parlayıp söniyordu** / cılız, kuru ağaç iskeletleri, / **parlayıp söniyordu** / taş yığınları parlayıp söniyordu”.*

Acımak, s. 34

“parlayıp söniyordu” yüklemi ortak bir yüklemidir. Bu sebeple yazar sözcük tekrarına düşmemek ve sözcük tasarrufu sağlamak amacıyla, benzer ögeleri sıralarken bunları sonda bulunan esas yükleme bağlamıştır.

4. Zarf Tümleci Eksiltili Cümleler

Gencan, yüklemeleri berkiten sözcüklere zarf tümleci demektedir.¹⁵⁵ Koç, eylemin anlamını yer, zaman, durum, ölçü, soru... bakımından tümleyen öbeklere (tümleçlere) belirteç öbeği (belirteç tümleci) demektedir. Belirteç öbeğinin kurucusu daima bir belirteçtir diyerek, belirteç öbeklerini şöyle sıralar:

- a. Yer Kavramı Veren Belirteç Öbeği
- b. Zaman Kavramı Veren Belirteç Öbeği
- c. Durum Belirten Belirteç Öbeği
- d. Ölçü Kavramı Veren Belirteç Öbeği olarak dörde ayırmaktadır.¹⁵⁶

Neşe Atabay ve diğerleri, Türkiye Türkçesinde cümlenin anlamını bütünleyici tümleç türü olarak gördükleri zarf tümlecini, cümlede yüklemi, zaman, yer, yön, ölçü, duru, nitelik, kimi zaman da gösterme ve soru gibi özellikler yönünden tamamlayan ögeler olarak tanımlarlar.¹⁵⁷

Özmen, zarf tümleci eksiltisini, örnekler üzerinde bir zarf tümlecinin doğrudan doğruya eksiltili cümle olarak kullanılması olarak ele almıştır. Ayrıca zarf tümlecinin bazı değişikliklerle eksiltili cümleye dönüşebileceğini söyleyen Özmen, bu tür cümlelerde asıl cümlenin içinden çıkarılan zarf tümlecinin bazı değişikliklerle eksiltili cümle olarak kullanıldığını söyler.¹⁵⁸

¹⁵⁵ GENCAN, s. 135

¹⁵⁶ KOÇ, s. 447-448

¹⁵⁷ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 61-62

¹⁵⁸ ÖZMEN, s. 77-79

Hengirmen, yüklem anlamını, zaman, yer, yön, durum, nicelik, ilgisiyle tamamlayan sözcüklere zarf tümleci diyerek, tümleçlerin bazen yalın bazen de ad durumu ekleri alabildiğini söylemektedir.¹⁵⁹

Varlığının belirmesi yükleme bağlı olan, yükleme aracısız ilişki kuran biçimbirime zarf denir.¹⁶⁰

Zarflar cümle içerisinde zarf tümleci görevinde bulunurlar. Ayrıca, sıfatlar, zaman kavramı taşıyan bazı adlar, ikilemeler ve zarffiiller yüklemi etkilediklerinde zarf tümleci olurlar:

“Akşam eve erken git.”, “Sular tık gitti.”, “Olanları görünce zavallı büsbütün kahroldu.”, “Evine koşa koşa gitti.” cümlelerinde olduğu gibi.

Yüklemi yer, yön, zaman, durum, miktar, vasıta, şart, soru yönüyle tamamlayan zarflar, cümlede zarf tümleci olur:

“Bugün bana ise yarın sana.”

Zarflar çekim eki almadan fiile doğrudan doğruya bağlanırlar. Vasıta, eşitlik ve yön gösterme eki alan zarflarda bu ekler, hâl eki göreviyle değil; zarf-fiil göreviyle kullanılan eklerdir:

“Kapıyı vurdum ve içeri girdim.”

Zarf tümleçlerini bulmak için yükleme *ne zaman, nasıl, ne şekilde, ne gibi, neyle, kiminle, niçin, ne kadar, hangi yöne* gibi sorular sorulur:

Biraz geç kaldınız. (ne kadar geç kaldınız?)

Bir fiilin, bir fiil şeklinin (fiil ismi, sıfat-fiil, zarf-fiil), sıfatın veya kendi türünden bir başka kelimenin anlamını yer (yön), zaman, ölçü, nitelik, soru bakımından belirten veya sınırlayan kelimelere *zarf (belirteç)* denir.

Kerime Üstünova zarfın yüklem gerektirdiğini söyleyerek, zarf tümlecinin yüzey yapıda yer almayan yüklemi sözdizimi bakımında belirler der:

¹⁵⁹ HENGİRMEN, s. 340

¹⁶⁰ ADALI, s. 36

“Ağalık vermekle (olur), yiğitlik vurmakla”.(olur)¹⁶¹

Biz çalışmamızda zarf tümlecinin bazen eksiltildiğini görmekteyiz. Bu eksilti daha çok bir önceki cümle ya da cümlelerle anlam bakımından bağlı cümlelerde karşımıza çıkmaktadır.:

“Dedemden sonra halimiz ne olacak.” Bu cümlelerin eksiltisiz hali “ Dedemin ölümünden sonra ne olacak.” Şeklindedir. Burada zarf tümleci eksiltisi bulunmaktadır,

“Yola çıktıkları vakit ortalık epeyce kararmış, / Yola çıktıkları vakit / ay doğmuştu.”

Dudaktan Kalbe, s.52

Bu cümlede “yola çıktıkları vakit” sözcük öbeği zaman bildirdiği için cümlede zarf tümleci görevindedir. İkinci cümlede ayın doğmasının zamanı yola çıkılan vakittir. Bu zarf tümleci bir önceki cümlede kullanıldığından, yazar tarafından anlatımda tekrardan kaçınmak, sözcük tasarrufu sağlamak amacıyla cümleden çıkarılmıştır. Biz cümlelerin derin yapısında bunu çok rahat sezmekteyiz. “Yola çıktıkları vakit” zarf tümlecine de gönderim yapmak suretiyle, bu cümledeki zarf tümleci eksiltisini tamamlayabilmekteyiz.

“Sonraları öteden beriden öğrendiğime göre bu göl, Musul taraflarında adını bir türlü aklımda tutamadığım bir küçük köyün yanı başındadır ve benim uçsuz bucaksız denizim bir ağaç kümesi arasında kuru bir ırmaktan kalma bir avuç sudan başka bir şey değildir.

Babam; o zaman Musul'daymış. Ben / o zaman / iki buçuk yaşında kadarmışım.”

Çalıkuşu, s.10

Gölün bir avuç kadar bir sudan ibaret olduğu zamanlarda Feride'nin babası Musul'daymış. Son cümlede ise zaman bildiren o zaman zarf tümleci eksiltisi vardır. Biz bunu kendisinden önceki cümleden çıkarmaktayız. “O zaman” derken de anlatılan zamanın gölün geçmişte bir avuç sudan ibaret olduğu zaman ifade edilmektedir. Biz

¹⁶¹ ÜSTÜNOVA, s. 117

bunu daha önceden geçen cümlelerden anlamaktayız. Buradaki eksilti tahmin edilebilir niteliktedir.

“- *Gündüz söylediğin münasebetsiz lakırdıyı aklımdan çıkaramıyorum, mahzun oluyorum.*

Müjgân şaşırdı:

- / **gündüz** / *Ne dedim ben?*”

Çalığışu, s.67

“Ne dedim ben?” cümlesinin yüzey yapısında zaman sözcüğü olan “gündüz” olmamasına rağmen, biz derin yapıda bunu var saymaktayız. Zaten bir önceki cümlede zaman bildiren ve zarf tümleci görevinde olan gündüz kelimesi kullanılmıştır. Buraya yaptığımız göndermeyle, cümledeki eksiltiyi tamamlayabilmekteyiz.

“*Uzaktan birisinin geldiğini görür görmez, hemen Hacı Kalfa'nın tembihini hatırlıyor, / hemen / yüzümü kapıyordum.*”

Çalığışu, s.170

Bu bağımlı sıralı cümlede yüz kapama eyleminin hemen yapıldığını bir önceki cümledeki “hemen” zarf tümlecinden anlamaktayız.

“*Onları hastayım diye aldattım ama bugün, bilakis çok iyiyim ve / bugün / çok neşeliyim.*”

Çalığışu, s. 279

Bu sıralı cümlede “bugün” sözcüğü zarf tümleci görevindedir. Bir önceki cümlede kullanıldığından, yokluğu cümlenin anlamını bozmamaktadır. Buradaki eksilti tahmin edilebilir niteliktedir.

“*Mademki haksız yere ceza gördüm,/ haksız yere / damgalandım. Mademki kanun-ı cemiyet beni fena tanıyor. O halde fena adamlar gibi hareket etmeye hak kazandım*” diye muhakemeler yapıyordum.”

Damga, s. 109

İlk cümlede “ceza görme” yüklemının hangi durumda olduğunu bildiren “haksız yere” sözcük öbeği zarf tümleci görevindedir. Bu öznesi ortak sıralı cümlede yazar anlatımda tekrara düşmemek, gereksiz sözcük kullanmamak amacıyla temel cümlede olması gereken “haksız yere” zarf tümlecini, anlatımda daherhangi bir eksikliğe yol açmadığı için cümleden çıkarmıştır. Biz derin yapıda bu zarf tümlecinin varlığını sezmekteyiz.

“Birdenbire utanmış / gibi / ve cesaretini kaybetmiş gibi sustu.”

Yaprak Dökümü, s. 10

“gibi” edat gurubu bir sözcük olmasına rağmen, burada yüklemi etkilediğinden, yüklemın gerçekleşme durumunu bildirdiğinden zarf görevindedir. Biz “gibi” sözcüğünü cümleinin derin yapısında var kabul etmekteyiz.

“İhtiyar baba, hiçbir şeyin farkında değil sayılırdı. Fakat çocuklarını eskisinden çok daha iyi görüyor ve / çocuklarını eskisinden çok daha iyi / anlıyordu.”

Yaprak Dökümü, s. 51

Bu öznesi ortak bağımlı sıralı cümlemizde, birinci cümlede zarf görevinde bulunan “çocuklarını eskisinden çok daha iyi” sözcük öbeği, yazar tarafından anlatımda tekrara düşmemek, en sözcükle anlatım çabası gereği eksiltiye uğramıştır.

“Necib Bey’e ara sıra sokakta ve vapurda tesadüf ederdim. Sadece / karşılıklı / selamlaştırdık.”

Acımak, s. 127

İşteş çatıdaki “selamlaşmak” fiili yapısında karşılıklı olarak yapılan bir eylemi anlattığından, yazar sözcük tekrarına düşmemek için “karşılıklı” sözcüğünü cümleden çıkarmıştır.

5. Dolaylı Tümleci Eksiltili Cümleler

Türkçede çok kullanılan bir tümleç türü de dolaylı tümleçtir. Dolaylı tümleç, yüklemi yaklaşma, bulunma ayrılma bildirerek tamlayan ögedir. Dolaylı tümleç fiilin yerini ve yönünü gösterdiği için bu ögeye *yer tamlayıcısı* da denir.

Dolaylı tümleş yaklaşma hâli “+(y)A”, bulunma hâli “+DA” ve ayrılma hâli “+DAN” ekleriyle yükleme bağlanan kelime veya kelime grubudur. İsim veya isim soylu bir kelime ya da kelime grubunun dolaylı tümleş olabilmesi için bu hâl eklerinden birini mutlaka alması şarttır.

Gencan, dolaylı tümleşleri -e,-de,-den durum ekleriyle çekimlenen tümleşler olarak ele alır ve bunların yüklemeleri türlü yönden tümlediklerinden bahseder. Bu durum eklerini alan sözcüklerin asıl görevlerinin yüklemelerin yerlerin, yani;

- a. Nerede olduğunu (-de eki)
- b. Nereden başlayıp uzaklaştığını (-den eki)
- c. Nereye yönelik yaklaştığını (-e eki)

gösterirler demektir.¹⁶²

Koç, adın “-a,-da,-dan” durumlarında bulunan tümleşlere dolaylı tümleş demektir. Dolaylı tümleşleri de:

- a. Yönelme Durumu Eki Almış Tümleş
- b. Kalma Durumu Eki Almış Tümleş
- c. Çıkma Durumu Eki Almış Tümleş

olmak üzere üçe ayırmaktadır.¹⁶³

Ergin, fiilin mekânını ve istikametini gösteren cümle unsuruna yer tamlayıcısı demektir. Her hareketin zaman ve mekân içinde bir yeri ve istikameti olduğunu söyleyerek, yer tamlayıcısının hareketin cereyan ettiği bu yeri ve istikameti ifade ettiğini belirtir. İsim cinsinden olan bir kelime ya da kelime grubunun fiile yer ve istikamet ekleri olan datif, lokatif ve ablatif ekleri ile bağlandığını ifade etmektedir. Datifli yer tamlayıcısının hareketin kendisine yöneldiğini, kendisine doğru yaklaştığını;

¹⁶² GENCAN (2001: 132-131)

¹⁶³ KOÇ (1996: 487-488)

lokatifli yer tamlayıcısının hareketin kendi içinde cereyan ettiğini, kendi içinde bulunduğunu, ablatifli yer tamlayıcısının ise hareketin kendisinden uzaklaştığını gösterdiği söylenebilir. Yer tamlayıcısının ana fonksiyonun zaman ve mekan içinde geniş manasıyla yer ve istikamet ifade ettiğini; fakat bu ana fonksiyonu ile birlikte kullanıldığı fiilin manasına bağlı olarak, yer, ayrılma, uzaklaşma, yaklaşma, bulunma, yön, zaman, müddet, sür'at, tarz, miktar, derece, durum, hal, hedef, sebep, bedel, leh, aleyh, karşılaştırma, verme, bildirme, kuvvetlendirme, gaye, tercih, vasıf, devamlılık, iş, vasıta, aitlik, çıkma, terkip, ölçü, değer, görüş, noktainazar vs. gibi çeşitli anlamlar ifade ettiğini söylemektedir.¹⁶⁴

Gencan, “-de, -den, -e “ durum takılarını almış sözcüklerin, türlü görevlerde kullanılmakla birlikte asıl görevlerinin yüklemelerin yerlerini yani

- a. Nerede olduğunu (-de takısı)
- b. Nereden başlayıp uzaklaştığını (-den takısı)
- c. Nereye yönelip yaklaştığını (-e takısı)

gösterdiğini ifade etmektedir.¹⁶⁵

Neşe Atabay ve diğerleri ise dolaylı tümleci, yüklem anlamını bütünleyen, yönelme, kalma, çıkma durumlarından birinde bulunan tümleç olarak tarif etmektedir.¹⁶⁶

Hengirmen, ad durum eklerinden, -a(-e), -da(-de), -dan(-den) eklerini alan tümleçlere dolaylı tümleç diyerek, ad, sıfat, isimfiil, sıfatfiil gibi görevleri üstlenen sözcüklerin -da(-de) durum eklerini alarak, dolaylı tümleç olduğunu ve -dan(-den) dolaylı tümlecinin bulunduğu cümlelerde fiilin geçişsiz olduğunu söylemektedir.¹⁶⁷

Demir, eylemin yöneldiği, yaklaştığı, kaldığı, bulunduğu, çıktığı, uzaklaştığı yeri gösteren “-e, -de, -den” durum ekleriyle çekimlenmiş tümleçlere dolaylı tümleç

¹⁶⁴ ERGİN, s. 400

¹⁶⁵ GENCAN, s. 131

¹⁶⁶ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 58

¹⁶⁷ HENGİRMEN, s. 333-337

diyerek, harften cümleye kadar tüm dil öğelerinin ad olarak kullanıldıklarında dolaylı tümleş olduklarını belirtir:

1. Addan, ad tamlamasından, ad eylemden dolaylı tümleş:

Bunları tahtaya yaz. Taş çağından atom çağına geldik.

2. Adlaşmış sıfattan, ortaçtan, sıfat tamlamasından dolaylı tümleş:

Atatürk cumhuriyeti gençlere emanet etmiştir. Dertli olan bakışından bellidir.

3. Zamirlerden, zamirlerle kurulan tamlamalardan dolaylı tümleş:

Senin altında doğdum senin altında öleceğim.(A.Nihat Asya)

4. İkilemeden dolaylı tümleş:

Maldan mülkten haberi yok, orda burada gezip duruyor.

5. Cümleden, yancümlecikten dolaylı tümleş:

Aç gezmekten tok ölmek yeğdir.(Atasözü)

6. Bunların dışında ilgeçler, bağlaçlar, ünlemler, harfler... dolaylı tümleş olur:

İçin'de amaç anlamı vardır. Dolaylı tümleşleri aldıkları ad durumu eklerine göre: yönelmeli dolaylı tümleş, kalmalı dolaylı tümleş, çıkmalı dolaylı tümleş olmak üzere ipe ayırır.¹⁶⁸

Yaklaşma, bulunma ve ayrılma hâli ekini alan zaman, hâl ve miktar zarflarının dolaylı tümleş değil, zarf tümleci olduğu unutulmamalıdır: *Akşamdan bütün ödevlerimi bitirdim.* Burada akşam kelimesi ayrılma hali ekini alsa da zaman anlamı taşıdığından zarf tümleci sayılmaktadır.

¹⁶⁸ DEMİR, s. 200-206

İsim ve isim soylu sözcüklerden genellikle isim-fiil ve sıfat-fiiller cümle içerisinde dolaylı tümleş olabilirler. Bunan yanında tamlamalar, ikilemeler, söz öbekleri de cümle içerisinde dolaylı tümleş olabilirler. Dolaylı tümlecin cümle içerisindeki görevi yüklemdeki anlamı yer ve yön bakımından tamamlamaktır. Çalışmamızda ele alınan örnekler de genelde yüklem anlamını bu iki yönde tamamlayan sözcükler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolaylı tümleci bulmak için yükleme *kime, kimde, kimden; neye, nereye, nereden, nereden* sorularından uygun olanı sorulur.

Dolaylı Tümleş eksiltini yönelme, bulunma ve çıkma eksiltisi olarak üç bölümde inceleyeceğiz. Ancak örneklerde bunların hepsini birlikte vereceğiz.

“Bir yaz, Leyla birdenbire serpmiş boyuyla, yeldirmeli bir genç kız olarak Bozyaka’ya gelmişti. Kenan, artık onunla konuşmak istemiyor, bağ yollarında rastgeldikçe / ona / selam vermemek için gözlerini indiriyordu.”

Dudaktan Kalbe, s.27

Bu cümlede özne Kenan’dır. “Ona” tümlecinin bu cümlede olması gerekir. Cümlenin yüzey yapısında yer almamasına rağmen biz bu tümleci var sayıyoruz. Burada eksiltinin kestirilebilir olduğu açıktır. Bir önceki cümleden hareketle dolaylı tümleş eksiltisini doldurabiliyoruz. “Selam vermeme” eyleminin yönünün “ona” yani “Leyla’ya” ait olduğunu anlayabiliyoruz. Burada dilin tekrarı sevmeyişi, en az çaba ilkesi yönelme tümlecinin kullanılmasını engellemiştir.

“O da hafif bir tereddütle kızarak Kenan’ı tasdik etti:

- Pek, memnun olurum, Lâmia, dedi, amma / sana / zahmet olmazsa...”

Dudaktan Kalbe, s.49

Bu cümlede “sana” yönelme tümleci eksiltisi bulunmaktadır. “Zahmet olmazsa” eyleminin yönü Lâmia’yadır. Biz bunu cümlenin derin yapısında hissetmekteyiz.

“Nimet Hanım, o gece fazla solgundu. Bir köşede sesiz sedasız oturuyor, söze karışmıyordu.

Bir aralık / Nimet Hanım'a / ne olduğunu sordular."

Dudaktan Kalbe, s.51

"Sordular" yüklemine yapıda yönelme anlamı vardır. Burada sorulan sorunun istikameti Nimet Hanım'adır. Yüzey yapıda olmamasına rağmen biz derin yapıda bunu sezmede ve tahmin etmekteyiz. Yazar anlatımda tekrara düşmemek ve sözcük tasarrufu sağlamak amacıyla, burada dolaylı tümleş durumunda olan "Nimet Hanım'a" sözcüğünü kullanmak istememiştir diye düşünmekteyiz.

"Kenan, bu lacivert çarşafli hanımın Lâmia olduğunu tâ yanından geçerken fark etti.

.....

Lâmia, bir parça tereddüt etti, sonra gözlerini önüne indirerek, utana utana / Kenan'a / cevap verdi."

Dudaktan Kalbe, s.54

Bu cümlede "cevap verme" eyleminin yapıda zaten bir yönelme söz konusudur. Bu konuşma metninde Lâmia'nın cevap verme eyleminin yönü Kenan'adır. Biz cümlelerin derin yapıda bunu bulmaktayız. Bu cümlede eksik olan dolaylı tümleş, daha önceki cümleler incelendiğinde rahatlıkla tahmin edilebilmektedir. Yüzey yapıda olmamasına rağmen biz Lâmia'nın Kenan'a cevap verdiğini tahmin edebilmekteyiz.

"Kenan ara sıra işine ara verdikçe bir sigara yakıyor, pencerenin pervazına oturarak Lâmia ile konuşuyordu. Küçük kız, ona iyiden iyiye alışmıştı. Artık Kenan'dan / çekinmiyor; büyük kardeş emniyetiyle ona her şeyi söylüyordu."

Dudaktan Kalbe, s.60

Burada "artık çekinmiyor." derken, "çekinmeme" eyleminin Kenan'dan olduğu verilmemesine rağmen, biz derin yapıda "çekinmeme" eyleminin Kenan'dan olduğunu rahatlıkla tahmin edebiliyoruz.

"Aman dallar çatırdıyor.../ düşmenize / Sebep olacağım... Düşeceksiniz Feride Hanım, diye bağıyordu."

Çalığışu, s. 35

“Sebepe olma” eyleminde bir yönelme söz konusudur. Cümledeki diğer birimlerden biz buradaki eksikliği “düşmenize” dolaylı tümlecini tahmin ederek tamamlayabilmekteyiz.

“Böyle yerlerde gelen geçen, insana dik dik bakıyor, hatta / **insana** / söz atanlar bile oluyor.”

Çalıkuşu, s. 231

Biz derin yapıda “insana” dolaylı tümlecini var kabul etmekteyiz.

“- Ah benim yapışkan kızım, evvela insanı yadırgarsın, / **insanlardan** / kaçarsın; sonra / **insanlara** / çamsakızı gibi öyle bir yapıyorsun ki... derdi.

Çalıkuşu, s. 231

Buradaki dolaylı tümleç eksikliğini biz bir önceki cümleden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

“Müdür, şimdi başka bir davanın peşindeydi. Türü huysuzluklarla hademelere odasının tozlarını aldırıyor, / **hademelere** / duvardaki resimlerin yerlerini değiştiriyor ve ikide birde küçük bir el aynasında saçlarını, kravatını muayene ediyordu.”

Çalıkuşu, s. 239

Dolaylı tümleç görevindeki “hademeler” sözcüğünü biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“- Feride, sen benim olasin! / **benim olduğuna** / İnanamıyorum.

Çalıkuşu, s. 428

Bir önceki ünlem cümlesinden hareketle “ benim olduğuna” dolaylı tümlecini derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Epeyce zaman sonra İsmail, bir gün yolda Ayşe’ye rast gelmiş, “Ne olur, Gaffar Ağa’nın köye gittiği bir gece beni değirmene al!” diye yalvarmış. Kadıncağız, “Etme İsmail... Duyulursak, namusum bir para olur... Gaffar Ağa zalim bir adamdır... Hem sana, hem bana kıyar... “ demişse de / **İsmail’e** / dinletememiş. Nihayet iki nişanlı

bir gece değirmende birleşmişler. Ağlaşa ağlaşa başlarından geçeni birbirlerine anlatırlarken dışarıda köpekler havlamaya, kapı vurulmaya başlamış. Gaffar Ağa'nın ansızın köyden döndüğünü anlamışlar. Deęirmende saklanacak bir yer yokmuş. İsmail, "Korkma Ayşe, ben öyle de öldüm böyle de... Senin namusunu kurtarırım. Kimsenin / değirmende birleştiğimizden / haberi olmaz!" demiş."

Damga, s. 19

Dolaylı tümleç görevinde olan "İsmail'e" ve "değirmende" birleştiğimizden" sözcükleri olmasa bile biz derin yapıda var olduklarını kabul etmekteyiz.,

*"- Ben seni arıyordum. Nerelerdesin? Adresin de belli değil ki...
- Dört gün evvel / **hapisten** / çıktım, ağabey..."*

Damga, s.74-75

"Çıkma" yüklemi, kendi yapısında ayrılma anlamı taşımaktadır. Biz söz konusu cümleden önceki cümlelerde yer alan eski bilgilerden, cümlenin derin yapısında dolaylı tümleç görevinde olan "hapisten" sözcüğünü tahmin edebilmekteyiz.

*"- Sizi biraz karakoldan istiyorlar... Demin bir polis geldi, dedi.
Artık şüphem kalmıyordu. Korktuğum başıma gelmişti.*

*- Peki madam, şimdi / **karakola** / gidiyorum, dedim."*

Damga, s. 88

Biz bir önceki cümleden hareketle cümle içerisinde "karakola" dolaylı tümlecinin eksikliğini tahmin edebilmekteyiz.

*"- Fatih taraflarında bizim eski bir hizmetçi vardı da, onu görmeye gitmiştim.
Ara sıra / **bizim eski hizmetçiye** / yiyecek, içecek götürürdüm."*

Damga, s.136

"Götürme" eyleminin anlamında bir yönelme söz konusudur. Biz cümlenin derin yapısında "bizim eski hizmetçiye" sözcük öbeğini yüzey yapıda olmasa da derin yapıda var kabul etmekteyiz.

*"Ondan bahsedenler "İyi adam... Peygamber gibi adam... Elini öp... / **Ona** / Dua ettir... / **Ona** / İlimden bahsettir... / **Ona** / Şiir okut... Ne yapsan yap... Fakat /*

Ondan / iş isteme,” derlerdi.”

Yaprak Dökümü, s. 13

“ona” ve “ondan” zamirlerinin göndermesi, metni CBB düzeyde incelediğimizde Ali Rıza Bey’edir. Bu cümlemizde eylemin bir başkasına yaptırıldığından, dilin tekrarı sevmeyişi, en az çaba ilkesi gereği “ona ve ondan” dolaylı tümleçlerinin cümleden atıldığını görmekteyiz. Ancak derin yapıda bu tümleçler yerlerini almışlardır.

*“Bazı hayır sahipleri Ferhunde’ye, “Maarif müdürüne git.../ **Maarif müdürüne** / Rica et” demişler...”*

Acımak, s. 14

Emir kipi ikinci tekil kişi çekiminde olan “rica et” yüklemine yapıda bir yönelme söz konusudur. Kendisinden önceki cümlede “Maarif müdürüne” dolaylı tümleci bulunduğundan, yazar tarafından anlatımda tekrara düşmemek için cümleden çıkarılmıştır.

“Zehra Hanım bir uykudan uyanır gibi silkindi, maarif müdürüne baktı. Kendine gelmiş, kararını vermişti.

- Teşekkür ederim... Hacet yok, dedi./ **İstanbul’a** / gitmeyeceğim.
- Tefik Bey şaşırıyor, kulaklarına inanmadı:
- Nasıl olur kızım?
- Öyle icap ediyor...

Başmuallimin çehresi kapalı, küçük gözleri karanlıktı. Bu fena alametti. Maarif müdürü onu çok iyi tanıyordu. Fikirlerine ve mesleğine uymayan bir şey teklif edildiği zaman daima bu çehreyi alır ve dediğinden dönmezdi. İki gün evvel inkar ettiği bu babanın vücudu hakkında anlaşmışlardı. Bu noktadan aralarında bir sır kalmamıştı. Fakat şimdi Tefik Bey yeni bir muamma karşısında kalıyordu. Maarif müdürü biraz kati hareket etmeye lüzum gördü.

- Pederiniz hasta... hatta ziyadece hasta, dedi. Sizin mutlaka İstanbul’a gelmeniz istiyorlar. Siz gitmeyeceğinizi söylüyorsunuz. Sebebini izah edebilir misiniz?

Acımak, s. 29

“gitmeyeceğim” yüklemine bir yönelme anlamı bulunmaktadır. Ayrıca biz kendisinden sonra gelen cümlelere göndermelerde bulunarak, “gitme” eyleminin “İstanbul’a” olduğunu tahmin edebilmekteyiz.

6. Edat Gurubu Eksiltili Cümleler

Edat konusunda genelde ortak bir anlayışa pek rastlanılmamaktadır. Ancak tanım düzeyinde ortak anlayış vardır. Sözcük türleri içerisinde daha çok zarflara yakın olan edatlar, sözcükler arasında türlü yönden ilgi kurduklarında edat, yükleme bağlanıp yükleme ilgi kurduğunda zarf olarak kullanılırlar. Bütün bunlara göre edat veya ilgeç, tek başına anlamı olmayan, sonuna geldiği sözle cümledeki diğer kelimeler arasında ilişki kuran kelime türüdür.

Edatlar, tek başlarına kullanıldığında anlamı olmayan, daha çok isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek bağlı olduğu isimle cümledeki diğer kelimeler arasında benzerlik, yer, yön, tarz, zaman gibi yönlerden anlam ilgisi kuran, görevli kelimelerdir.

Hengirmen, ilgeçlerle kurulmuş tümleçlere ilgeç tümleçleri diyerek, tümleçlerin; ile, için, gibi, göre, kadar gibi ilgeçlerle birleşerek ilgeç tümleçlerini kurduklarını söylemektedir.¹⁶⁹

Koç, ilgeç tümleci başlığı altından topladığı edat öbeklerinin yüklemi diğer cümle ögeleri gibi tümlediğini söylemektedir. Edatların ad gibi kullanıldığında, cümle içerisinde nesne ya da dolaylı tümleç olduğuna işaret etmektedir:

Sizin gibisini görmedim. (Nesne)

Sizin gibilerine güvenilmez. (Dolaylı Tümleç)¹⁷⁰

Neşe Atabay ve diğerleri, ilgeçli tamlamaların, tümcede tümleç görevi yaptığını, bunun dışında başka tamlamaların da bir ilgeçle yeniden oluşturdukları tamlamaların, tümcede ilgeçli tümleç olarak kullanıldığını ifade etmektedirler.¹⁷¹

Ergin, edatları manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimeler olarak ele almaktadır. Edatları tek başına manasız olarak ifade eder Ergin, edatların manalı kelimelerle birlikte kullanılırken bir dereceye kadar manalandığını, bir ifade

¹⁶⁹ HENGİRMEN, s. .338

¹⁷⁰ KOÇ, s. 489

¹⁷¹ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 60

kazandığını, böylece bir gramer vazifesi yapacak duruma geldiğini belirtir. Destekleyici ve yardımcı kelimeler olan nitelendirdiği edatları, ünlem edatları, bağlama edatları, son çekim edatları olmak üzere üçe ayırmaktadır.¹⁷²

Fiilimsilerin edatlarla oluşturduğu tamlamalar da, cümlede edat tümleci olabilir. Örnek: Sınıfın geçmek için çok çalışıyor.

Türkçemizde bir edatla birlikte kullanılan cümleler, bir başka cümlenin tümleci olabilirler. Örnek: Okula gidince, sanki kırk yıllık öğrenci gibi kendimi hissettim. Burada sanki kırk yıllık öğrenci gibi edat tümleci olmasına rağmen cümle içerisinde zarf tümleci olarak görev üstlenmektedir.

Külebi, edat tümlecinde eksiltiyi, ilgeç tümlecinin ilgecinde eksilti olarak ele alıp, bunu örnekleriyle vermiştir.¹⁷³

Çalışmamızda biz de eksiltiyi edat grubu sözcüklerde eksilti olarak ele aldık.

*“Bu iki yalıdan birisinde kendisi gelin oluyor, nişanlısı Nâzım’a varıyordu. Ötekine de Nimet Hanım’la Kenan yerleşiyorlardı. Her gün, her saat birbirlerini görüyorlar, âdeta / **birbirleriyle** / akraba oluyorlar, ölünceye kadar ayrılmıyorlardı.”*

Dudaktan Kalbe, s.53

Cümlenin derin yapısında biz birlikte olma, beraberlik anlamında olan “birbirleriyle” sözcüğünü bulmaktayız. Zaten akraba olma eyleminde de bir birliktelik, beraber olma anlamı da vardır. “Birbirleriyle” sözcüğü edat grubu bir sözcüktür. “Birbirleriyle” sözcüğü cümleden atılıp, eksiltiyeye uğramasına rağmen, cümlenin anlam bütünlüğü bozulmamıştır. Türkçenin temel yapı kurallarından biz bu eksiltiyi doldurabilmekteyiz.

“Lâmîa, ona bakmağa cesaret edemiyordu. Titreyerek:

- *Ben zaten geçen sene çarşıya girdim efendim, dedi, bu sabah yengemle İzmir’e indik de...*

- *Bu sıcakta çekilmez şey...*

- *Evet efendim... İlle düğün evini göreydiniz... Pek sıcaktı efendim... Hatta bir hanım bayıldı...*

¹⁷² ERGİN, s. 348)

¹⁷³ KÜLEBİ, s. 125

- *Siz düğüne mi gittiniz?*
- *Evet efendim sonra da / **yengemle** / çarşıyla uğradık.”*

Dudaktan Kalbe, s.54

Bu konuşma metninin son cümlesinde edat grubu sözcüğü olan “yengemle” sözcüğü yazar tarafından çıkarılmıştır. “uğradık” fiili birlikte yapılan bir işi anlatmaktadır. Göndermesi de kendisinden önceki cümlelerde geçen “yengemle” edat tümlecinedir. Yüzey yapıda olmamasına rağmen, biz cümlenin derin yapısında yer alan bu eksik ögenin yorumunu dilin temel yapı kurallarından, söz konusu cümleden önceki cümlelerde yer alan eski bilgilerden rahatlıkla tahmin edebiliyoruz.

*“Fâhir, bana yalvarıp ağlıyordu... «Oh olsun» diye / **Fahir’le** / eğleniyordum.”*

Dudaktan Kalbe, s.60

Bu cümleyi kendisinden önceki metinlerle birlikte incelediğimizde Lâmia’nın kardeşi Fâhir ile eğlendiğini cümlenin derin yapısından çıkartmaktayız. Yazar burada eksiltinin tahmin edilebilir olduğunu düşündüğünden, edat grubu sözcüğü görevinde olan Fahir’le sözcüğünü kullanmak istememiştir diyebiliriz.

*“Fatma, beni her sabah yiyeceğimizle beraber bu ağaçlığa getirir, çırılçıplak suya sokarmış... Akşama kadar / Fatma’yla / alt alta, üst üste boğuşur, / Fatma’yla / türkü söyler, / **Fatma’yla** / yiyecek yermişiz.”*

Çalığışu, s.11

Cümlenin yüzey yapısında bulunmamasına rağmen, biz derin yapıda boğuşma, türkü söyleme ve yiyecek yeme eylemlerinin Fatma ile birlikte yapıldığını tahmin etmekteyiz. İle sözcüğü edattır. Cümle içerisinde kullanıldığı kelimeyle vasıta, birlikte olma anlamları kazanır. Bu cümlede “Fatma’yla” yani Fatma ile birlikte anlamı bulunmaktadır.

*“Hâsılı, verdiğim zahmetlere rağmen emenim ki büyükannem benimle çok avundu ve / **benimle** / mesut oldu.”*

Çalığışu, s.21

Yazar sözcük tasarrufu yapmak ve anlatımda tekrara düşmemek için cümlede edat grubu olan “benimle” sözcüğün düşürmüştür. Biz eksik olan bu birimi kendisinden önceki cümleden tahmin edebilmekteyiz.

*“Akşamüstleri Müjgân’la kol kola gezerken genç bir süvari zabitanın etrafımızda dolaştığına dikkat etmişim. Bu zabıt sözde atına talimler yaptırıyordu. Fakat Allah’ın kırında başka gidilecek yer yokmuş gibi mütemadiyen bizim gezdığımız yollarda gidip geliyor, yanımızdan geçerken bize bakıyordu; hem de o kadar garip bir alaka ile ki, neredeyse durup / **bizimle** / konuşacaktı.”*

Çalıkuşu, s.66

“bizimle” edat gurubu sözcüğü yüzey yapıda olmasa da, biz bu sözcüğü derin yapıda var kabul etmekteyiz. Özellikle birlikte yapılan işleri, eylemleri anlatan fiillerle kurulu cümlelerde, birliktelik, beraberlik anlamında bulunan edat gurubu sözcüğünün düştüğünü görmekteyiz.

*“- İstanbul’da bazı işlerim vardı, sonra dediğim gibi, hepinizi çok göreceğim gelmişti. Doktor enişten iki ay izin verdi. Teyzelerimi, hepinizi sıhhatte bulduğuma ne kadar memnun oldum. Yalnız sen bir felakete uğramışsın. Kâmran, İstanbul’da iştim, çok, çok müteessir oldum. Bu kadar az bir zaman içinde zevcenı kaybetmek ne felaket! Fakat küçüğün var. Allah onun ömrünü Necdet’e versin. Ne güzel çocuğun var. Kâmran. O kadar sevdim ki, gelir gelmez / **Necdet’le** / arkadaş olduk.”*

Çalıkuşu, s.392

“Arkadaş olmak” eylemi birliktelik anlamı içermektedir. Cümlelerin derin yapısında edat grubu sözcük olan “Necdet’le” sözcüğünü var kabul etmekteyiz.

“Vaktim tamam oldu. Bir Pazar günü, ikindiye doğru beni Vâsıf Efendi ile beraber hapisten çıkardılar. Genç kâtip, kendini tutamıyor:

- Allah bir daha kısmet etmesin! Nasipte bu da varmış... diye ağlıyordu.

Sultanahmet'te tramvay mevkiine kadar beraber geldik. Yollarımız / Vâsıf'la / burada ayrılıyordu."

Damga, s. 70

"Vâsıf'la" edat grubu eksiltisini biz kendisinden önceki cümlelerden tahmin edebilmekteyiz.

"Ali Rıza Bey, Şevket'in bütün bu masraflara dayanmak için neler yaptığını, / Şevket'in bütün bu masraflara dayanmak için / neler çektiğini düşünmeye bile cesaret edemiyordu."

Yaprak Dökümü, s. 61

"Şevket'in bütün bu masraflara dayanmak için" edat gurubu, yazar tarafından tekrardan kaçınmak ve an az sözcükle anlatım çabası gereği eksiltiye uğramıştır.

"Zehra'nın bir de on bir yaşında bir ablam vardı: Feriha. Aralarında ancak dört yaş fark olduğu halde bu iki kardeş / birbirleriyle / pek iyi anlaşamazlardı."

Acımak, s. 38

"birbirleriyle" edat gurubu sözcüğünü biz cümlenin derin yapısında var kabul etmekteyiz.

7. Tüm Ögelerin Düşüğü Eksiltili Kullanımlar

Konuşma ya da yazı dilinde bazen merak, alay, şaşkınlık, hayret etme gibi durumların göstergesi olarak, kullanılan bütün sözcüklerin düşüğü görülür. Cümledeki bütün sözcüklerin düşmesiyle konuşma dilinde el, kol, yüz, göz mimiklerinden; yazı dilinde ise: "..., ?.., !!!" gibi noktalama işaretlerinden yararlanır. Bu noktalama işaretleri, karşılıklı geçen konuşmalarda, yazılı anlatımlarda şaşma, heyecan, alay, küçümseme, merak gibi duyguları ifade eden cümlelerin yerine kullanıldığından cümle niteliği kazanmış sayılmaktadır.

Çalışmamızda bu tür örneklere az da olsa rastladık. Eksik olan birimin tamamlanması ve cümledeki eksikliğin giderilmesinde, önceki ve sonraki cümlenin gerekli olduğu bilindiğinden, daha önceden verilen metinler ile konuşma ortamını

oluşturan cümleler uzun da olsa verilmiştir. Böylece cümle anlaşılır bir hale getirilmiştir. Verilen bu metinlerde anlamı bozmayacak bazı bölümler çıkarılmıştır

“Başka bir müdür de oğluna yaptığı sünnet düğününde Kenan’ın keman çalmamasına darılmış, beş on gün sonra «muallim-i mümâileyhin vatanperverane milli şarkılarla vicdan-ı şebabı tehyiç edeceği yerde fenn-i terbiye prensiplerine mugayir birtakım mâlâyâniyât ile izaa-ievkat ettiği» dair bir şikayet raporu yazmıştı. Maarif müdürü raporu ayyaşlığıyla mâruf müfettişe havale etmişti.

Sarhoşluk, müfettişin şişkin yüzün kirli kan pıhtıları, mor burnunu kırmızı tomurcuklarla doldurmuş, diline tuhaf bir pelteklik ve rekâket vermişti. Köşede bir koltuğu kurulmuş, bir yandan Kenan’ı istintak ediyor, bir yandan bir elişi makasıyla pantolonunun sipil sipil olmuş paçalarını düzeltiyordu.

- *Azizim, rapordan istimbat edilen meale göre derece- vukufunuz mevzuubahis oluyor... Zat-ı âliniz vatanperverane milli marşlar bilmiyor musunuz?*

- *Bazılarını biliyorum efendim...*

- *Bir ikisini biliyorlar efendim...*

- *Kanaat-ı vicdaniyemi bildirmek mecburiyetinde olduğum için vukuf ve iktidarınız hakkında bir fikir edinmekliğim lâzım... Sıkılmayın canım... Muallim kısmı serbest gerek...*

Kenan, dalgın bir nazarla pencereden karşiki viraneye bakıyor, cevap vermiyordu...

- *O halde ne yapacağız?*

- *..... / istifa etmekten başka yapacak bir şey yok/*

- *Beni müşkül mevkide bırakıyorsunuz...*

- *Hayır efendim... Bilâkis bu işi gayet kolay bitireceğiz... Şimdi istifamı yazacağım...”*

Dudaktan Kalbe, s.31

Tekrardan kaçınmanın, tekrara düşmemenin yollarından biri de eksiltidir. Burada Kenan’ı soruşturmak için gelen müfettişin “o halde ne yapacağız?” sorusuna karşı Kenan’ın suskunluğu “.....” “noktalama işaretleriyle verilmiştir.

Bu noktalama işaretleriyle anlatılmak istenileni biz metindeki sonraki cümlelere yapılan göndermeler sayesinde doldurabiliyoruz. Burada Kenan'ın istifa etmekten başka yapacak bir şey yok demek istediğini anlıyoruz.

“Kenan'ın İstanbul'a gitmesine iki gün kala bağda son bir mülâkatları olmuştu... Leylâ, kendini tutamıyor, mendilini yüzüne kapayarak ağlıyordu:

- *Bana mektup yazarsın, değil mi Kenan?*
- *Hayır... İmkânı yok*
- *Birkaç sene sonra mühendis olduğun vakit beni alacaksın, değil mi Kenan?*
- *Niçin böyle söylüyorsunuz Leylâ Hanım?*
- *Sen de beni... İstiyorsun, değil mi Kenan?*
- *...../ **istiyorum ama sen daha iyilerine***

layıksın /

- *Niçin cevap vermiyorsun?*
- *Ağlamayınız Leylâ Hanım... Ben size lâyük muyum?”*

Dudaktan Kalbe, s.28

“Sen de beni istiyorsun değil mi Kenan? “sorusuna Kenan cevap vermeyerek susmaktadır. Burada cümlenin tüm öğelerinin düştüğü bir eksilti söz konusudur. Biz bunu noktalama işaretlerinden anlamaktayız. Bu durum CBB düzeyinde incelendiğinde seni istiyorum ama ben sana layık değilim, sen benden daha iyilerine layıksın anlamını çıkarmaktayız.

“Kenan, bu lacivert çarşafı hanımın Lâmia olduğunu tâ yanından geçerken fark etti. Kınalı Yapıncak, küçük pembe yüzünden mahcup bir tebessümle ona gülüyordu.

Genç adam, gülerek ona doğru yürüdü:

- *Az kaldı, sizi tanıyamıyordum, Lâmia Hanım. Çarşafa girince birdenbire büyük bir küçük hanım oldunuz... Mübarek olsun efendim...*

Lâmia, ona bakmağa cesaret edemiyordu. Titreyerek:

- *Ben, zaten geçen sene çarşıya girdim efendim, dedi, bu sabah yengemle İzmir'e indik de...*

- *Bu sıcakta çekilmez şey...*

- *Evet efendim... İlle düğün evini göreydiniz... Pek sıcaktı efendim... Hattâ bir hanım bayıldı...*

- *Siz düğüne mi gittiniz?*

- *Evet efendim sonra da çarşıya uğradık...*

- *Demek bu şıklık onun için Lâmia. Gelin hanım bari sizin gibi, güzel miydi? Kınalı Yapıncak daha ziyade kızardı. Kirpikleri, dudakları titriyor, başını yanına çeviriyordu.*

- *Ne vakit geldiniz?*

- *Hemen şimdi efendim... ben arabadan sizi gördüm...*

- *Niçin burada duruyordunuz?*

Lâmia, bir parça tereddüt etti sonra gözlerini önüne indirerek, utana utana sevap verdi:

- *Sizi bekliyordum...*

- *!!...../beni niçin bekliyorsun /"*

-

Dudaktan Kalbe, s.54-55

Burada eksiltinin daha anlaşılır olması sebebiyle konuşmalara biraz fazla yer verdik. Buradaki eksik ögelerin yorumu metin bütünlüğü içinde ele alınırsa ancak o zaman doğru tahmin edilebilir. Yazar bu konuşma cümlesinde eksiltinin yorumunu tamamen okuyucuyu bırakmıştır. Üstünova'nın da belirttiği gibi eksiksiz önermeye ulaşmada kestirilebilirlik çok önemlidir.¹⁷⁴ Bizi kestirilebilir, tamamlanabilir bu eksik olan ögelerin yorumunu, söz konusu cümleden önceki cümlelerde yer alan eski bilgilere, dil dışı göndermelerden ve kendi bilgi görgü dünyamızdan faydalanarak tahmin edebilmekteyiz. Bu yüzden Kenan'ın "beni niçin bekliyorsun" diye hayret Lâmia'ya sormak istediğini anlıyoruz.

“- *Sana havadisim var, dedi. Hem sevineceksin, hem üzüleceksin...*

- *!!??/hayırdır inşallah, havadisın ne?/*

- *Bugün senin sarışın kuzen mektebe geldi.*

¹⁷⁴ ÜSTÜNOVA, s. 121

- *Şüphesiz senin için, Keşke sen de benimle kalsaydın. İnanmıyordum. Bir büyük sebep yokken Kârman, beni aramaya gelmiş olsun! Mişel herhalde yanlış görmüş olacaktı.*

Çalıkuşu, s.50

Biz cümlelerin derin yapısında, Feride'nin suskunluğundan "hayırdır inşallah, havadisın ne?" diye Mişel'e sormak istediğini tahmin etmekteyiz.

"- *İffet Bey, izzeti nefsinizin ne kadar kırıldığını anlıyorum. Böyle olduğu halde, mutlaka kalmanızı istiyorum...*

- *!!! /Niçin kalmamı istiyorsunuz?/*

- *Anladınız mı, niçin?*

Yarı kapalı uzun kirpiklerinin ucunda iki iri yaş damlasının parladığını görüyordum.Göğsümde nefese kalmamış gibi zayıf, sönük bir sesle:

- *Peki, kalırım, dedim, siz böyle söyledikten sonra, zilletin, hakaretin ne ehemmiyeti olur."*

Damga, s. 48

"!!!" hayreti bildiren bu işaretlerden biz İffet'in Vedia Hanım'a "Niçin kalmamı istiyorsunuz?" demek istediğini anlamaktayız.

"İhtiyar adam, sinirli bir tavırla onun sözünü kesti:

- *Pekâlâ, pekâlâ... Anlaşıldı. Fakat benim bildiğime göre Emniyet Sandığı rehinsiz para vermez.*

- *Evi rehin ederiz Ali Rıza Bey*

- *!!!??? /Bunu bana teklif etmeye nasıl dilin vardı?/*

- *Şevket, evvelallah bu borcu altı ay, nihayet bir sene içinde temizler.*

- *!!!??? /Bunu bana teklif etmeye nasıl dilin vardı? /*

- *Oğluna emniyetin yok mu? Şevket'in doğru bir çocuk olduğunu bilmiyor musun?*

- *!!!??? /Bunu bana teklif etmeye nasıl dilin vardı?/*

- *Cevap versene. Niçin öyle dik dik yüzüme bakıyorsun?*

Ali Rıza Bey, gözlerini kısıp gülümseyerek:

- *Dünya değişti. Dünya ile çocuklarımızın da değişmesini bir dereceye kadar anlıyorum. Fakat sana ne olduğunu, senin niye bu kadar değiştiğini bir türlü anlayamıyorum.*

Hayriye Hanım, gülmeye çalıştı:

- *Tuhaf şeyler söylüyorsun Ali Rıza Bey. Niye değişecektim? Ben eskiden neysem gene oyum.*

Ali Rıza Bey sert ve hareketli bir el işaretiyle karısını sözünü kesti:

Hâşâ!... Nerede benim eski ağırbaşlı, melek karım, nerede sen?... Sen onun attığı tırnak bile olamazsın. Düşündüğümü saklamakta ne fayda var? Sen iğrenç bir insan oldun. Hayriye; iğrenç bir insan. Elimizde bir bu kırık dökük ev var. O da elimizden giderse ne yaparsınız. Ölmek için komşulara mı gedeceğiz? Bunu bana teklif etmeye dilin nasıl vardı?"

Yaprak Dökümü, s. 84

Ali Rıza Bey'in suskunluğu ile ne söylemek istediğini metni CBB düzeyinde incelediğimizde "Bunu bana teklif etmeye nasıl dilin vardı?" olarak tahmin etmekteyiz. Yazar okuyucuda merak uyandırmak için böyle bir eksiltiye başvurmuştur.

G) SORU KARŞILIĞI YANIT CÜMLELERİNDE EKSİLTİ

Cevap niteliğindeki evet, var, yok, hayır, tabii, elbette, hayhay, ya, peki, hiç vb. gibi sözcükler genellikle Türkçede soru cümlesinde verilen bilgilerle tamamlanacak durumdadır. Bunlar, cümleyi tekrarlamadan kendi başlarına kullanılmakta ve cümle eksiltisine yol açmaktadırlar. Bazen de bu sözcüklerden sonra mutlaka onları tamamlayacak nitelikte bir yüklem gelir ve yüklemsiz kesik cümleye ya da cümlelerin tamamının eksiltisine izin verilmez.

“- Niçin güldün?

- Hiç...(bir nedeni yok)

- Sözüm gülünç mü geldi?

- Yoo, ne münasebet? (hayır, gülünç gelmedi)”

Orhan Kemal, Devlet Kuşu

“Sözüm gülünç mü geldi?” soru cümlesine verilen cevap cümlesinde “Yoo, ne münasebet?” derken, aslında soru cümlesi ile verilen bilgi tamamlanmış, “Hayır, gülünç gelmedi.” demek istenilmiştir. Biz romanlarda akıcılık ve sürükleyicilik katılmak istenmesi amacıyla böyle bir eksiltiyeye oldukça sık başvurulduğunu görmekteyiz.

Üstünova, yukarıdaki örnekte, yüzey yapıdan atılan birimlerin her zaman okuyucu tarafından tamamlandığının söylenmesinin mümkün olmadığını söyleyerek bu durumda eksiltinin olmadığını, burada bir eksikliğin olduğunu söylemektedir.¹⁷⁵

Biz de yazarımızın görüşüne katılıyoruz. Zira cümleleri tek başlarına almamız ve böylece değerlendirmemiz son derece yanlıştır. Cümlenin yüzey yapısında bulunmayan, ayrıca cümlenin derin yapısında da tamamlanması mümkün bulunmayan birimlerde eksilti var diyemeyiz. Eksilti var diyebilmemiz için mutlaka eksik olan birimin bir önceki cümlelerde geçmiş olması, o cümlelere bir bağlantısının olması gerekmektedir. Biz ancak bu sayede eksiltinin farkına varabiliriz. Eğer eksiltinin farkına varamıyorsak, ve bu eksik olan birim herkes tarafından farklı algılanıyorsa ya da bir türlü algılanmıyorsa o zaman burada elbette bir eksilti değil, ancak eksik bir anlatım söz konusudur diyebiliriz.

“Kenan’ın İstanbul’a gitmesine iki gün kala bağda son bir müllâkatları olmuştu... Leylâ, kendini tutamıyor, mendilini yüzüne kapayarak ağlıyordu:

- *Bana mektup yazarsın, değil mi Kenan?*
- *Hayır... / **mektup yazmam** / İmkânı yok...*”

Dudaktan Kalbe, s.28

Cevap niteliğindeki, “evet, hayır, var, yok, elbette, tabii, şüphesiz, peki, hiç” gibi sözcükler genellikle kendisinden önceki soru cümlelerindeki verilen bilgileri tamamlamaktadır. Bu tür soru karşılığı olarak verilen evet, hayır, tabii, şüphesiz gibi yanıt cümleleri kendisinden önceki cümleyi tekrarlamadan kendi başlarına kullanılmakta ve böylece cümle eksiltisine yol açmaktadır.

¹⁷⁵ ÜSTÜNOVA, s. 119

Bu konuşmada Leyla Kenan'a "bana mektup yazacak mısınız?" diye sormaktadır. Kenan da cevap olarak "hayır" demektedir. Burada bir eksilti söz konusudur. Kenan "hayır" derken aynı zamanda "mektup yazmayacağım" demek istemektedir. Yüzey yapıda olmamasına rağmen biz bunu cümlenin derin yapısında çıkarmaktayız.

"Kenan, kızararak gülüyor, anlamamış gibi «niçin» diye soruyordu.

Münir Bey, yandan vuran bir dalganın ıslattığı pantolonunu mendiliyle kurularak:

- *Bana ağız yapmağa lüzum var mı çocuğum? Dedi.*
- *Hayır... / ağız yapmağa gerek yok / yalnız ... temin ederim ki hiçbir şey konuşulmadı...*
- *Evet.../anladım, konuşulmadı / bu da «söylemeden karalaşan şeyler» nev'inden...*

Dudaktan Kalbe, s.38

Bu konuşma cümlelerinde de sorulan sorulara "hayır ve evet" denilerek bir eksilti yapılmıştır. Biz, bu cümledeki eksik birimleri yüzey yapıda göremesek bile derin yapıda hissetmekte ve bulmaktayız. "Hayır "derken, "hayır ağız yapmaya gerek yok"; evet derken de "evet anladım konuşulmadı" cümlelerini çıkarmakta ve tahmin etmekteyiz. Burada bir eksilti vardır. Eksik olan birim de bir önceki cümlelerde geçmekte ve tahmin edilebilmektedir.

"Dayın bu havadisi öğrenince ne kadar memnun olacak!..."

- *Rica ederim, ona hiçbir şeyden bahsetmeyiniz...*
- *Tabii... / ona hiçbir şeyden bahsetmem / Şimdi Bozyaka'ya beraber dönüyoruz, değil mi Kenan...*
- *Hayır / beraber dönüyoruz /, ben yarın geleceğim... Bu sene Karşıyaka'da Roditi'lere davetliyim...*
- *Sen her gece davettin davete gezersen ne vakit çalışacaksın?*

- *Bu son Münir Beyefendi... Yarından itibaren gömleğimi giyip işe başlayacağım...*,
- *İnşallah diyelim de öyle olsun...*

Dudaktan Kalbe, s.38

Bu örnekteki konuşma cümlelerinde Kenan, Münir Bey'e kendi dayısından için rica ederim ona hiçbir şeyden bahsetmeyiniz derken, Münir Bey de "tabii" demektedir. Biz bu eksiltiyi derin yapıda hissederek, "tabii ona hiçbir şeyden bahsetmem." olarak tahmin etmekteyiz. Böylece burada yapılan eksilti kestirilebilir, tahmin edilebilir bir nitelikte olduğunu da görmekteyiz. Eğer biz bunu tahmin edemezsek o zaman Üstünova'nın de belirttiği gibi burada bir eksilti değil eksik bir yapı söz konusu olacaktır.¹⁷⁶

"Hayır" yanıt cümlesinde de biz cümlenin yüzey yapısında olmamasına rağmen derin yapıda "hayır, beraber dönüyoruz"+olarak tahmin etmekteyiz.

"Kenan tekrar sordu:

- *Küçük Hanım İzmirli mi?...*
- *Hayır.../ **İzmirli değil** / İstanbul'lu..."*

Dudaktan Kalbe, s.44

Bu konuşma metnini cümleden büyük birim düzeyinde incelediğimizde, Kenan, Küçük Hanım'dan için, onun İzmirli olup olmadığını Nimet Hanım'a sormaktadır. Nimet Hanım "hayır" derken biz yüzey yapıda olmamasına rağmen derin yapıda bu cümleyi "hayır, İzmirli değil."olarak tahmin etmekteyiz.. Biz de eksik olan birimi bu sayede tamamlamış olmaktadır.

"Kenan da gülmüştü.

- *İstanbul'un ayrı rüzgârı mı var?*
- Lâmia, derin bir saffetle başını salladı:
- *Elbette Kenan Bey / **İstanbul'un ayrı bir rüzgârı vardır./**"*

Dudaktan Kalbe, s. 60

¹⁷⁶ ÜSTÜNOVA, s. 121

Bu cümlede “İstanbul’un ayrı rüzgârı mı var?” diye sorulan soru cümlesine “Elbette “diye cevap verilirken, biz cümlenin derin yapısında “Elbette İstanbul’un ayrı bir rüzgârı var” olarak tahminde bulunmaktayız. Görüldüğü gibi burada yapılan eksilti kestirilebilir.

“- *Doğru mu söylüyorsun? Dedim.*

- *Elbette.../doğru söylüyorum./”*

Çalığışu, s.45

Sorunun karşılığı olarak verilen “Elbette” cevabı ile aslında “Elbette doğru söylüyorum.” denilmek istenmektedir. Ancak “doğru söylüyorum” yüklemi cümleden atılmasına rağmen, derin yapıda varlığı devam etmektedir. Buradaki eksilti tahmin edilebilir niteliktedir.

“- *Bir yerin acıyor mu kızım? diyordu.*

- *Hayır /acımıyor / teyze, dedim.”*

Çalığışu, s.86

“Hayır acımıyor” diye uzun bir cevap vermektense, yazar “hayır” diyerek kısa ve öz bir anlatımı tercih etmiştir.

“- *Halis Paşa Hazretleri pederiniz midir?*

- *Evet ./Halis Paşa hazretleri pederimdir /”*

Damga, s. 23

“Evet, Halis Paşa hazretleri pederimdir.” Cümlesi yerine yazar kısa ve öz bir anlatımla sadece ‘Evet’ diyerek, sözcük tasarrufu sağlamıştır.

“- *Arkadaşım, zannederim, size her şeyi söylemedi, dedim, benim altı ay hapis yattığımı biliyor musunuz?*

İhtiyar Rum, şaşırmişti. Gözlerini açarak:

- *Niçin?../hapis yattınız / dedi.*

Damga, s. 85

Bu konuşma cümlelerinde sözcük tasarrufu yapmak, gereksiz tekrar yapmamak için sadece “Niçin” soru sözcüğü kullanılmıştır. Biz aslında bu sorunun “Niçin hapis yattınız? olarak sorulduğunu tahmin etmekteyiz.

- *Valideniz şimdi mi hastalandı?*
- *Hayır. /validem şimdi hastalanmadı / Fakat son zamanlarda iyileşmişti. Havayı güzel gördük, yola çıktık, başımıza bu felaket geldi.*

Damga, s. 116

“Hayır” yanıt cümlesiyle aslında biz bir önceki cümleden hareketle, “Hayır, validem şimdi hastalanmadı” denilmek istendiğini tahmin etmekteyiz.

- “*Tekrar görüşürüz değil mi?*”
- *Elbet / görüşürüz / çocuğum, ona ne şüphe.*

Yaprak Dökümü, s. 25

Kesinlik bildiren “Elbet” sözcüğü ile eksiltiye uğramış olan “görüşürüz” eylemi denilmek istenmektedir. Yazar sözcük tasarrufu sağlamak amacıyla burada yüklem eksiltisine başvurmuştur.

- “- *Sen otomobille mi geldin? Diye sordu.*

Leyla, belli belirsiz bir tereddüitten sonra:

- *Evet,/ otomobille geldim / dedi, bir arkadaşına misafir gittim de.”*

Yaprak Dökümü, s. 121

Bir önceki soru cümlesindeki eylemin yapıldığının tasdiki olan “Evet” yanıt cümlesinde, anlatımda tekrara düşmemek amacıyla tek başına “evet” denilerek, diğer birimler cümleden atılmaktadır.

- “- *Arkadaşınla Haydarpaşa’ya ilk defa mi gidiyorsun?*

Genç kız hayretle:

- *Evet.../arkadaşımınla Haydarpaşa’ya ilk defa gittim. / dedi.”*

Yaprak Dökümü, s. 12

“Evet” yanıt cümlesi, kendisinden önceki soru cümlesiyle sorulan bütün birimlerin yerini tek başına tuttuğundan yazar tarafından, diğer birimler cümleden atılmıştır. Böylece az sözcükle çok şey anlatılmıştır.

“- Ölmüş mü?

- Kim?

- Babam...

- Hayır, / **baban ölmemiş** / fakat hastalığı artmış... Gerçi ümit kesilmez ama...

- Fazla bir şey söylüyorlar mı?

- Hayır... / **fazla bir şey söylemiyorlar** / Yalnız mümkün olduğu kadar süratle İstanbul'a gitmenizi... İşte telgraf...

Acımak, s. 28

“Hayır” ile başlayan yanıt cümlelerinde, yazar bu cümlelerin kendisinden önceki soru cümlelerindeki sözcükleri tekrar etmemek için, kısa ve yalın bir anlatımı tercih etmiştir. Böylece cümlenin anlamını bozmadığı için “baban ölmemiş” ve “Fazla bir şey söylemiyorlar” diye tahmin ettiğimiz yapıları yüzey yapıdan çıkarmıştır.

H) SONU OKUYUCUYA BIRAKILMIŞ CÜMLELERDE EKŞİLTİ

Kimi durumlarda eksiltinin yorumu dinleyici veya okuyucuya bırakılır. Yazılı veya sözlü anlatımlarda bazen cümlelerin bir kısmı verilmez. Eksik olan bu birimleri tamamlama görevi dinleyici ya da okuyucuya verilir. Dinleyici ya da okuyucu daha önceki geçen metinler veya konuşmalarla bağlantılı olarak, bazen de bilgi, görgü, tecrübelerinden, ansiklopedik bilgilerinden de yararlanarak eksik olan birimi tamamlar.

Bu tür cümlelere örnek teşkil edecek anlatımlara çalışmalarımızın tasnif bölümünde bir hayli rastladık. Okuyucuyu eksik olan birimi tamamlama görevi verilen bu tür anlatımların tamamlanmasıyla, olumsuzluk, beğenmeme, hatırlayamama, benzer özellikler, kesinlik, isteme... gibi çeşitli duygu ve durumlar anlatılmaktadır.

Çalışmamızda metni akışına uygun olarak örnekler verilmeye çalışılmıştır. Bu tür sonu okuyucuya bırakılmış eksiltili anlatımlarda cümlelerin sonunda “...” nokta bulunmakta ve bu da cümlenin devam ettiği anlamına gelmektedir. Okuyucu bu üç noktayı gördüğünde ya daha önceki metinlerle bağlantı eksik olan birim adına

gönderimlerde bulunacak ya da eski bilgi, görgü ve tecrübelerinden istifade etmek suretiyle anlatımı tamamlama yoluna gidecektir.

Aynı cümlelerin konuşmacı tarafından devamlı tekrarlandığını belirtmek için, tekrarlanan cümlelerin bir bölümünde eksilti yapıldığına da çalışmamızda az da olsa rastladık.

“Ev sahibi, yemek odasının terasa açılan kapısından misafirine seslendi:

- Paşa, sen bu güzel mehtaba karşı bir hab-ı naza dalacak gibi görünüyorsun... Hele bir dakika buraya zahmet et...

Yayvan bir koltuğun içinde yemek ağırlığı ve yol yorgunluğu ile uyuşup kalan Vefik Paşa, üşene üşene gözlerini açtı, yorgun bir rica ile:

- Artık merhamet dedi, zannederim, bana bir yemek dah yedirecek değilsin...

Münir Bey, yavaş yavaş ona doğru yürüyerek cevap verdi:

- Bu seferki başka cinsten bir ziyafet... Yeni gençlerin tabiri üzere «gözler için bir bedii ziyafet...»

- Ona bile tahammülüm kalmadı

- Ferhametlü misafirlerim için bağımdaki muhtelif üzüm çeşitlerinden ve bilhassa eserlerimden bir sergi kurdum.

- Bir tek üzüm daha yersen çatlarım...

*- Arzettik ya paşam... Benim sergim mideden, damaktan ziyade gözlerin zevki için.../ **Sergide her bir tabakta Münir Bey’in yetiştirdiği emsalsiz, değişik üzüm türleri bulunduğu gözlerimizin önüne gelmektedir /...***

Ben üzümlele çiçekler arasında bir sıhriyet,vucuda getirmek,, tabiate yeni bir izdivaç kanunu hediye etmek ümidindeyim... Bu izdivacın mahsullerini hele bir tasavvur et... Mesala şu alacalı Necef taşlarına benzeyen “Mah-ı Seher” le bir menekşe, yahut gülden alınmış bir çocuk... Menekşe, yahut gülün kokusunu ir lezzet halinde verem bir üzüm. Görüyorsun ki ben de şair, heykeltıraş filan gibi hayat yaratan bir sanatkarım...

Vefik Paşa, kahkahalarla gülüyor, biraz evvel bir tek üzüm daha yemeğe mecali olmadığını söylediği halde her tabağın önünde ayrı yarı duruyor, her birisini eline alarak lambaya tutuyor, hepsinde birkaç tadıyordu...

Münir Bey, masanın ortasından kenarları oymalı, bir billur tabak aldı. İçinde açık yeşil bir üzüm salkımı vardı... Ev sahibi tabağı lambaya doğru kaldırdı:

- Şuna bakınız prenses... Hangi esatir efsanesinin zümrüdünde bundan daha tatlı bir yeşillik tahayyül edilebilir? Üçer, dörder şeffaf çekirdekli var ki, elmaz kırıntlarına benziyor... Sanki bu zümrütleri içlerinden aydınlatan ziyayı onlar neşrediyor... Yedi senelik emeğimin mahsulü olan bu üzüm, müsadenezle, isminizi taşıyacak... insaniye onu “Prens Cavidan” diye tanıyacak...”

Dudaktan Kalbe, s.5

“Benim sergim mideden, damaktan ziyade gözlerin zevki için...” cümlesinde Münir Bey Vefik Paşa’ya bağındaki muhtelif üzüm çeşitlerinden ve eserlerinden hazırlamış olduğu serginin mideye ve damağa değil de göze hitap ettiğini söylemektedir. Biz bu cümleden hazırlanan serginin özelliklerini, daha sonraki cümlelere yaptığımız göndermelerden tahmin edebilmekteyiz. Sergide her bir tabakta Münir Bey’in yetiştirdiği emsalsiz, değişik üzüm türleri bulunduğu gözlerimizin önüne gelmektedir. Okuyucu söz konusu cümleden sonra gelen cümlelerden buradaki eksikliği çok rahat tamamlayabildiğinden burada bir eksilti söz konusudur.

*“Kenan İzmir’de annesi, kız kardeşi, Bozyakası, Şem’i dedesiyle beraber bir de masum, ümitsiz, çocuk sevdası bırakıyordu: Leyla...”/ **masum, ümitsiz Leyla’nın sevdasını bırakıyordu.**”*

Dudaktan Kalbe, s.27

“Leyla” Kenan’ın sevgilisidir. Göndermesi ise bir önceki cümlede geçen “masum, ümitsiz, çocuk sevdası”dır. Leyla denilince biz Leyla’ya olan masum, ümitsiz, çocuk sevdasını da geride bıraktığını anlıyoruz.

“Cevat, arkadaşını biraz uyandırıp eğlendirmek, biraz hayata alakalandırmak istiyordu. Fakat bütün emekleri boşa gidiyordu.

*Bazen ona sorardı: “Sen hissiz bir genç değilsin Kenan... Bunu anlamak için kemanını dinlemeğe bile lüzum yok... Haline, yüzüne şöyle bir bakmak kafi.../ **sen hissiz bir genç değilsin /”***

Dudaktan Kalbe, s.29

“Haline, yüzüne şöyle bakmak kafi...” cümlesi ile biz Kenan’ın hissiz biri olmadığını anlıyoruz. Burada “sen hissiz bir genç değilsin Kenan” denilmek istenmektedir. Yüzey yapıda olmasa da derin yapıda bulunan bu eksik birimlerin yorumu, bir önceki konuşma ortamını oluşturan birimlerce sağlanmaktadır.

“Saip Paşa, bugün sert ve haşin değildi. Buna mukabil ağır, ezici bir istihfafla söz söylüyordu.

- *Pek vakitsiz başladın küçük... Galiba babanı mutlaka rahmetle yad ettirmeğe azmin var... Hiç olmazsa, üç, beş sene daha bekleyebilirdin... O vakte kadar bizde vurulacak vurgun kalmaz mı diye korktun! Adam, sen de.../ **şu yaptığın şeye bak/ Babandan sana miras kalan altın bilezik sağ olsun... Dünyada vurulacak enayi mi eksik?***

Kenan dayısının zehir gibi acı sözlerine cevap vermiyor, yüzüne bakamıyordu. Yalnız, arasıra saati alanın kendisi olmadığını göstermek ister gibi ince, titrek avuçlarını açıyordu.”

Dudaktan Kalbe, s.21

“Adam sende...”cümlesinden biz şaşma, hayret etme, beğenmeme anlamı çıkarmaktayız. Kenan’ın dayısı Saip Paşa çalınan saatini Kenan’ın aldığını zannederek, hiç olmazsa ölümümü bekleseydin, o zamana kadar bizde bir şey kalmaz mı sandın deyip, adam sende diye söylenmektedir. Hiç olacak şey mi, şu yaptığını bak gibi hoşnut olmadığı, bir durumu anlatmağa çalışmaktadır.

“Kenan hafif bir kahkaha ile:

- *Ay, küçük hanım nişanlı mı? Dedi. Bu bahtiyar kim Lâmia Hanım?... Lâmia, daha ziyade utanmıştı. İki elini Nimet’in omzunu koydu, yüzünü bileklerinin arasına gizleyerek şikayet etti:*

- *Ooof.../ çok sıkıldım, utandım / Nimet Ablâ...”*

Dudaktan Kalbe, s.45

“Ooof” cümlesinin gönderimi *Lâmîa, daha ziyade utanmıştı* cümlesinedir. Burada *Lâmîa*, Kenan tarafından kendisine sorulan sorulardan bıktığını ve utandığını “ooof” diyerek dile getirmektedir. Biz bunu kendisinden önceki *Lâmîa, daha ziyade utanmıştı* cümlesine yapmış olduğu gönderimden anlamaktayız.

“O akşam, Lâmiayı da beraber almışlardı. Kenan ile Nimet Hanım en arkadan geliyorlar, Kınalı yapuncak biraz önlerinde yürüyordu. Nimet Hanım, ona işittirmemek için yavaş sesle Kenan’a anlatıyordu:

- *Bu çocuğa asıl muhabbetim merhametten geliyor... Lâmia, nazlı bir İstanbul kızı... Üç sene evvel annesini kaybetmiş... İstanbul’da yakından kimsesi yokmuş... Şark vilâyetlerinden birinde kaymakam olan babası yanına aldırmiş. Bu minimini çocuk, iki sene babasına âdeta bir anne gibi bakmış... Geçen sene adamcağız, bir kazaya uğramış... Kızcağız, oralarda yalnız kalmış... İzinli bir zâbitin yanına katarak / onu / buraya, amcası Şükrü Beyin yanına göndermişler... Çocuk mahrumiyet içinde... Şikâyet etmemekle beraber anlıyorum ki hiç mesut değil... Amcasının çocuklarına âdeta dadı gibi bakıyor. Böyle olduğu halde yengesi yine şikâyet ediyor, onu evde fazla görüyor...*

Lâmîa, şimdi epeyce uzaklaşmıştı. Kenan, Lâkayt bir gözle ona baktı:

Zavallı çocuk.../ ne kadar da kötü bir durumda, çok üzüldüm / Acınacak hal, dedi, yalnız artık onun hikâyesine nihayet verelim.”

Dudaktan Kalbe, s.47

Burada Kenan’ı, “zavallı çocuk” derken, biz bir önceki cümlelere yapılan göndermelerle, derin yapıda “ne kadar da kötü bir durumda, onun bu durumuna çok üzüldüm” demek istediğini anlıyoruz. Bu cümledeki eksiltinin kestirilebilir olduğu açıktır. Biz bunu bir önceki cümlelerde geçen hayat hikâyesinden anlamaktayız.

“Lâmîa, ona bakmağa cesaret edemiyordu. Titreyerek:

- Ben zaten geçen sene çarşafa girdim efendim, dedi, bu sabah yengemle İzmir’e indik de...

- Bu sıcakta çekilmez şey.../ **bu sıcakta İzmir’de bulunmak hiç çekilmez.**”

Dudaktan Kalbe, s.54

Biz cümlelerin derin yapısında bu sıcakta İzmir’ de bulunmanın, İzmir’de gezmenin son derece sıkıcı, katlanılmaz bir şey olduğunu anlıyoruz.

“- Hanımefendi, tekrar evlendiler mi? Dedim

- Kim hanımefendi?

- Mektubunu aldığınız hanım. Neriman Hanım...

Misafir yerine Nemciye cevap verdi:

- Ay, haberin yok mu? Çoktan.../ **evlendiler** / Neriman bir mühendisle evlendi... Beş, altı aydın beri kocasıyla beraber İzmir’de....

Çalığışu, s 61

“Çoktan” sözcüğü ile Neriman’ın epey zaman önce evlendiğini anlıyoruz.

“Aman Yarabbi, bu adam neler biliyordu! Hele mektep hocaları hakkında... / **neler biliyordu** /”

Çalığışu, s.144

Biz bir önceki cümleden hareketle buradaki eksiltiyi “neler biliyordu” diyerek tamamlayabilmekteyiz.

“Benim hediye ettiğim gelin elbisesi köyün ihtiyarlarına yine fazla alafranga görünmüştü. Kulağıma etraftan: “Yarın ahiret”, “Münkir, nekir”, “Kızgın topuz” gibi kelimeler geliyordu.”/ **bunun sorumlularının, ahiret gününde sorgucu meleklerden olan Münkir ve Nekir’in bunun hesabını soracağını, cehennemde de kızgın topuzla cezalandırılacağını söylemek istiyor.**”

Çalığışu, s.201

“Yarın ahiret”, “Münkir, nekir”, “Kızgın topuz” sözcüklerinden biz bir önceki cümleden ve romanın tamamından yola çıkarak, köyün ihtiyarlarının Feride’nin gelin

kız için diktiği elbiseyi beğenmediklerini, elbiseyi dini bilgilerimize de göndermeler yapmak suretiyle eleştirmektedir. Bunun sorumlularının, ahiret gününde sorgucu meleklerden olan Münkir ve Nekir'in bunun hesabını soracağını, cehennemde de kızgın topuzla cezalandırılacağını söylemek istediklerini tahmin etmekteyiz.

“Kâmrân'da bu akşam dalgın bir hüznün vardı. Kendisini zapt edemiyor, kesik, rabitasız kelimelerle mütemadiyen şikâyet ediyordu. Bir aralık karanlıklarla dolmaya başlayan engin den uçun bir kuş sürüsünü gösterdi:

- *Feride, bir zaman sonra sen de bunlar gibi uçup gideceksin değil mi?*

- *... / **Evet, maalesef gideceğim.** /*

- *Peki arkanda bıraktığın teyzelerinden, teyze çocuklarından, eski arkadaşlarından, çocukluğunun geçtiği yerlerden ayrılmak sana pek mi tatlı gelecek?”*

Çalığışu, s. 404

Biz suskunluk bildiren bu üç noktadan, kendisinden önceki ve sonraki cümlelere yaptığımız göndermelerden buradaki eksiltiyi, “evet maalesef gideceğim” olarak tahmin etmekteyiz

“Paşa babam, sözünü bitirdikten sonra bana döndü:

- *Senden bir şikâyet geldi İffet, dedi. Dün bir mesele için mektepte malumatına müracaat etmişler... Münasip olmayacak bir tarzda cevap vermişsin...*

Babamın çehresi çatıktı. Fakat beklediğim kadar hiddetli değildi. Yüzüme bakıyor, bu sözleri hafif bir tereddütle söylüyordu.

Yavaş titrek bir sesle:

- *Bir şey bilmiyorum Paşa baba, dedim.*

- *Bilmediğin bir şey için tabii “bilyorum” diyemezdin. Fakat bunu vesile ittihaz ederek ağır...çok ağır kelimeler söylemeye ne lüzum vardı?*

- *Odaya bir dakikalık ağır bir sükût çöktü.*

- *Cevap versene... Meydan okumaya ne lüzum vardı?*

- *..... / **haklısın baba** /*

- *Kabahatin bundan ibaret de değil... Mektepten kaçmışsın...*

- Arkadaşlarımın yüzüne nasıl bakayım. Paşa baba? Herkes beni... / **Vecdi Bey'in okulda Meşrutiyetten ve Kanuni Esasi'den bahsettiğini / haber verdi sanıyor... Beni artık mektebe göndermeyiniz.**”

Damga, s.28

Biz bu konuşma metninin cümleden büyük birim düzeyinde incelediğimizde İffet'in meydan okumaya gerek olmadığını kabul ettiğini ve Vecdi Hoca'yı ihbar etmediğini anlamaktayız.

“- Ben seni arıyordum. Nerelerdesin? Adresin de belli değil ki...

- Dört gün evvel / **hapisten** / çıktım, ağabey...

- Ben de öyle hesap etmiştim. Adeta merak etmeye başlıyordum. Ne uğradın, ne bir haber gönderdin...

-/ **Asıl sen beni aramadın** /

- İhtimalci huyundan vazgeçmeyeceksin, İffet?

Kardeşim, üç defa hapisaneye gelmiş, bana öteberi getirmişti. Birkaç günden beri beni aramadığı için mahcup oluyor, kabahatini bana yüklemek için sebepler arıyordu. Vapuruna pek az vakit kaldığı için, beni kolumdan tutarak köprü'ye doğru götürmeye başladı. Ben de onun paketlerinden birini elime almıştım.”

Damga, s. 75

Biz İffet'in suskunluğundan, daha sonraki cümlelere bakarak, asıl abisinin birkaç günden beri kendisini aramadığını anlamaktayız.

“Sonra, avucundaki paraları birer birer yırtmaya, atmaya başladı:

- İmam Kâmil yiyeceğine, ben yırtarım... İmam Kâmil yiyeceğine, ben yırtarım... İmam Kâmil.../ **yiyeceğine, ben yırtarım** /”

Damga, s. 151

Aynı cümlenin sayısız defa söylendiğini belirtmek için yazar tarafından cümlenin bir kısmı eksiltiye uğratılmıştır. “ yiyeceğine, ben yırtarım” sözcük öbeğinin eksikliğini biz rahatlıkla tahmin edebilmekteyiz.

“İhtiyar kadın:

- *Bu saate kadar neredeydin Leyla? Meraktan çıldıracaktım, dedi.*
- *Hiç... / merak edecek bir şey yok / Bir arkadaşımınla beraberdim de... / arkadaşımınla beraber olduğumdan geciktim./ Dur nefes alayım da söyleyeyim.../ niye geç kaldığımı anlatacağım./ “*

Yaprak Dökümü, s, 121

Biz konuşmaları CBB düzeyinde incelediğimizde, Leyla'nın yukarıdaki koyu renkli cümlelerde yazılanlar gibi konuşmak isteğini tahmin ediyoruz. Buradan hareketle, söylenmesi istenilmeyen eylemlerin anlatılmasında, yapılan şeylere başka sebepler bulmak için zaman kazanmak amacıyla eksiltiye başvurulduğunu görmekteyiz. Böylece hem yapılan eylemde bir şey olmadığı anlatılmakta hem de zaman kazanılarak gerçek dışı beyanlara zemin hazırlanmaktadır.

“Başın sağ olsun kızım, dünya hali bu... / üzülme, herkesin başına gelen bir şey, yapacak bir şey yok /dedi.”

Acımak, s. 47

“Özellikle yakınlarını kaybetmiş kimseler söylenen “dünya hali bu” sözcüğü ile biz derin yapıda söylenilmek istenileni “üzülme, herkesin başına gelen bir şey, yapacak bir şey yok” olarak cümleyi tahmin etmekteyiz.

III. EK DÜZEYİNDE EKSİLTİLİ KULLANIMLAR

Ek, bir sözcükte kökün önüne, içine ya da sonuna konularak onun anlamını, dilbilgisi değerini ya da işlevini değiştiren ögedir.¹⁷⁷

Türkçenin yapım ekleri, çekim ekleri ve bunlarla ilgili özellikleri verilmeden önce **kök**, **gövde**, **ek** terimlerinin açıklanmasının yapılmasını yararlı görmekteyiz.

Dildeki varlık, kavram ve eylemlerin adları olan, anlamlı en küçük birim, köktür. Türkçede genellikle tek heceli olan kökler, dilde önceden beri vardır. Kökler, yalnız başlarına kullanılabildiği gibi eklerle de kullanılabilir.

Kelime köklerinden yapım ekleriyle türeyen, geniş köklerdir. Gövde, anlam ve kullanılış yönüyle kök gibidir. İsim köklerinden isim ve fiil gövdeleri; fiil köklerinden fiil ve isim gövdeleri yapılabilir. Dört çeşit yapım ekinden dört çeşit gövde yapılı.

- a. İsimden yapılmış isim gövdesi: *kağıt-ç-ı, göz-lük-* vb.
- b. İsimden yapılmış fiil gövdesi: *taş-la-, kan-a-* vb.
- c. Fiilden yapılmış fiil gövdesi: *gör-ü-l-, yüz-dür-* vb.
- d. Fiilden yapılmış isim gövdesi: *gör-gü, kaz-ı* vb.

Kelime bünyesinde görülen, tek başına manası olmayan ve kullanılmayan, ancak köklerle birleşmek suretiyle kullanılan ve mana ile ilgili bir vazife gören şekillere ek denir. Ergin, eklerin köklerden daha geniş gövdeler yapmak ve gövdelerin gramatikal kategorilerini meydana getirmek gibi iki türlü görevi vardır demektir. Ayrıca kelime bünyesinde kök ve ek denilen şekillerin bulunduğunu söyler ve kökleri isim kökleri ve fiil kökleri olmak üzere ikiye ayırır. Ekleri de yapım ekleri ve çekim ekleri (işletme ekleri) olmak üzere ikiye ayırır. Yapım eklerini de isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri, fiilden fiil yapma ekleri olmak üzere dörde ayırır. Çekim eklerini ise isim çekim ve fiil çekim ekleri olmak üzere ikiye ayırır. İsim çekim eklerini de çokluk eki, hal ekleri, iyelik ekleri ve soru eki olarak tasnif eder ve bunlardan hal eklerini asıl isim çekim ekleri, diğerlerini de isim işletme ekleri olarak kabul eder. Fiil çekim yahut işletme eklerini de şekil ve zaman ekleri, şahıs ekleri,

¹⁷⁷ VARDAR, s. 93

partisip ekleri, gerundium ekleri, gerundium ekleri ve soru eki olarak sıralar. Bunlardan da şekil ve zaman ekleri ile şahıs eklerini asıl fiil çekim ekleri, diğerlerini ise fiil işletme ekleri olarak kabul eder.¹⁷⁸

Gencan ise, sözcük türetmeye ya da sözcüklerin görevlerini belirtmeye yarayan parçalara ek demektir.¹⁷⁹

Hengirmen, sözcüklerin görevlerini belirtmeye ya da sözcük türetmeye yarayan anlam değiştirici en küçük ses ya da sese birleşimine ek diyerek, eklerin bir ya da daha çok sestem oluşabildiğini söylemektedir. Ekleri yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır.¹⁸⁰

Ekler tek başlarına bir mana ifade etmezler. Köklerle birlikte bir mana ve vazife kazanırlar. Seslerden meydana gelen eklerin bünyesinde bir veya birden fazla ses bulunabilir.

Gencan ekleri ünlüleri bakımından geniş ünlülü ve dar ünlülü ekler olmak üzere ikiye ayırır. Görevleri bakımından ekleri ise yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere ikiye ayırır. Sözcüğün anlamını, çeşidini değiştiren eklere yapım eki, sözcüğün anlamını, çeşidini değiştirmeyen, cümledeki görevini belirten eklere ise çekim eki der.¹⁸¹

Nurettin Koç da ekleri çekim eki ve yapım eki olmak üzere ikiye ayırır ve sözcüklerin kök ya da gövdelerine gelerek, durum, kişi, zaman, soru, çoğul ya da olumsuzluk kavramı veren, sözcükler arasında anlamlı ilişkiler kuran eklere çekim eki; sözcüğün anlamını değiştiren, yeni bir sözcük yapan eklere ise yapım eki demektir.¹⁸²

Kelimelerin yapısında yer alan, tek başına anlamı olmayan, görevini ve anlamını getirildiği köke göre kazanan biçimlere kök denilmektedir. Türkçede ekler yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Biz çalışmamızda daha çok eksiltiye ek fiilde, kişi eklerinde, soru ekinde ve durum ekinde rastladığımız için, eksiltiyi ekler içerisinde bu bölümlerde ele alacağız.

¹⁷⁸ ERGİN, s. 114-143

¹⁷⁹ GENCAN, s. 81

¹⁸⁰ HENGİRMEN, s. 275

¹⁸¹ GENCAN, s. 81-82

¹⁸² KOÇ, s. 70-110

A) Kişi Eklerinde Eksilti

Fiilin gösterdiği hareketin hangi şahıs tarafından yapıldığını ifade eden eklerdir.¹⁸³

Yazılı veya sözlü anlatımlarda yargı bildiren eylem eylemi gerçekleştiren kişilerin durumuna göre şahıs ekleri almaktadır: “Küçükken, top oynuyor, müzik dinliyor ve boş zamanlarımda seyahat ediyordum.” (oynuyordum, dinliyordum.)

Çalışmamızda özellikle bağımlı sıralı cümlelerde özellikle sondaki cümlelerin yüklemine bulunan şahıs ekinin yazıldığını, diğer cümlelerde ise bu şahıs eklerinin eksiltiye uğradığını gördük. Bağımlı sıralı cümlelerde böyle bir şahıs eki eksiltisini yapılmasının nedeni olarak da, eylemi yapan kişinin aynı kişi olmasından dolayı yazarın aynı ekleri tekrar etmek istenemeyişi ve anlatıma akıcılık, sürükleyicilik kazandırma isteği olarak düşünmekteyiz.

*“Durmadan huysuzluk ederek çırpırır/ **çırpırmışım** /, fırsat buldukça üzerimdeki elbiseleri atarak çırılçıplak sokağa koşarmışım...”*

Çalığışu, s.11

“Çırpırır” eyleminin şahıs eki olmamasına rağmen, biz kendisinden sonra gelen cümleden birinci tekil şahıs eki “-(y)m” alması gerektiğini tahmin edebiliyoruz. Buradaki birinci tekil şahıs eki tahmin edilebilir ve tamamlanabilir niteliktedir.

“ Müjgân Abla, benim, bazı yerleri dik bir duvara benzeyen bu bayırdan sahile inmeme evvela tehlikeli bulmuş, beni men etmeye uğraşmıştı. Fakat sonradan kendisi de buna alıştı.

*Saatlerce kumlarda yatıyor,/ **yatıyorduk** / suların üzerinden taş sektiriyor / **sektiriyorduk** / sahil boyunca yürüyerek ta uzaklara gidiyorduk.”*

Çalığışu, s 63

“yatıyor” ve “sektiriyor” fiillerinde 3.çokluk kişi eki olan” -(y)k” ekinin, cümlelerin sonundaki yüklemde bulunmasından dolayı, anlatımda akıcılığı sağlamak gayesiyle yazar tarafından eksiltiye uğratıldığını görmekteyiz.

¹⁸³ ERGİN, s. 134

*“Bereket versin ben, bu tehlikeyi daha evvelden hissediyordum/ **hissediordum** /, sahildeki kayaları kahkahalarımınla çın çın öttürüyordum.”*

Çalığışu, s.63

Bu bağımlı sıralı cümlede özne ortaktır. “Öttürüyordum” yüklemine şahıs eki birinci tekil şahıs ekidir. Hissediyor yüklemine ise şahıs eki kullanılmamasına rağmen biz kendisinden sonraki yüklemde geçen şahıs ekinin ve öznenin birinci tekil şahıs ekini “-(y)m” tahmin edebilmekteyiz.

*“Bu terbiyesiz mektubu hatırladıkça daima utanacak / **utanacağım** / ve ağlayacağım.”*

Çalığışu, s.128

Bu cümle öznesi ortak bağımlı bir sıralı cümledir. “Utanacak” yüklemine birinci tekil şahıs ekini “-(y)m” getirerek buradaki eksiltiyi tamamlayabilmekteyiz.

*“El, ayak çekildikten sonra, odanın alçak penceresinden rıhtıma atlıyor, / **atlıyordum** / biraz ilerideki kayıkhaneye harabesinde Vedia’ya beklemeye gidiyordum.”*

Damga, s. 48

Sondaki cümlemizin yüklemine “gidiyordum” birinci tekil şahıs eki “-(y)m” bulunduğu için, yazar anlatıma sürükleyicilik kazandırmak amacıyla “atlıyor” fiilinden birinci tekil şahıs eki olan “-(y)m” ekini cümleden çıkarmıştır.

*“Her gün etrafında birtakım gençler görüyordu. Bunların çoğu ağız birliği etmiş gibi evlenmekten korkuyor / **korkuyorlar** / veyahut alayla bahsediyorlar; birçoğu da bunu bir ticaret işi addettiklerini yani paralı kız aradıklarını açıkça söylüyorlardı”.*

Yaprak Dökümü, s. 37

Bu cümlelerimizin hepsinde özne “gençler” sözcüğüdür. Yazar, aynı özneyi tekrar etmemek için yüklemine üçüncü çoğul şahıs eki “-lAr” getirmiştir. Cümlede anlatılan eylem ve olayların akış hızını kesmemek için de “korkuyor” yüklemine bu üçüncü şahıs eki “-lAr” getirilmeyerek eksiltiyeye başvurulmuştur..

“Herkesle güzel geçinmeye karar vermiş olduğun halde sabredememiş, / sabredememiştin./ arkadaşlardan biriyle kavga etmiştim.”

Acımak, s. 63

“etmiştim” yüklemine bulunan birinci tekil şahıs ekinden bu cümlelerde eylemin birinci tekil kişi tarafından yapıldığını anlamaktayız. “sabredememiş” yüklemine yazar tarafından cümlenin anlamını bozmayacağı için, birinci tekil kişi eki “-(İ)m” fiilden çıkarılmıştır. Böylece anlatımda akıcılık da sağlanmış olmaktadır.

B) Soru Ekinde Eksilti

Soru, dillerde genellikle ya kelime dışı bir unsurla, ya değişik bir kelime sırası ile, ya ses tonu ve vurgu ile veya bir çekim şekli ile ifade edilir. Türkçede isimleri ve fiilleri soru şekline sokan ek soru ekidir.¹⁸⁴

Cümlelerde soru anlamı soru işaretiyle belirtilmektedir. Konuşmalarda ise genelde soru anlamı vurgularla sezdirilir:

Ali : Şimdi gelecekler.

Osman: Elimizdekileri saklasak? / mı? /

Soru eki bazen soru özelliğini yitirerek cümleler arasında bağlama görevi yapabilir. Yancümlelerin bir bölümü de soru ekiyle temel cümleye bağlanır. Bu tür cümleler biçimsel olarak soru cümlesi olmalarına karşın çoğunlukla zaman kavramı taşıyan ve durum belirten sözcükler olduğundan temel cümlenin belirteci gibi görünen cümlelerdir: “Sarhoş oldu mu o güler yüzlü, dost canlı, efendi insan gider yerine cehennemden boşanmış bir deli zebani gelirdi.”¹⁸⁵

Herhangi bir şeyi öğrenme, şüphe, kuşku yüzünden sorulması gereken sözcükten sonra gelen soru eki (mi) kimi zaman düşebilir. Soru ekinde eksiltiye çalışmamızda oldukça az rastlasak da yine de ele almayı uygun gördük.

- *Herkes senin ne olduğunu bilmez mi?*

¹⁸⁴ ERGİN, s. 130

¹⁸⁵ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 100

- *Ne demek istiyorsun?*

- *Hiç... Sanki senin böyle bir maceran olmayacağını.../ **bilmiyorlar mı?** /
Kimse ile kur yapmana ihtimal olmadığını / **bilmiyorlar mı?!***

Çalığışu, s.46

Bu karşılıklı konuşma cümlelerinde mi soru ekinin eksikliği açık bir şekilde bellidir. Biz cümledeki diğer birimlerden buradaki eksikliği tamamlayabilmekteyiz.

C) Zaman Ekinde Eksilti

Tekrardan kaçınmak, yeni bilgileri daha etkili bir biçimde sunmak için eksiltiye başvurulmaktadır. Yüzey yapıda bulunmayan ancak örtük bir biçimde derin yapıda yer alan eksik öğelerin ve eklerin yorumu önceki ve sonraki cümlelerden, ya da konuşma ortamını oluşturan birimlerce sağlanmaktadır.

Birleşik zaman eki, aralarında anlam bağı olan cümlelerin birini yüklemde genellikle yüklemde-genellikle sondakinde- verilir, diğerleriyle ilişkili kılınır.¹⁸⁶

Çalışmamızın tasnif aşamasında, özellikle bileşik zamanlı eylemlerin kullanıldığı bağımlı sıralı cümlelerde, ikinci zaman ekinin eksiltiye uğradığını gördük. Bu tür cümlelerde sonda bulunan esas yüklemde bileşik zamanlı olduğu, kendisinden önceki özne, nesne ya da tümleş bazında ortak bulunan diğer cümlelerin ise aynı bileşik zamanlı olmasına rağmen, yazar tarafından basit zamanlı olarak kullanıldıklarını gördük. Biz yüzey yapıda olmayan bu zaman eklerinin varlığını derin yapıda bulmakta ve esas yükleme göndermede bulunarak buradaki ikinci zaman eki eksiltisini tahmin edebilmekteyiz.

*“Çocukların arasına karışmaktan hoşlanmaz / **dı** /, elleri ceplerinde kendi kendine deniz kenarında dolaşır / **dı** /yahut ağaçların altında kitap okurdu.”*

Çalığışu, s.20

Bu cümle öznesi ortak sıralı bir cümledir. Cümledeki sonundaki “okurdu” yüklemi geniş zamanın hikâyesi çekiminde, bileşik zamanlı bir fiildir. Diğer cümlelerde

¹⁸⁶ ÜSTÜNOVA, s. 119, 170

ise basit bir zaman kullanılmış, ikinci zaman eki +*Dİ* eksiltiye uğratılmıştır. Ancak yüzey yapıda olmasa bile biz bunu cümlelerin derin yapısında bulmakta ve tahmin edebilmekteyiz.

*“Sınıfta mütemadiyen gevezelik eder / **dim** /, oradan oraya dolaşırdım.”*

Çalıkuşu, s.22

Burada geçmişte her zaman yapılan olaylar anlatılmaktadır. Gevezelik de Feride'nin geçmişte devamlı yapmış olduğu bir davranıştır. Cümlemizde gevezelik eder basit zamanda olmasına rağmen biz anlatılan olayın geçmişte olduğunu ve bittiğini, daha sonra da hikaye edilerek anlatıldığını tahmin ettiğimiz için eder fiilindeki ikinci zaman eki eksiltisini rahatlıkla tamamlayabiliyoruz.

*“Müjgân'ın yüzüne bakmaktan çekiniyordum. Kâh onun etekleriyle oynuyor, / oynuyordum / kâh başımı dizine koyuyor / **dum**. / ve daima denize, uzaklara bakıyordum.”*

Çalıkuşu, s.68

“Bakıyordum” yüklemi şimdiki zamanın hikâyesi çekiminde bileşik zamanlı bir fiil olarak bulunmaktadır. Bağımlı sıralı cümlelerde sonda bulunan ana yüklem bileşik zamanlı bir fiil ile kurulduğunda, önceki cümlelerdeki yüklemelerde ikinci zaman eki eksiltiye uğramaktadır.

*“Müjgân, bir şey söylemiyor, / **du** / sadece saçlarını okşayarak beni dinliyordu.”*

Çalıkuşu, s.68

Bu cümlelerin öznesi Müjgân'dır. Öznesinin ortak olmasından dolayı bağımlı sıralı bir cümle olan bu cümlede “dinliyordu” yüklemi şimdiki zamanın hikâyesini anlatması bakımından bileşik zamanlı bir fiildir.” Söylemiyor” yüklemine de aynı durum söz konusu olmakta; ancak sözcük tasarrufu sağlamak, anlatımda tekrara düşmemek için birinci teklik şahıs ekiyle birlikte ikinci zaman eki “yor” cümleden çıkarılmıştır.

*“Artık kendimi zapt edemiyor, / **du** / başımı dadımın çarşafına saklayarak ağlıyordum.”*

Damga, s. 10

Bu öznesi ortak sıralı cümlemizde şimdiki zamanın hikâyesi çekiminde olan “edemiyordum” yüklemine biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Eftad Efendi'nin otelinde birçok ticaret entrikaları döner /dönerdi /, alım satım muameleleri olurdu.”

Damga, s. 137

Cümlemizde “olurdu” yüklemi geniş zamanın hikâyesi çekiminde birleşik zamanlı bir fiildir. “döner” yüklemi ise tek bir zaman eki almasına rağmen, temel yüklemden hareketle biz onu “dönerdi” olarak tamamlamaktayız.

*“Onun için Ali Rıza Bey, evde seslerin titizleşmeye, yükselmeye, başladığın işittiği zaman ya odasına kapanıyor, / **du** / yahut mutfak kapısından sokağa kaçıyor.”*

Yaprak Dökümü, s. 51

Bu öznesi ortak bağımlı sıralı cümlemizde, “kaçıyordu” yüklemi şimdiki zamanın hikâyesi çekimindedir. Bu tür sıralı cümleleri birbirine bağlamak ve cümleyi okuyucu açısından sürükleyici bir hale getirmek için temel cümleden önceki cümlelerde ikinci zaman ekinin eksiltiye uğradığını görmekteyiz.

*“Kiminin saçını düzeltir, kininin kuşağını bağlar, / **di** / kiminin kirlenmiş yüzünü, mürekkepli parmaklarını yıkamaya gönderirdi.”*

Acımak, s. 15

Geçmiş zamanlarda yapılan işlerin hikâye edilmesinde, bağımlı sıralı cümlelerde, birinci cümledeki ikinci zaman ekinin eksiltiye uğradığını görmekteyiz.

*“Zehra Hanım, düşündüklerinin doğruluğuna inanmakla beraber, bir yabancının yanında mağlup olmaktan korkuyor / **du** / ağzını açmıyordu.”*

Acımak, s. 25

‘korkuyor’ yüklemine biz derin yapıda “ korkuyordu” olarak tahmin etmekteyiz.

D. Ek Fiilde Eksilti

Ad soylu bütün sözcüklerin sonlarına gelerek, onların yüklem olmalarını sağlayan parçalara ekeylem denir.¹⁸⁷

Ad soylu sözcüklerin yüklem görevinde kullanılmalarını sağlayan bu eylem eklerden oluşmuştur, bir yardımcı eylem olarak da düşünülebilir. Ek fiilin Türkiye Türkçesinde çekimi şöyledir:

1.t.k. –im	1.ç.k. –iz
2. t.k. –sin	2. ç.k. –sınız
3-t.k. –dir	3. ç.k. –dir-ler ¹⁸⁸

Koç ise ekfiili, hem ad ve ad soylu sözcüklerin hem de fiillerin sonuna gelen üçüncü ortak ek, ekeylem çekim eki olarak ele alır.¹⁸⁹

Hengirmen, ad soylu sözcüklerin yüklem görevinde kullanılmalarını sağlayan yardımcı eyleme ek eylem demektedir.¹⁹⁰

İsim ve fiil cümlesinin sonuna gelen ekfiil cümleye çeşitli anlamlar katmaktadır: Kesinlik “*Şimdiye ödevini muhakkak yapmıştır.*”, olabirlik “*Bütün bunların üstesinden gelecektir.*”, umut “*İnşallah yapmıştır.*”, süreklilik “*evi bir telaştır sardı.*”, sonradan farkına varma veya başkasından öğrenme “*Evinde ölü gibi yatıyormuş.*” ...gibi.

Külebi, yüklemelerin, hem çekimli eylemlerden hem de ad, sıfat, belirteç, ilgeç gibi başka sözcük türlerinin ekfiil almalarıyla oluşabildiğini söyleyerek, ek fiilin bulunmadığı zamanda eksiltinin ortaya çıkacağını söyler.¹⁹¹

¹⁸⁷ GENCAN, s. 375

¹⁸⁸ ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 215-216

¹⁸⁹ KOÇ, s. 105

¹⁹⁰ HENGİRMEN, s. 240

¹⁹¹ KÜLEBİ, s. 124

Ekfiilin eki olan “+diR” genellikle isimlerle bazen de sıfatlarla kullanılır. Türkçemize baktığımızda bu ekin genelde kullanmadığımız görülür: ‘ Ali çok hasta.’, “ Üvey babası oldukça iyi.”, “Bu kitap yeni.” Örneklerinde olduğu gibi “+diR” ekinin fazla kullanılmadığını görmekteyiz.

“+DİR” eki durum eklerinde çıkma durumuyla da sıkça kullanılmaktadır: Sana olan saygım, sevgimdendir.”, “ Sana dönmeyişim nefretimdendir.” ...gibi.

Ekfiil basit ve çekimli fillere gelerek(+Dİ,+MIŞ,+sE) onların bileşik zamanlarını oluşturur: geliyordu, gelmişti, yaptıysa...gibi.

Ekfiilin olumsuzu değil sözcüğüyle yapılır. Olumsuz çekimde kişi ekleri değil sözcüğüne getirilir: hasta değil-i-di-m, hasta değil-i-di-n, hasta değil-i-miş-iz... gibi.

Ekfiilin soru biçiminde soru eki “mİ” ekfiilden önce gelir: Fakir miydi? , Yapmış mıdır? , Evde midir? ...gibi. Olumsuz soru biçiminde ise mi soru eki değil sözcüğünden sonra gelmektedir: “Evde değil misin?”, “Yorgun değil misin?” ...gibi.

Ekfiilin bir de bağlama görevi yapan iken biçimi vardır. Genellikle ekleşmiş biçimi “+ken”, sıfatfiillerle birlikte kullanılır ve zarffiilleri oluşturur: okurken, görmüşken, oturmuşken... gibi.

Ad soylu sözcüklerle bulunduğu zaman ve durum bildiren sözcük kurar ve cümlede genellikle belirteç görevi yüklenir: küçükken, okuldayken gibi. Eklendiği sözcüklerin ünlülerine göre değişiklik göstermeden yazılır.¹⁹²

Ekfiilin belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, geniş zaman ve isteme kiplerinden dilek-koşul kipinde çekimi vardır.

“Kenan tekrar sordu:

- *Küçük Hanım İzmirli mi?...*
- *Hayır... İstanbullu.../dur /”*

Dudaktan Kalbe, s.44

¹⁹² ATABAY, KUTLUK, ÖZEL, s. 218

Bu konuşma cümlesinde İstanbullu derken, burada ek fiilin geniş zamanın üçüncü tekil kişisi olan “DİR” ekinin eksiltilmesi söz konusudur. Biz bunu yüzey yapıda olmamasına rağmen, dilin temel yapı kurallarından hareketle kestirebiliyor ve tamamlayabiliyoruz..

“- Bu çocuğa asıl muhabbetim merhametler geliyor... Lâmia, nazlı bir İstanbul kızı.../ **dir** /”

Dudaktan Kalbe, s.47

Burada yüzey yapıda olmayan ek fiilin geniş zamanın üçüncü tekil kişisi olan “+DİR” ekinin eksiltisi söz konusudur. Bunu derin yapıdan çıkarmaktayız.

“*Kardeşim hem ağlıyor/ i di / , hem o güzel yüzüyle tuhafıklar yapıyordu...*”

Dudaktan Kalbe, s.61

Ağlıyordu bileşik zamanlı bir fiildir. Ekeylemin –i-di biçiminin yalın zamanlı bir fiille oluşturduğu bileşik zamana hikâye bileşik zaman denilmektedir. Hikâye bileşik zaman adından da anlaşıldığı gibi, basit zamanlı eylemin anlattığı kavramı hikâye etmeye yarar. Bu cümle ağlıyordu olarak derin yapıda kendini hissettirmektedir. İ-(mek) ek fiili burada düşmüştür. Ancak biz bu eksik olan birimi çok rahat tamamlayabiliyoruz. Burada eksilti kestirilebilir niteliktedir.

“*Deniz, bu mevsimde çok güzel / güzeldi / ve sakin / sakin-i-di / , fakat neşesizdi.*”

Çalığışu, s.63

Bu cümlede ekfiil “İ” ve ekfiilin bilinen geçmiş zaman eki “-Dİ” eksiltisi bulunmaktadır. “Neşesizdi” fiilinden biz bu eksiltiyi tahmin etmekteyiz. Yazar, tekrara düşmemek, anlatımı akıcı kılmak amacıyla bu birimleri cümleden çıkarmıştır. Ancak buradaki eksik birimi biz cümlenin derin yapısında tahmin edebiliyoruz.

“- Sen çirkin misin abla? dedim.

O yine güldü, benimle eğlenerek yanağıma bir fiske vurdu:

- Ne çirkin, / çirkin-**im** / ne güzel./ güzel-**im** /”

Çalığışu, s.67

Ekfiilin geniş zaman eki olan “+İm” ekini yüzey yapıda görmesek de cümlenin derin yapısında var kabul etmekteyiz.

“Yüzbaşım bu muallime İstanbullu./ dur “

Çalığışu, s.216

Burada ek fiilin geniş zamanının üçüncü tekil kişisine gelen “DİR” eki eksiltisi bulunmaktadır.

“Söğütlük, adeta bir söğüt ve çınar ormanı. / dir /”

Çalığışu, s. 283

Burada ek fiilin geniş zamanın 3. tekil kişisine gelen “+DİR” ekini biz derin yapıda var kabul etmekteyiz.

“Anam, ihtiyar kadın.../ dir / Kardeşler Allah’ın iki biçaresi.../ dir / Ben böyle çıkışınca ister istemez yelkenleri suya indiriyorlardı. Fakat canavarın büyüğüne, yani kendine nasıl laf anlatırsın? Yaş otuzu buldu... Sıhhatim, kuvvetim yerinde.../ dir./”

Yaprak Dökümü s. 7

Bu cümlelerimizde yüklem durumundaki sıfat tamlaması olan “ ihtiyar kadın” ile, yine yüklem durumundaki , “Allah’ın iki biçaresi” belirtili isim tamlamasında, ek fiilin üçüncü tekil kişi eki olan “+DİR”eki eksiltisi bulunmaktadır. Yazarın bu bildirme ekini kullanmayış sebebi olarak biz, okuyucuya düşünme, acıma duygularını vermek istemesine bağlamaktayız.

“Koca, arkasız bir çiftçi;/ i-di / öteki bütün kaba halkının tuttuğu bir eşraf oğlu idi.”

Yaprak Dökümü, s. 14

Anlamca birbirine bağlı olan bağımsız sıralı cümlelerde yüklemelerin isim soylu bir sözcük olduğunda, birinci cümledeki ek fiilin eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Bunda da amacın okuyucuyu, düşündürmeye, hayal etmeye yöneltmek için yapılmış olduğunu düşünmekteyiz.

“Leyla ile Necla ne yaptığını bilmeyen iki çılgın.../ dır / Annem, koyun gibi nereye çeksen oraya giden bir zavallı. /**dır** /

Yaprak Dökümü, s. 72

Bu cümlelerimizde ek fiilin geniş zamanında isimlere gelen “+DİR” bildirme eksiltisini görmekteyiz. Yazar bu eki eksiltiye uğratarak, anlatmak istediğini bir tablo gibi gözler önüne sermeye çalışmakta, okuyucuyu düşündürmektedir.

“- Bu Zehra Hanım için sizi o cihetten de temin edebilirim. Çocuklarımıza verdiği terbiye de aynı derecede temiz ve mükemmeldir. Bir kere çok müspet kafalı bir kadın.../**dır** / Hurafe ve hayal ile mütemadiyen mücadele eder, talebesine ancak ilmin en müspet hakikatlerini öğretir. Sonra onda bir nevi hastalık hiç durmayan, onu daima için için yakan bir humma var. Doğruluk, fedakârlık, manevi temizlik hastalığı... Haksızlığın, yalanın, rıyanın hasılı, bütün ahlaksızlıkların ve zaafpların müthiş bir düşmanıdır.

Acımak , s. 10

“Bir kere çok müspet kafalı bir kadın...” cümlesinde tamlama durumundaki “müspet kafalı kadın” yüklemine, ek fiilin geniş zaman üçüncü tekil kişi eki olan “DİR” ekinin eksiltiye uğradığını görmekteyiz. Bu durum özellikle özneye ilgili bir takım özelliklerin verildiği cümlelerden önce, bu özelliklerin sıralanacağını bildirmek, okuyucuyu düşündürmek amacıyla yapılan ek fiil eksiltisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Gayem, namuslu ve gayretli bir memur olmak ve küçük, temiz bir aile yuvası kurmaktan ibaret.../**tir.** /”

Acımak, s. 52

Cümlenin derin yapısında “ibarettir” olması gereken yüklemde ekfiilin geniş zaman üçüncü tekil kişi “+DİR” ekinin düştüğünü görmekteyiz.

“Meselenin ne olduğunu sormuyorum evlat... Fakat kısmen haklı, kısmen haksız olduğuna eminim...

Hayretle ihtiyar arkadaşımın yüzüne bakmaya başladım. O devam etti;

- *Niçin haklısın... Niçin haksız?/ **sın** / Bak sana izah edeyim evlat...*

Acımak, s.65

Cümlenin derin yapısında kullanılan soru cümlesi “Niçin haksızsın?” olarak karşımıza çıkmaktadır. Cümlede ek fiilin geniş zamanının ikinci kişi eki bulunduğundan, yazar tarafından “+sın” eki cümleden çıkarılmıştır. Bundaki amacın da kendisinden sonra açıklama yapılacağını bildirmek olarak düşünmekteyiz.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Reşat Nuri Güntekin'in eserlerinde eksiltili kullanımlar üzerinde durulmuştur. Konunun fazla dağılmaması için de eserler, Dudaktan Kalbe, Çalığı, Damga, Yaprak Dökümü ve Acımak romanlarıyla sınırlandırılmıştır. “Giriş” bölümünden sonra “Reşat Nuri Güntekin'in Eserlerinde Eksiltili Kullanımlar” başlığı altında dilbilgisi kitaplarından, terim sözlüklerinden ve ilgili makalelerden tespit edilen eksilti kavramı üç ana başlıkta belirlenmiştir. Bunlar; anlatım düzeyinde eksilti, cümle düzeyinde eksilti ve ek düzeyinde eksiltidir. Belirlenen bu eksilti türleri ve eksiltiye uğramış olan ek, sözcük ve cümle ile ilgili tanımlar, bunların işlevleri üzerinde söylenenler verilerek, eksilti kavramına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eksilti ve işlevleri ile ilgili, Reşat Nuri Güntekin'in bu sayılan eserleri tamamen taranmış, bunun yanında araştırmalardan tespit edilen ve tarafımızdan kurulan cümleler ile de konu örneklendirilmiştir.

Reşat Nuri Güntekin'in eserlerinde eksiltili kullanımlar ile ilgili tespit ettiğimiz sonuçlar şunlardır:

1. Reşat Nuri Güntekin'in taranan romanlarında eksiltinin, anlatımı aksatmamak kaydıyla, en az çaba kuralı gereğince kısa ve yalın bir anlatım sağlamak amacıyla yapıldığını görmekteyiz.
2. Yazar romanlarında tekrardan kaçınmak, sözcük tasarrufu yapmak amacıyla eksiltiye başvurmaktadır.
3. Reşat Nuri'nin romanlarında; yüzey yapıda bulunmayan, ancak gizli bir şekilde derin yapıda bulunan eksik yapılar; dilin temel yapı kurallarından, söz konusu cümleden önce geçen eski bilgilerden, dil dışı göndermelerden, ansiklopedik bilgilerden, okurun bilgi, görgü dünyasından hareketle tahmin edilebilmektedir.
4. Eksiksiz bir önermeye ulaşmada tahmin edilebilirlik, kestirilebilirlik oldukça önemlidir. Dolayısıyla taranan bu romanlarda Okuyucu tarafından tahmin edilebilen, kestirilebilir, tamamlanabilir eksiltiye uğramış birimler, romanın örtük derin

yapısında varlığını korudukları için, bu eksik birimleri “eksilti” yani “sıfır tekrar” olarak kabul etmekteyiz.

5. Yazar romanlarda anlatıma akıcılık ve sürükleyicilik katmak, okuyucunun esere olan ilgisini artırmak için eksiltili kullanımlar tercih edilmektedir.

6. Yazar, romanlarındaki karşılıklı konuşmalarda, önceki konuşma cümlesinde yer alan bilgileri tekrar etmemek için, cümleden bazı birimleri atmıştır. Buna rağmen, cümleden atılan birimler anlam bütünlüğünü bozmamaktadır.

7. Çeşitli dilbilgisi kitaplarından cümle için verilen tanımlar incelendiğinde; yapıların eksiksiz bir önerme sayılabilmeleri için yargı bildirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla bu romanlarda yazar tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak kullanılan eksiltili yapılar, cümle sayılabilmeleri için tarafımızdan yargı bildirir bir hale getirilmiştir. Bunun neticesinde yazarın üslubunun son derece akıcı ve sürükleyici olduğu görüşüne varılmıştır.

8. Reşat Nuri Güntekin’in romanlarında eksilti; sözcükler, sözcük öbekleri, cümle çeşitleri, cümle öğelerinde de olduğu gibi eklerde de görülmektedir.

9. Taranan romanlarda soru cümlesinde verilen bilgilere karşılık cevap niteliğindeki evet, var, yok, hayhay, tabii, elbet, ya, peki, tamam gibi sözcükler cümleyi tekrarlamadan, aynı bilgileri verdiği için cümle eksiltisine yol açmaktadır.

10. Eksiltinin tahmin edilebilir, tamamlanabilir olması gerekmektedir. Romanlarda okuyucu tarafından tahmin edilemeyen, doldurulamayan, kestirilemeyen yapılar eksilti değil eksik yapılar olarak ele alınmıştır. Bu tür kullanımları tercih etmekle yazarın hem romandaki sürükleyiciliği sağladığını hem de okuyucuyu romana sınıksız bağladığını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ADALI, Oya, Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, TDK Yayınları, Ankara 1979.
- AKALIN, Şükrü Hâluk “Türkiye Türkçesinde Ünlem”, “Terim ve Tanım, Tasnif, Ünlem Olan Kelimeler, Söz Dizimi ile İlgili Sorunlar, [http://www.anadilim.org/Makale-T%C3%BCrkiye-C3%BCrk%C3%A7esinde-%C3%9Cnlem-69.\(30.05.2007\)](http://www.anadilim.org/Makale-T%C3%BCrkiye-C3%BCrk%C3%A7esinde-%C3%9Cnlem-69.(30.05.2007))
- AKERSON, Fatma Erkman, Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış, Multilingual, İstanbul 2000.
- AKSAN Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Cilt 2, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 1998.
- ATABAY Neşe, İbrahim, KUTLUK Sevgi ÖZEL, Sözcük Türleri, TDK Yayınları, Ankara, 1983.
- BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yayınları 528, Ankara 1990.
- BOZKURT, Fuat, Türkiye Türkçesi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- DEMİR, Tufan, Türkçe Dilbilgisi, Kurmay Yayınevi, Ankara, 2004.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, Tümce Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.
- EMİL, Birol, Reşat Nuri Güntekin, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınevi, İstanbul, 1998.
- GABAİN, A Van. Eski Türkçenin Grameri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yayınları, Ankara, 1988.
- GENCAN Tahir Nejat, Dilbilgisi, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001.
- HATİPOĞLU, Vecihe, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay. 2. Baskı, Ankara, 1972.
- HENGİRMEN, Mehmet, Türkçe Dilbilgisi, Engin Kitapevi, Ankara, 2002.

GÜLSEVİN Gürer, AYPAY İrfan, BOZ Erdoğan, SARI Mehmet, Türk Dili I-II, Afyon Eğitim Sağlık ve Araştırma Vakfı Yayınları, Afyonkarahisar,2006.

KOÇ, Nurettin, Yeni Dilbilgisi, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1996.

KORKMAZ Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 1992.

LYONS, John; Kuramsal Dilbilime Giriş, Çev.: A. Kocaman, Multilingual, İstanbul 2000.

TOPALOĞLU Ahmet, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, 1.baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.

ÜSTÜNOVA, Kerime, Dil Yazıları, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2002.

UZUN, Nadir Engin, Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe, Multilingual, İstanbul 2000.

UZUN, Nadir Engin, Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları, Türk Dilleri Araştırma Dizisi 39, Pandora Kitapevi, İstanbul, 2004.

VARDAR, Berke, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ABC kitapevi, İstanbul, 1988.

VARDAR, Berke, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Kitapevi, İstanbul, 2002.

ÖZCELİK Sadettin-ERTEN Münir, Türkiye Türkçesi Dilbilgisi, Diyarbakır, 2000.

TDK (Türk Dil Kurumu), 1966, Dilcilere Saygı, Ankara.

TDK (Türk Dil Kurumu) 2005, Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara.

MAKALELER

AKDENİZ:Safiye, “Ziya Osman Saba’nın Nefes Almak Adlı Şiir Kitabında Eksilti (Ellipsis) Sanatının (Figür) Kullanımı”, Atatürk Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi sayı 24, 2004 , s.145-156.

KAHRAMAN, Tahir “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekim Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri”, Türk Gramerinin Sorunları 2, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1999, s. 278-295.

KÜLEBİ, Oya, “Türkçenin Eksilti Tümceleri”, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi cilt 7/ c.7/S.1-2/Kasım 1990/s.117-130.

ÖZMEN, Mehmet, "Bir Eksiltili Cümle Tipi Üzerine", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Journal Of Social Sciences, Cilt: 4, Sayı: 4, Yıl: 1996, s.71-82.

ÖZKAN, Bülent “Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in “Onikiye Bir Var” Adlı Öyküsünde Metin Dilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004, s. 180.

UÇ, Tayyibe, Düşüm (Ellipsis) Olayı ve Türkçe'deki Kimi Ömekler", Ömer Asım Aksoy Armağanı, TDK Yayınları: 449, Ankara, 1978, s. 259-272.

TEZLER

ÇOKUĞURLUEL, I., 1996, Türkçede Eksiltili Anlatım ve Eksiltili Cümle, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniv.Sos.Bil. Ens., Adana,

KALKAN, U., 2006, “Türkiye Türkçesinde Hal(Durum) Eklerinin İşlevleri, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar,